Univerzita Mateja Bela
Fakulta humanitných vied
Katedra germanistiky

Germanistické štúdie

2003
Banská Bystrica

Germanistické štúdie

Vedecká redaktorka:
PhDr. Alena Ďuricová, PhD.

Zodpovedná redaktorka:
Mgr. Jana Štefaňáková, PhD.

Recenzenti:
prof. PhDr. Elena Baranová
doc. PhDr. Mária Vajičková, CSc.

Vydavateľ:
Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied
2003
Banská Bystrica

ISBN 80-8055-847-7

Obsah

Úvodné slovo 5

Prísudok v nemeckej vete
Daňová Mária *6*

Vznik a vývoj nemeckých odborných jazykov s poukázaním na právny jazyk
Ďuricová Alena 10

Odraz vlastných mien v názvoch šácht a štôlní v kremnickej banskej oblasti
Ľupták Marek *16*

Synonymia a jej poznávanie – stručný historický prehľad.
Predpoklady kognitívne nosnej analýzy synonymie
Rajnohová Adriana *19*

Vývoj jazykovej situácie v nemecky hovoriacej časti Švajčiarska
v synchrónii a diachrónii
Štefaňáková Jana *33*

Möglichkeiten der Untersuchung des Phänomens „Text“ unter Berücksichtigung
unterschiedlicher Ansätze im Rahmen der Textlinguistik
(Chronologisch gerichtet.)
Tuhárska Zuzana *45*

Diachrone Aspekte beim Phrasemerwerb
Vajíčková Mária *51*

Rozprávky bratov Zinglerleovcov
Jurčáková Edita *60*

Krok do moderny
Höhn Eva *74*

Grenzgebiet Jahrhundertwende
Erkundungen einer runden Zahl und ihrer Geschichte
am Beispiel der Zeit um 1900
Pfeiffer Ingrid *82*

Spomienky a smiech.
Komickosť v prózach Thomasa Brussiga
Zemaníková Nadežda *91*

Zum Problem der Norm im Unterricht von Deutsch als Fremdsprache
Imider Martina *98*

K niektorým aspektom integrovania literatúry pre deti a mládež
do vyučovania nemeckého jazyka ako cudzieho
Lenčová Ivica 104

Projekt im Rahmen des Faches Wirtschaftsdeutsch
Sladovníková Šárka *111*

Karpathenverein v Banskej Bystrici a jeho činnosť v období prvej Československej republiky
Schvarc Michal *119*

Úvodné slovo

Dostáva sa Vám do rúk prvý zborník Katedry germanistiky Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela, ktorý je výsledkom niekoľkoročného vedecko-pedagogického úsilia a dokladom tvorivých vedeckých aktivít členov tejto dynamicky sa rozvíjajúcej inštitúcie od jej počiatkov až po vyprofilovanie na samostatnú katedru v roku 1996. Pri jeho zrode stála predovšetkým myšlienka získať dostatočný priestor na prezentovanie výskumnej práce katedry, informovať o vedecko-výskumnom zameraní jej jednotlivých členov a v neposlednom rade zviditeľniť sa na akademickej a výskumnej pôde slovenskej germanistiky aj napriek nie najpriaznivejším podmienkam v tejto oblasti.

Tento heterogénny zborník, v ktorom prispievatelia skúmajú jazyk z rôznych aspektov v oblasti jazykovedy, literárnej vedy a didaktiky cudzích jazykov, môže poslúžiť ako informačný prameň a študijný materiál pre vedeckých pracovníkov, vysokoškolských učiteľov, študentov germanistiky alebo odborníkov z ďalších vedných odborov, prípadne poskytnúť množstvo podnetov pre ďalšie parciálne výskumy. Veríme, že prvým vydaním zborníka s integrujúcim názvom ***Germanistické štúdie*** sme položili nielen základný kameň pre vytvorenie dlhodobejšej tradície, ale vytvorili aj pôdu pre ďalšie reciprocné publikačné aktivity a spoluprácu s kolegami z iných inštitúcii na Slovensku a v zahraničí. Už v tomto vydaní si zborník nachádza svojich prvých prispievateľov i mimo inštitúcie.

Na záver ďakujeme všetkým prispievateľom a želáme im veľa tvorivých síl.

Editorky

Prísudok v nemeckej vete

Mária Daňová

Abstract
Das Anliegen des folgenden Beitrags ist der Versuch die Frage zu beantworten, ob das Prädikat im Deutschen als Satzglied aufzufassen ist. Die einzelnen Grammatiker gehen nicht nur in dieser Frage auseinander, sondern auch was die Formen und Typen des Prädikats betrifft. Man möchte dabei auch auf einige besondere Erscheinungsformen des Prädikats hinweisen und seine besondere Rolle im deutschen Satz hervorheben.

Človek pri spoznávaní objektívneho sveta neoperuje len s pojmami, ale robí úsudky a uzávery.Úsudok pozostáva z dvoch hlavných prvkov – podmetu a prísudku. Keď chceme úsudok jazykovo realizovať, použijeme vetu. V tejto súvislosti sa za konštitučné časti vety pokladajú podmet a prísudok. Vychádzajúc z aristotelovskej logiky je prísudok to, čo vypovedá o podmete. Generatívna gramatika chápe prísudok v takomto širokom zmysle, kde sa pod prísudkom chápe celý verbálny komplex. V tradičnom ponímaní gramatiky a v tzv. dependenčnej gramatike sa prísudok chápe v užšom zmysle – len ako slovesné jadro vety, ktoré sa môže skladať aj z viacerých častí.

Je prísudok v nemčine vetný člen alebo nie? Odpoveď na túto otázku nám majú dať normatívne gramatiky. V jednej z najpoužívanejších gramatík DUDEN sa dozvedáme, že prísudok nie je vetný člen: *„Satzglieder sind die kleinsten in sich zusamengehörigen Elemente des Satzes (Wörter und Wortgruppen), die sich nur geschlossen verschieben lasen und die zugleich als ganze ersetzbar sind. Neben dem* ***Prädikat*** *und den Satzgliedern kommen Verbindungsteile vor; sie dienen der Verknüpfung von Sätzen.*“ (Duden, 1998, s. 625.) Z vyššie uvedeného citátu vyplýva, že prísudok (Prädikat) má svoje výsadné postavenie a funkciu vo vete. Okrem prísudku a vetných členov sú tretím dôležitým prvkom vo vete spájacie výrazy. Dependenčný gramatik Ulrich Engel vo svojej gramatike oddeľuje formálne a významové hľadisko. Z formálneho hľadiska je podľa neho vetu vytvárajúcim prvkom určité sloveso a tým aj najdôležitejšia časť vety. Z významového hľadiska môžu byť dôležitejšie ešte aj iné slovesá. Engel teda hovorí o slovesnom komplexe (Verbalkomplex), pod ktorým chápe určité sloveso ako jadro (Kern) a neurčité sloveso ako hlavné sloveso (Hauptverb). Z nasledovného citátu z gramatiky Ulricha Engela tiež vyplýva, že sloveso (Hauptverb) nepatrí k vetným členom: *„Das Hauptverb legt einen wesentlichen Teil der Satzstruktur fest. Es bildet seinerseits den Kern eines engeren Konstrukts, in dem die Satzglieder als seine Satelliten fungieren.*“ (Engel, 1988, s. 183.) Ku gramatikom, ktorí prísudok jednoznačne považujú za vetný člen, patrí Walter Jung. Vo svojej gramatike pojednáva o prísudku v kapitole o vetných členoch. Prísudok je uvedený ako prvý vetný člen a má štatút veľmi dôležitého vetného člena: *„Wie man vom Prädikat als dem Inhalt und Form bestimmenden Satzglied spricht, so spricht man mit Recht auch vom verbalen Kern und verbalen Rahmen des Satzes.*“ (Jung, 1968, s. 33.) Z citátu vyplýva, že prísudok v nemeckej vete nespĺňa len špecifickú významovú funkciu (z koľkých a z akých ďalších elementov môže veta pozostávať), ale má rozhodujúci vplyv aj na poradie prvkov vo vete – slovosled. Gerhard Helbig radí prísudok ku vetným členom, pričom zdôrazňuje, že vetný člen je morfologicky reprezentovaný konštituent, ktorý vo vete vykonáva určitú funkciu (**Satzglied = Funktionsglied**). Rozlišuje medzi monofunkčnými a polyfunkčnými konštituentmi. Napríklad výrazným polyfunkčným konštituentom je podstatné meno, ktoré

môže byť podmetom, predmetom, príslovkovým určením, doplnkom atď. Monofunkčným konštituentom je určité sloveso, ktoré môže fungovať len ako prísudok. Zaujímavý pohľad na prísudok má Harald Weinrich. Hlavne z toho dôvodu, že predmetom jeho syntaktickej analýzy nie je veta ako taká, ale veta ako súčasť textu. Za najdôležitejšie v texte pokladá sloveso, ktoré považuje za organizačné centrum vety. *„Texte wiederum werden in dieser Grammatik von den Verben her betrachtet. Anders ausgedrückt: die Verben ... werden als Organisationszentren der Texte aufgefaßt.“* (Weinrich, 1993, s. 29.) Z pohľadu textovej lingvistiky zdôrazňuje, že dvojdielne slovesá majú vyšší stupeň virtuálnej textuality ako jednodielne slovesá (por. Weinrich, 1993, s. 29), čím zákonite podčiarkuje osobitosť stavby nemeckej vety, resp. textového segmentu, ktorej neobyčajne silné napätie prepožičiava verbálny rámec. Harald Weinrich používa temín prísudok len odvodene od termínu predikácia (**Prädikation**), ktorú považuje za jednu z najdôležitejších rolí slovesa. *„Die Verben der deutschen Sprache unterscheiden sich also danach, wieviele und welche Handlungsrollen sie bei sich haben können.“* (Weinrich, 1993, s. 109.) „Handlungsrolle“ je vlastne označením pre mocnosť (valenciu) slovesa. Nepreceňuje úlohu prísudku, ale vyzdvihuje jeho vzťah k ostatným vetným členom, pričom vzťah ku podmetu existuje vždy. *„Jedes Verb hat folglich eine Subjektvalenz.“* (Weinrich, 1993, s. 109.) Harald Weinrich si pri textovej analýze môže dovoliť používať obidva termíny – sloveso, prísudok – práve z vyššie uvedeného dôvodu, že základom prísudku je vždy sloveso a určité sloveso je monofunkčným konštituentom.

Pri určovaní druhov prísudku narážame na terminologickú nejednotnosť a na niekoľko málo sporných a zaujímavých foriem prísudku. Je zrejmé, že medzi nemeckými gramatikmi nie je jednotnosť v názore na to, či prísudok je vetný člen alebo nie je. Gramatici a gramatiky sa tak isto rozchádzajú pri určovaní druhov a povahy prísudku, či už ako vetného člena alebo konštitučného prvku vety. Na ilustráciu uvedieme niektoré rozdelenia. Walter Jung rozoznáva dve základné formy prísudku – *einteilig* a *mehrteilig*, čiže jednodielny a viacdielny. K viacdielnym počíta aj slovesá ako *kennenlernen*, *verlorengehen* a pri pevných nominálnych spojeniach necháva otvorené možnosti. (Por. Jung, 1968, s. 35.) Gerhard Helbig vo svojej gramatike rozdeľuje prísudok veľmi prehľadne na štyri druhy. Po prvé reprezentovaný len určitým slovesom, po druhé pozostávajúci z určitého slovesa a gramatickej časti prísudku, po tretie skladajúci sa z určitého slovesa a lexikálnej časti prísudku a po štvrté skladajúci sa zo sponového slovesa a predikatívu. (Por. Helbig, 1998, s. 539.) Peter Eisenberg vnáša do typológie prísudku výnimočný názor, že vo vetách so spôsobovými slovesami sa považuje len spôsobové sloveso za prísudok, lebo: *„...sie bildet mit dem Infinitiv des Vollverbs keine Verbform.“* (Eisenberg, 1998, s. 65.) Zaujíma nás teda, za čo považuje neurčitok slovesa: *„Den Infinitiv bei den Modalverben bezeichnen wir als verbale Ergänzung*“. (Eisenberg, 1998, s. 99.) *Ergänzung* je termín pre konštitučný člen vety, podmienený valenciou. Inak dvojdielny prísudok skladajúci sa z dvoch slovesných častí označuje ako „die größte Form eines Verbs“. (Por. Eisenberg, 1998, s. 65.) Ulrich Engel, ako sme už spomenuli, nepovažuje prísudok za vetný člen. To, čo iní gramatici považujú za súčasť prísudku, je v jeho ponímaní *Ergänzung*. Rozlišuje jedenásť takýchto *„doplnkov*“ ku slovesu, z toho tri možno v tradičnom ponímaní považovať za súčasť prísudku. Pri Haraldovi Weinrichovi sme už spomínali, že u neho je z textového hľadiska pojem predikát používaný v súvoslosti s predikáciou. Rozlišuje predikáciu s jednoduchým predikátom (einfaches Prädikat), čím môže byť ale aj zložený slovesný tvar a predikáciu s tzv. predikamentom (Prädikament), keď sloveso samo o sebe nespĺňa predikatívnu funkciu a vyžaduje si lexikálne doplnenie. (Por. Weinrich, 1993, s. 115.) Horst Sitta v gramatike Duden rozlišuje jednodielny a dvojdielny prísudok, pričom

dvojdielny prísudok zastrešuje mnohé slovesné spojenia, dokonca aj hovorové: „Bücher *lesen tut* er nie.“ (Duden, 1998, s. 626.)

Čo sa týka typológie prísudku, zdá sa, že gramatikov možeme rozdeliť do dvoch skupín. Tí, čo pod pojem prísudok zahrňujú len **slovesný prísudok** a tí**,** čo pod prísudkom rozumejú aj tzv. **menný prísudok**. K tejto druhej skupine gramatikov patrí napríklad Gerhard Helbig a prípadne Harald Weinrich. V mnohých gramatikách je menná časť tzv. menného prísudku (nominales Prädikat) považovaná za samostatný vetný člen (Duden, Engel, Jung). Ako argumenty pre takéto poňatie možno považovať gramatickú jednotu analytickej formy slovesa, nezameniteľnosť pomocného slovesa v analytických formách a vyjadriteľnosť mennej časti prísudku vedľajšou vetou. Menný prísudok pozostáva najčastejšie z tzv. sponového slovesa. Tie sú zameniteľné. Napríklad: „*Er **ist** mein Freund. Er **wird** mein Freund.*“ (Por. Kleine Enzyklopädie, 1970, s. 918.) Za najfrekventovanejšie sponové slovesá sa považujú sein a werden. Ojedinele sa tiež môžu vyskytnúť vo forme jednoduchého prísudku, ale len v odbornom jazyku: „Ich denke, also *bin* ich“. (Weinrich, 1993, s. 114.) Mennú časť menného prísudku v nemčine môžeme nájsť v gramatikách pod rôznymi označeniami: *Prädikativ, Prädikativum, Prädikament, Prädikatssubstantiv, Prädikatsadjektiv, Gleichsetzungsnominativ, -akkusativ,Gleichgröße zu Grundgröße, Artangabe, Nominalergänzung, Adjektivalergänzung*. V úlohe mennej časti prísudku môže vystupovať podstatné meno (Er ist *Grieche*), prídavné meno (Er wird wieder *gesund*), príslovka (Sie ist *überall*), predložkový výraz (Er ist *ohne Wohnung*. Sie ist *guten Mutes*.) (Por. Weinrich,1993, s. 116.) V určitých kontextoch suplujú sponové slovesá v mennom prísudku slovesá, ktoré sa často neprávom označujú ako významovo prázdne (bedeutungsleer). Napríklad *bleiben, scheinen, fungieren, erklären, bezeichnen, nennen, heißen* atď. Porovnajme: Der Professor *ist* ein Experte auf diesem Gebiet. Der Professor *bleibt* ein Experte auf diesem Gebiet. Wir *nennen* ihn einen Experten. (Por. Helbig, 1984, s. 76.) Pri použití niektorých špecifických slovies v mennom prísudku si konštrukcia vyžaduje použitie menného výrazu so slovkom *als*. Der Professor *gilt als* Experte auf diesem Gebiet. Wir *betrachten* den Professor *als* Experten. Pri týchto spojeniach si treba dať pozor, aby sa za mennú časť prísudku nepovažovali výrazy typu: Er sieht aus *wie ein Experte*. Pri výraze *wie ein Experte* sa nejedná o identitu s podmetom a výraz *wie ein Experte* má inú vetnočlenskú platnosť – príslovkové určenie. (Por. Helbig, 1984, s. 74.) Slovko *als* môže ešte uvádzať doplnok a prístavok. Doplnok: Er starb *als junger Mann*. Prístavok: Die Charakterisierung dieses Mannes *als gefährliches Subjekt*. Keď je výraz s *als* časťou menného prísudku (predikatívom), je valenčne podmienený slovesom: Er erweist sich *als Meister seines Faches*. Veta „Er starb als junger Mann.“ môže existovať v podobe „Er starb.“ Vetu „Er erweist sich als Meister seines Faches.“ už nemôžeme skrátiť. (Por. Helbig, 1984, s. 77 – 79.)

Na dôležitosť prísudku sme už upozorňovali na začiatku tohto príspevku vzhľadom na jeho výpovednú hodnotu (sémantické hľadisko), funkciu (schopnosť viazať na seba vetné členy) a formálnu stránku (pevné postavenie vo vete). V súvislosti s prísudkom sa žiada poukázať na niektoré osobitosti nemeckého jazyka a tým je existencia **slovesného** resp. **predikatívneho rámca** a **spätosť** určitého slovesa **s podmetom** v oznamovacej vete. Až na niekoľko slovies je podmet v nemeckej vete vždy vyjadrený. Ide o slovesá vyjadrujúce vonkajšie a vnútorné pocity napríklad: *Mich friert*. (Por. Weinrich, 1993, s. 119.) Tieto formy sú ale považované za zastaralé. Na záver si kladieme otázku, prečo je nutné vedieť sa zorientovať pri určovaní prísudku v nemeckej vete. Správne určiť prísudok je podmienkou správneho určenia vetnočlenskej platnosti ostatných častí vety a textových segmentov. Pred analýzou nemeckej vety sa treba rozhodnúť pre určitý prístup a poňatie, aby sme sa vyhli

nedorozumeniam, príp. nejednoznačnostiam, ktorým sa pri práci s takým zložitým fenoménom ako je jazyk aj tak nedá celkom vyhnúť.

Zoznam bibliografických odkazov

AGRICOLA, Erhard – FLEISCHER, Wolfgang – PROTZE, Helmut Hrg. 1970. *Kleine Enzyklopädie. Die deutsche Sprache. Zweiter Band.* Leipzig : VEB Bibliographisches Institut.

DÜRSCHEID, Christa. 2003. *Syntax. Grundlagen und Theorien.* Wiesbaden : Westdeutscher Verlag.

EISENBERG, Peter. 1994. *Grundriss der deutschen Grammatik.* Stuttgart. Weimar : Verlag J. B. Metzler.

EISENBERG, Peter et al. Hrg. 1998. *DUDEN Grammatik der deutschen Sprache.* Mannheim. Leipzig. Wien; Zürich : Dudenverlag.

ENGEL, Ulrich. 1988. *Deutsche Grammatik.* Heidelberg : Julius Groos Verlag.

HELBIG, Gergard. 1984. *Studien zur deutschen Syntax. Band 2.* Leipzig : VEB Verlag Enzyklopädie.

HELBIG, Gerhard – BUSCHA, Joachim. 1998. *Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht.* Leipzig. Berlin. München : Verlag Enzyklopädie.

JUNG, Walter. 1968. *Grammatik der deutschen Sprache.* Leipzig : VEB Bibliographisches Institut.

WEINRICH, Harald. 1993. *Textgrammatik der deutschen Sprache.* Mannheim. Leipzig; Wien; Zürich : Dudenverlag.

Vznik a vývoj nemeckých odborných jazykov s poukázaním na právny jazyk

Alena Ďuricová

Abstract
Im Rahmen der Periodisierung der deutschen Fachsprachengeschichte unterscheidet man drei Perioden. Der Beitrag ist der Entstehung und Entwicklung der deutschen Fachsprachen und der Charakteristik der einzelnen Perioden (mittelalterlichen, frühneuzeitlichen und neuzeitlichen Fachsprachen) gewidmet. Eine besondere Aufmerksamkeit wird der Entstehung und der Entwicklung der deutschen Rechtssprache gewidmet.

1 Vznik a vývoj odborných jazykov

1.1 Odborné jazyky v období stredoveku

V rámci periodizácie dejín nemeckých odborných jazykov sa rozlišujú tri epochy – každá so svojimi charakteristickými črtami spočívajúcimi vo vývoji a myslení ľudskej spoločnosti, ktoré významnou mierou ovplyvnili používanie a rozvoj odborných jazykov.

Prvé obdobie existencie odborných jazykov je datované od 9. storočia do polovice 14. storočia a označované ako stredoveké odborné jazyky. S názormi o počiatkoch odborných jazykov sa stretávame už okolo roku 800. V období rokov 800 – 1000 n. l. sa ráta totiž so spoločnosťou rozdelenou podľa druhu práce. Prvé remeslá a špecializovaná ľudská činnosť vytvorili predpoklad a potrebu pre vznik osobitnej špecifickej slovnej zásoby, s akou je možné stretnúť sa v poľnohospodárstve, chove dobytka, včelárstve, rybárstve, poľovníctve, tkáčstve a pod.

Existujú však pochybnosti, či je pri takejto slovnej zásobe vôbec možné hovoriť o odbornom jazyku, či je špeciálna slovná zásoba a štýl zároveň odborným jazykom v dnešnom ponímaní. Seibicke (1973, 3) pokladá takúto slovnú zásobu za základ pre vznik odborného jazyka, *„aber anscheinend müssen noch andere Bedingungen hinzukommen, so etwa in einigen Fällen die Trennung von Wohn- und Arbeitsstätte, von häuslicher Kommunikation und solcher am Arbeitsplatz*“. Podľa Möhna / Pelku (1984, 129) súvisí vznik a vývoj odborných jazykov so vznikom jednotlivých pracovných oblastí, cez postupné sociálne členenie deľbou práce v rámci spoločenstva až po konštituovanie odborne autonómnych oblastí so špecifickou formou komunikácie.

Aj Seibicke (1973,10) vidí súvislosť medzi uvedeným vývojom jednotlivých odborov a vývojom odborných jazykov. Uvádza, že v niektorých oblastiach dochádza dokonca k prelínaniu *„... in der Art, dass gleiche Gegenstände und Sachverhalte in den beteiligten Handwerken verschieden und verschiedene Gegenstände und Sachverhalte mit den gleichen sprachlichen Mitteln ausgedrückt werden*“, v čom podľa neho spočívajú zárodky vývoja odborných jazykov.

V rámci delenia jednotlivých odborov v období stredoveku má z pohľadu odborných jazykov veľký význam sedem Artes mechanicae, ktoré zahŕňajú spracovanie vlny a remeslá zamerané na spracúvanie vôbec, ďalej výrobu zbraní a technické remeslá, cestovanie a obchod, poľnohospodárstvo, poľovníctvo a výrobu potravín, medicínu, divadlo. Spisy z oblasti týchto „umení“ predstavujú veľkú časť nemeckej stredovekej odbornej literatúry.

V porovnaní s ďalšími etapami vývoja odborných jazykov sú v stredovekých odborných jazykoch zastúpené predovšetkým oblasti remeselníctva a techniky, kým oblasť vedy, „ducha“ a práva zaostáva a rozvíja sa až v ďalších etapách. Písomné pramene, ktoré sa zachovali, podávajú svedectvo o existencii špeciálnej lexiky – termínoch a o existencii špeciálnych druhov textov. K významným dokumentom tohto druhu patria v odbornej literatúre často uvádzané zoznamy remesiel, recepty, obchodné knihy, poriadky cechov, poľovné zákony a knihy liečiv. Snáď k najznámejším z uvedených druhov textov patrí Norimberský zoznam z roku 1363, ktorý obsahuje 50 rôznych skupín remeselníkov. Knihy receptov zachytávajú vlastne návody a postupy pri rôznych druhoch činností, napr. na miešanie farieb. V literatúre z oblasti staviteľstva, ktoré predstavuje najrozvinutejší a najdiferencovanejší odbor v stredoveku, patrí k obvyklým metódam odbornej komunikácie zhotovovanie nákresov.

1.2 Odborné jazyky v 14. – 17. storočí

Druhú etapu v dejinách odbornej literatúry a vo vývoji odborných jazykov predstavuje obdobie od druhej polovice 14. storočia do konca 17. storočia, ovplyvnené predovšetkým ideami humanizmu a renesancie. Veľký význam tohto obdobia pre dejiny odbornej literatúry spočíva vo väčšom počte písomných pamiatok, k čomu prispelo i vynájdenie kníhtlače v polovici 15. storočia. Napriek trvalému tlaku a návratu k latinčine sa aj naďalej rozvíjajú v nemčine jazyky v oblasti remesiel. V tejto súvislosti je však potrebné pripomenúť, že odborná komunikácia v týchto oblastiach prevažovala v ústnej podobe. V písomnej forme prevládajú skôr rôzne protokoly a poriadky dokumentujúce organizáciu činnosti. (Nürnberger Baubücher informujú napr. o úlohách stavebného úradu, mzdách, pracovnej dobe, obstarávaní materiálu, zmluvách a pod.) Písomné dokumenty, ktoré vznikajú na základe rozširovania teoretických a praktických skúseností sú orientované na praktické využitie a predstavujú určité návody na prácu v rôznych oblastiach. Napr. v aritmetike sú to účtovné knihy pre obchodníkov „Behende und hübsche Rechnung auf alle Kaufmannschaft“ od Johanna Widmanna z roku 1489.

Rozkvet miest, rozvoj obchodu, organizovanie trhov, zakladanie univerzít, vynálezy a objavy, formovanie nových sociálnych štruktúr malo tiež vplyv na odbornú komunikáciu a diferenciáciu, a to nielen v remeselnej výrobe a technickej oblasti, ale aj napr. v medicíne, práve, obchode a pod.

V súvislosti s týmto rozvojom vzniká väčšia potreba odbornej komunikácie v písomnej forme. V odborných a vedeckých kruhoch a vo vedeckej a teoretickej literatúre stále dominuje latinčina, oproti čomu stoja snahy o zavádzanie nemeckých termínov a vytvorenie a rozvoj nemeckého jazyka vedy. Dokumentujú to preklady z latinčiny ako aj napr. pokusy o vytvorenie nemeckej odbornej slovnej zásoby v matematike, či medicíne. Veľká zásluha tu patrí snahám Albrechta Dürera, prekladom Johanna Keplera v oblasti matematiky; lekárovi Paracelsovi a jeho prednáške o chirurgii v nemčine v roku 1527 spisom Euchariusa Rösleina – „Hebammebüchlein“ a „Der schwangeren Frauen Rosengarten“ a v jazyku náboženstva a teológie Martinovi Lutherovi a jeho prekladu biblie do nemčiny.

1.3 Odborné jazyky od 18. storočia po súčasnosť

Treťou etapou v rámci periodizácie dejín nemeckých odborných jazykov predstavuje obdobie od 18. storočia po súčasnosť a označuje sa aj ako obdobie novodobých odborných

jazykov. Práve toto obdobie významne poznačené priemyselnou revolúciou a celým radom kultúrnych, spoločenských a sociálnych zmien predstavuje rozhodujúcu fázu vo vývoji odborných jazykov. Odborné jazyky sa od 18. storočia vyznačujú nielen zmenou a rozširovaním systému vedných disciplín a špecializáciou v rámci jednotlivých odborov, ale veľký význam v budovaní odbornej slovnej zásoby v rôznych vedných odboroch zohráva zavádzanie nomenklatúr. Počiatky nomenklatúry v chémii a fyzike siahajú až na začiatok 18. storočia. Celé 18. storočie je zároveň poznačené prenikaním nemeckých odborných výrazov do literatúry a vytláčaním latinských výrazov. Popri ďalšom rozvíjaní sa odbornej slovnej zásoby sa v 19. storočí začínajú formovať ďalšie charakteristické znaky. Patrí k nim zvýšená miera abstrakcie, systémovosť slovnej zásoby a pevné syntaktické konštrukcie. Na rovine textu sú zastúpené vedecké monografie, články, výskumné správy a učebnice. Ďalším charakteristickým znakom je časté dopĺňanie textov nákresmi, obrázkami, symbolmi, vzorcami a pod. V rámci ústnej komunikácie sa odborné jazyky uplatňujú často formou prednášok, referátov a diskusie.

V 20. storočí pokračuje rozsiahle delenie jednotlivých vedných odborov a rozvoj predovšetkým vedecko-technických odborných jazykov. Vznik úzko špecializovaných vedných odborov vedie k vzniku úzko špecializovaných odborných jazykov. Odborné jazyky používajú stále väčšie skupiny odborníkov. Odborný jazyk sa nepoužíva už len v rámci komunikácie na pracovisku, ale aj mimo neho. V tejto súvislosti rastie úloha médií. W. von Hahn (1983, 46) preto odôvodnene hovorí v súvislosti s rozvojom odborných jazykov o dôležitosti formálnej optimalizácie komunikačných procesov v jednotlivých odboroch. Za parametre charakterizujúce úroveň týchto procesov pokladá vzdialenosť, počet účastníkov, spoľahlivosť a tempo. Kým sa v minulosti rozvíjal jeden na úkor druhého, za posledných sto rokov dochádza k ich paralelnému rastu a aj k obsahovému rozšíreniu odbornej komunikácie. Zvyšuje sa nielen tempo rozvoja a šírenia odbornej literatúry, ale aj tempo jej starnutia.

K rozvoju odbornej komunikácie prispel vo veľkej miere rozvoj elektroniky, informatiky, spracovania dát a v súčasnosti masové používanie počítačov a internetu. Odborné jazyky vplývajú prostredníctvom týchto a rôznych ďalších médií a rôznych foriem komunikácie na bežný jazyk a odborná slovná zásoba preniká do bežného jazyka.

Od konca 50. rokov 20. storočia pozorujeme v rámci vývoja a používania odborných jazykov vzrastajúci vplyv a tlak angličtiny, a to predovšetkým v prírodných vedách, napr. v matematike, informatike, fyzike a medicíne. Tento tlak vedie k tomu, že sa angličtina postupne stáva univerzálnym, resp. medzinárodným jazykom v rozličných vedných odboroch, predovšetkým v rámci medzinárodnej odbornej komunikácie. V role a vplyve angličtiny v odbornej komunikácii v súčasnosti nachádzame dnes paralely s úlohou a postavením latinčiny v stredovekej odbornej literatúre a komunikácii.

Prenikanie odbornej terminológie do bežného jazyka a používanie anglických výrazov v odbornej komunikácii svedčia na jednej strane o vývoji odborných jazykov a jazyka vôbec, o vývoji a uľahčovaní dorozumievania medzi odborníkmi, na druhej strane však prestavuje určitú bariéru, predovšetkým v rámci komunikácie medzi odborníkom a laikom, čo je v právnom jazyku zvlášť výrazné a charakteristické.

2 Vznik a vývoj právneho jazyka

Napriek tomu, že neexistuje, *„genau betrachtet keine nacherzählte, reflektierte und systematische Geschichte der juristischen Fachsprache“* (D´Heur, 1998, 1286), existuje

veľký počet zachovaných písomných pamiatok a veľa prác, ktoré sa zaoberajú právnym jazykom z rôznych hľadísk a analyzujú, popisujú, resp. charakterizujú konkrétne „problémy“ právneho jazyka.

Na základe zachovaných literárnych pamiatok z právneho jazyka, ktoré patria k tým najstarším, sa aj právny jazyk radí popri jazyku poľovníkov a námorníkov k najstarším odborným jazykom.

Z obdobia stredovekých odborných jazykov možno k právnym textom priradiť písomné pamiatky ako sú poriadky a protokoly cechov. Počet nemeckých listín výrazne vzrastá v 12. storočí, pre ktoré je charakteristický prechod od ústnych právnych úkonov k písomným. Aj v právnom jazyku mala dominantné postavenie latinčina, ktorá bola v písomnej komunikácii v oblasti práva záväzná až do 13. storočia a nemecký jazyk sa používal len v ústnej komunikácii. Rozhodujúce obdobie pre vývoj nemeckého právneho jazyka predstavuje 13. storočie. Z tohto obdobia pochádzajú dve významné písomné pamiatky. Prvou z nich je „Mainzer Landfriedensgesetz“ v nemeckom znení. Tento zákon, ktorý bol v roku 1235 zostavený v dvoch rovnocenných zneniach – v latinčine a nemčine predstavuje prvý oficiálny dokument v nemeckom jazyku. Druhým dôležitým dokumentom pre nemecké právo je najstaršia nemecká právna kniha – Sachsenspiegel. Eike von Repgow ju zostavil okolo roku 1220 najskôr v latinčine a až neskôr preformuloval do nemčiny. Tieto dokumenty predstavujú začiatok vývoja nemeckého právneho jazyka, hoci nemčina bola v porovnaní s latinčinou ešte dlhšie obdobie druhoradým jazykom. Charakteristickým znakom právneho jazyka tohto obdobia je jeho národná svojráznosť, čo vyplýva z faktu, že právny jazyk vznikol pred založením právneho stavu. K pokusom o zjednotenie nemeckého právneho jazyka dochádza od 14. storočia, kedy sa nemčina stáva oficiálnym úradným jazykom. Pre toto obdobie je charakteristické, že zemské kancelárie kniežatstiev potrebujú stále viac návodov na písanie právnických písomností.

Od začiatku 16. storočia sa dejiny nemeckého práva vyznačujú prechodom od germánskeho k rímskemu právu. Vznikajú texty zákonov v latinčine, ktoré sa neskôr prekladajú do nemčiny, na základe čoho je zase potrebná vysvetľujúca odborná literatúra pre kancelárie a notariáty. V rámci tohto vývoja právneho jazyka dochádza k jeho obohacovaniu o cudzie a prevzaté slová. Jazykom používaným v ríšskych záležitostiach zostáva naďalej latinčina a nemčina a používanie jazykov riešil napr. aj poriadok z roku 1654 „Reichshofratsordnung“, podľa ktorého bolo k úradným listinám potrebné priložiť overené preklady do latinčiny alebo nemčiny.

17. storočie – obdobie nemeckej barokovej literatúry je poznačené jazykovým patriotizmom. Cieľom používania národného jazyka bolo aj prekonanie vnútornej rozdrobenosti ríše. Odstraňovanie cudzích slov z nemčiny sledovalo tento cieľ a výsledkom týchto úsilí boli slovníky s novými umelými slovami. Mnoho barokových básnikov malo právnické vzdelanie, na základe čoho sa očakávalo, „*dass die Sprachbewegung des Barock unmittelbaren Ertrag für die Rechtssprache gehabt hat*“ (Hattenhauer, 1987, 18). Tieto očakávania neboli splnené a kultúrny a jazykový patriotizmus obdobia baroka nemal dostatok síl, aby toto hnutie ovplyvnilo aj právny jazyk. Dokonca existujú aj opačné názory ako uvádza Hattenhauer (1987, 22): „*Was dagegen die Gesetzessprache und die Sprache der Fachwissenschaft angeht, so hat die barocke Sprachreform dort keine Frucht gehabt. Man sprach weiter Latein und war überzeugt, dass die deutsche Sprache für die Darstellung von rechtswissenschaftlichen Fragen ungeeignet sei*.“ Nezanedbateľným prínosom pre dejiny právneho jazyka boli aj snahy Leibniza, Thomasia a Wolfa.

K rozsiahlej reforme nemeckého právneho jazyka dochádza však až kodifikačným hnutím koncom 18. storočia. Cieľom tohto hnutia bolo reformovať právny jazyk zavedením,

„ľudových“ výrazov a dosiahnuť všeobecnú zrozumiteľnosť právnych textov. Ďalší vývoj právneho jazyka je poznačený novými podnetmi, ideologickými zmenami a dopĺňaním obsahu. Postupne sa spod latinčiny vymaňuje aj jazyk používaný v oblasti správy. Vďaka zvyšujúcej sa inštitucionalizácii a byrokracii v správe miest vznikajú písomnosti – rôzne listiny, výnosy a nariadenia v nemeckom jazyku. V 18. storočí zohráva popri Wolfowi aj pre nemecký právny jazyk veľkú úlohu Montesquieu svojim dielom „Vom Geist der Gesetze“ z roku 1784, kde uvádza požiadavky, ktorými sa majú riadiť zákonodarcovia v celej Európe. Z jeho požiadavky zdravého rozumu, jasnosti, jednoznačnosti, zrozumiteľnosti a presnosti vyplýval fakt, že zákony mali byť formulované v materinskom jazyku.

19. storočie sa vyznačuje z pohľadu dejín odborných jazykov okrem iného zvyšovaním počtu textov v terciárnej oblasti. K týmto sa radí aj enormne narastajúce hospodárske zákonodarstvo, napr. živnostenské poriadky z rokov 1845 – 1848 a zavedenie spoločnosti s ručením obmedzeným v 1884, ale aj vznik ďalších zákonov platných pre celé Nemecko, napr. Všeobecný nemecký obchodný zákonník z roku 1861, drážďanský návrh obligačného práva (1863), alebo pre jednotlivé krajiny, napr. Saský občiansky zákonník (1865). Nezanedbateľný význam je potrebné pripísať aj Nemeckému právnickému slovníku (Deutsches Rechtswörterbuch) založenému v roku 1897, ktorým sa začína rozsiahle vedecké spracovanie historického nemeckého právneho jazyka.

Pre 19. a 20. storočie je v oblasti právneho jazyka charakteristické, že právny jazyk podlieha neustálej kritike. Aj dnes sa mu ešte vytýka prílišná abstraktnosť a nezrozumiteľnosť. K paradoxnej situácii dochádza v požiadavke priblížiť právny jazyk laikovi, teda priblížiť odborný jazyk bežnému jazyku.

Na základe funkcie, ktorú plní, zostáva právny jazyk v porovnaní s inými odbornými jazykmi jazykom, kde sa zachováva tradícia, konzervatívnosť, autoritatívnosť a dôstojnosť.

Zoznam bibliografických odkazov

BÁLINTOVÁ, H. 2000. „K problematike odborného prekladu“. In *Preklad a tlmočenie 2. Zborník FiF UMB v Banskej Bystrici.* Banská Bystrica : FiF UMB, s. 272 – 277.

BIERWISCH, M. 1992. Recht linguistisch gesehen. In GREWENDORF, G. *Rechtskultur und Sprachkultur.* Frankfurt am Main : Suhrkamp, s. 42 – 68.

BORSUKOVÁ, Hana. 1998. Zum Prozess der Aneignung des fremden Wortschatzes. In *Ekonomika a cudzie jazyky*. Cudzie jazyky a odborná jazyková výučba v krajinách strednej a východnej Európy. Banská Bystrica : REPRO-HUPE, s. 69 – 72. ISBN 80-8055-028-X.

D´HEUR, B. J. 1998. Die neuere Fachsprache der juristischen Wissenschaft seit der Mitte des 19. Jahrhunderts unter besonderer Berücksichtigung von Verfassungsrecht und Rechtsmethodik. In *Fachsprachen.* Berlin; New York : de Gruyter, s. 1286 – 1295. ISBN 3-11-011101-2.

DROZD, L. – SEIBICKE, W. 1973. *Deutsche Fach- und Wissenschaftssprache. Bestandaufnahme – Theorie – Geschichte*. Wiesbaden : Oscar Brandstetter Verlag. ISBN 3-87097-058-8.

DUVE, H.E. – WEIRICH, H.-A. 1981. Die Verständigung zwischen dem Bürger und den Juristen kann verbessert werden. In RADTKE, I.: *Die Sprache des Rechts und Verwaltung.* Stuttgart : Klett, s. 119 – 127. ISBN 3-12-915320-9.

FOTHERINGHAM, H. 1981. Die Gesetzes- und Verwaltungssprache im Spannungsfeld zwischen fachlicher Qualität und Allgemeinverständlichkeit. In RADTKE, I.: *Die Sprache des Rechts und Verwaltung.* Stuttgart : Klett, s. 100 – 118. ISBN 3-12-915320-9.

HAHN, W. 1983. *Fachkommunikation*. Berlin; New York : de Gruyter. ISBN 3-11-008765-0

HATTENHAUER, H. 1987. Zur *Geschichte der deutschen Rechts- und Gesetzessprache*. Göttingen : Joachim Jungius-Ges. d. Wiss. ISBN 3-525-86225-3.

HEIDINGER, F. – ABEL, N. – HOCHLEITNER, M. 1993. *Einführung in das deutsche und österreichische Rechtssystem und in die deutsche Rechtssprache.* Wien : Orac. ISBN 3-7007-0384-8.

HOFFMANN, L. 1998. Fachtextsorten der Institutionensprachen I: das Gesetz. In *Fachsprachen.* Berlin; New York : de Gruyter, s. 522 – 528. ISBN 3-11-011101-2.

HOFFMANN, L. 1998. Fachtextsorten der Institutionensprachen III: Verträge. In *Fachsprachen.* Berlin; New York : de Gruyter, s. 533 – 538. ISBN 3-11-011101-2.

ICKLER, T. 1981. Fachsprache und öffentliches Leben. In RADTKE, I.: *Die Sprache des Rechts und Verwaltung.* Stuttgart : Klett, s. 57 – 69. ISBN 3-12-915320-9.

JURČÁKOVÁ, E. 1999. Komunikačné konflikty v odborných prekladoch. In *Retrospektivne a perspektivne pohľady na jazykovú komunikáciu.* Z 3. konferencie o komunikácii Banská Bystrica – Donovaly 11. – 13. september 1997, 2. diel, Banská Bystrica, s. 54 – 57.

KUCHÁR, R. 1998. *Právo a slovenčina v dejinách.* Budmerice : Rak. ISBN 80-85501-14-7.

LADNAR, U. – PLOTTNITZ, C. 1976. *Fachsprache der Justiz*. Frankfurt am Main : Moritz Diesterweg. ISBN 3-425-06256-5.

MEDEOVÁ, H. 1998. Einige Verständlichkeitsprobleme der deutschen Rechtssprache und ihre Behandlung im Rechtsdeutschunterricht. In *Ekonomika a cudzie jazyky*. Cudzie jazyky a odborná jazyková výučba v krajinách strednej a východnej Európy. Banská Bystrica : REPRO-HUPE, s. 80 – 85. ISBN 80-8055-028-X.

MEDEOVÁ, H. Jazyk a právo v nemeckom odbornom texte práva. In *Odborná komunikácia v zjednotenej Európe*. Banská Bystrica. ISBN 80-8055-693-8

MÖHN, D. – PELKA, R. 1984. *Fachsprachen. Eine Einführung*. Tübingen : Max Niemeyer Verlag. ISBN 3-484-25130-1.

ROELCKE, T. 1999. *Fachsprachen.* Berlin : Erich Schmidt. ISBN 3-503-04932-0.

SCHMIDT-WIEGAND, R. 1999. Rechtssprache im Althochdeutschen und ihre Erforschung. In *Fachsprachen.* Berlin; New York : de Gruyter, s. 2309 – 2318. ISBN 3-11-011101-2.

VAJIČKOVÁ, M. K niektorým znakom lexikálnej roviny právnych textov na pozadí nemčiny a slovenčiny. In *Odborná komunikácia v zjednotenej Európe*. Banská Bystrica, s. 110 – 113. ISBN 80-8055-693-8

VAJIČKOVÁ, M. 1996. *Lexikalisches Grundwissen in Sprachsystem und Sprachgebrauch*. Bratislava : Pedagogická fakulta Univerzity Komenského. ISBN 80-88868-12-2.

Odraz vlastných mien v názvoch šácht a štôlní v kremnickej banskej oblasti

Marek Ľupták

Abstract
Im Beitrag mit dem Titel „Widerspiegelung der Eigennamen in den Stollen- und Grubenbenennungen der näheren Umgebung von Kremnitz wird der Ursprung einiger Topoformativen und toponymischen Benennungen in der Kremnitz–Deutsch–Probener Sprachinsel (Hauerland) behandelt.

Spoločná história Slovákov a Nemcov na kremnicko-pravnianskom jazykovom ostrove svedčí o historických, hospodárskych a kultúrnych kontaktoch a o ich vzájomnej komunikácii. Uhorskí králi pozývali nemeckých hostí už od 12. storočia na územie Slovenska, ktorí tu mohli žiť podľa nemeckého práva. Hlavný prúd nemeckého osídlenia vrcholí v 14. storočí.

Medzi poslednými prišli nemeckí kolonisti do Čermian z okolia Oldenburgu v rokoch 1859 a 1860. Do roku 1945 žili karpatskí Nemci v troch oblastiach *Slovenska*: v Bratislave a okolí, v Hauerlande – stredoslovenskom banskom regióne a na východe Slovenska – na hornom a dolnom Spiši.

Nemeckú kolonizáciu Hauerland podnietil bohatý výskyt rúd na strednom Slovensku.

V 13. storočí vzniklo sedem stredoslovenských banských miest, medzi nimi Kremnica (Kremnitz), ktorú označovali prívlastkom zlatá (podľa výskytu a ťažby zlata), Banská Štiavnica (Schemnitz) označovaná ako strieborná a medená Banská Bystrica (Neusohl).

Hauerland

Pojmom Hauerland označujeme niekdajšiu banskú oblasť osídlenú Nemcami v okolí spomínaných miest, ktorá zahŕňa aj nemecký jazykový ostrov okolo Kremnice a Nitrianskeho Pravna (Deutsch-Proben), vrátane jazykovej skupiny okolo Handlovej (Krickerhau). Názov Hauerland sa presadil koncom tridsiatych rokov. Nemecké pomenovanie niektorých obcí tejto oblasti obsahujú topoformant –**hau** ako napr. *Drexlerhau (Jánova Lehota), Glaserhau (Sklenné), Honneshau (Lúčky), Krickerhau (Handlová), Kuneschhau (Kunešov), Neuhau (Nová Lehota), Schmiedshau (Tužina).*

Topoformant –hau nám prezrádza spôsob vzniku týchto osídlení. Nemecké sloveso *hauen* je lesnícky pojem a má podobný význam ako sloveso *reuten* odvodené od *riuten* zo strednej hornej nemčiny, čo znamená *klčovať (den Boden rode machen*).

Tento topoformant nás zavedie do stredonemeckej stredohorskej oblasti, kde sa nachádza tiež v miestnych názvoch napr. *Keilhau* v Durínskom lese (Thüringer Wald), *Schreiberhau* v Krušných horách (Erzgebirge) alebo *Olbernhau* v Krkonošiach (Riesengebirge).

Hauerland sa člení na severnú skupinu obcí okolo *Nitrianskeho Pravna* (Deutsch-Proben), južnú časť okolo bývalého banského mesta Kremnice a od nich ešte južnejšie sa nachádzajúcu *Pílu* (Paulisch) a *Veľké Pole* (Hochwies).

Kremnica

Ako píše Matunák, kremnickú zlatú rudu museli nájsť v čase po vyhlásení reformy zemepanskej slobody (17. mája 1327), kedy nastal čulý ruch hľadania, kutania, pátrania po rudách a drahokamoch. Slovenskí obyvatelia starej Kremničky, ktorá vznikla okolo rokov 1280 – 1290 (Matunák, 1928, 84 s.), obchodovali s kremeňom, z ktorého kresali s ocieľkou oheň. Od týchto kúskov kremeňa (kremencov) dostala osada meno Krem(e)nec (1335), nemecky alte Kremnitz, maďarsky Kermecz.

Meno *Kremnica* nachádzame v týchto formách: Cremnychbana (1328), Cremnycz (1342), Nemci používajú formu Kremnitz, latinizovaná forma Kremnicia (1331), Cremnicia.

Pridaním spoluhlások *p* alebo *b* ku labiálnemu *m* sa objavuje Chrempniczia (1379), r. 1422 v listine kráľa Žigmunda Kermeczbanya, v 17. stor. Körmöcz-Bánya (Matunák, M.; Majtán, M.: Názvy obcí Slovenskej republiky...). Kremnica sa rozprestiera medzi siedmymi vrchmi (Siebenberge), ktorých názvy tiež svedčia o prítomnosti nemeckého etnika: *Birkenhügel, Kremnický a Blaufuzský Stosz, Revolta, Volle Henne, Sturz, Kalvarský vrch* (pred r. 1735 pôvodne *Schülerberg*).

S vrchom *Volle Henne* sa viaže legenda o objavení zlata v okolí Kremnice, keď poľovník zastrelil jarabicu, v ktorej hrvoli sa našli zrniečka zlata. Označenie vrchu *Volle Henne* vzniklo zo spojenia slov *Fahle Henne* (v nárečí vyslovované ako Fohl Henn).

V etymologickom slovníku nemeckého jazyka nájdeme, že adjektívum *fahl* vzniklo z germánskeho **falwa* – anglosaského *falu*, v starej hornej nemčine je to *falo* a v strednej nemčine *val*, čo znamená hnedožltý, hnedastý, sivý.

V roku 1307 sa stáva uhorským panovníkom Karol Róbert z Anžu. Za jeho vlády a vlády jeho syna Ľudovíta I. (1342 – 1382) prekvitá baníctvo a mincovníctvo. V Kremnici sa razia zlaté dukáty (florény, guldeny) a ročne sa vyťažilo okolo 400 kg zlata.

Pred príchodom nemeckých *hospites* malo baníctvo na Slovensku (13. stor.) charakter len povrchovej ťažby. Od konca 13. storočia sa prechádzalo na hlbinné dolovanie, na čo bolo potrebné vyraziť **hlboké šachty a dlhé štôlne**, vybudovať vetracie komíny a zabezpečiť odvodňovanie.

Dedičné štôlne a ich nominácia

Odvedenie banskej vody sa muselo riešiť komplexne, spoločnou odvodňovacou štôlňou tzv. dedičnou. V listinách sa zvyčajne uvádza, že potomkovia vlastníkov dostávajú štôlne právom dedičným, preto hovoríme o dedičných štôlňach. Pojem *Stollen* registrujeme od 9. storočia, v starej hor. nemčine je to *stollo* a v strednej hornej nemčine *stolle* (ide o chodbu v bani nazvanú podľa konštrukcie podperného systému (Kluge). Na nomináciu banských objektov vplýval aj faktor trojjazyčnosti. Názvy šácht a štôlni nachádzame zaznamenané v mapách a archiváliách v nemčine, slovenčine a maďarčine. Hovoríme o *Hornej dedičnej štôlni*, ale zaužívané boli aj názvy *Der obere Erbstollen* alebo *Mely altárna*.

Už podľa názvu mala dôležitý význam *Hlavná dedičná štôlňa, Štôlňa cisára Ferdinanda* alebo *Nándor altárna* (Fink).

V minulosti tu teda existoval onymický priestor viacjazyčného kultúrneho okruhu. Názvy banských diel v tejto oblasti často obsahujú vlastné meno panovníka, svätcov, majiteľov alebo ťažiarov, čiže ľudí vážených, so spoločenskou prestížou alebo svätých, čím je vyjadrený aj vzťah pomenúvajúcich k spoločenskej užitočnosti onymického objektu.[1]

Napr. štôlňa *ad Goldner:* V r. 1379 bol kremnickým patrónom Ján (Hansmanus) *Cölner* a v r. 1391 Ján (Nahsman) *Göldner*. Sú to podobne znejúce mená, možno predpokladať, že išlo o jednu osobu. Mohlo ísť však o štôlňu s výskytom voľného zlata (Gold). Ďalej uvádzame šachty *Rudolf, Matej, Leopold, Anna* vybudované pre potreby Hornej dedičnej štôlne alebo Ferdinand Erbstollen; ďalej *Antoni-Stollen, Anton-Padaua-Stollen, Anna-Stollen, Barbara-Stollen, Barbara-Bissen-Stollen, Bartholomei-Stollen, Carl-Stollen, Caroli-Stollen, Catharina-Stollen, Danieli-Stollen, Dorothea-Stollen, Elisabeth-Stollen, Fleischer-Stollen, Fogel-Stollen, Francisci-Stollen, Georgi-Stollen, Gewerkschaftlicher-Johanni-Stollen, Ignáci-Stollen, Jacobi-Stollen, Iphigenia-Stollen, Josephie-Stollen, König-Ferdinand-Stollen, Kaiser-Ferdinad-Stollen, Ludovici-Stollen, Mariageburtsstollen, Mariahimmelfahrt-Stollen, Martin-Stollen, Neuer-St.-Jaohanna-Stollen, Neuer-Jacobi-Stollen, Pauli-Stollen* a iné (podľa fondu Bedricha Gayera, ŠOKA Žiar nad Hronom, sídlo Kremnica).

Der Obere Erbstollen smeroval k baniam Rezenských. Tie sa nachádzali na území pomenovanom *Lapser* (latinsky *lapsus*- pád, zosunutie, spadnutie; nemecky Sturz) a *Pachen* (mohlo by ísť o prepis slova der Bach (potok, podľa Vozára).

Snažili sme sa poukázať na to, že pri nominácii týchto diel ide o zaujímavý onymický jav prenášania vlastného mena z jednej onymickej sústavy do druhej.

Zoznam bibliografických odkazov

KRŠKO, Jaromír. 2003. Hydronymia povodia Turca. 1. vyd. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied. 167 s. ISBN 80-8055-763-2.

KRŠKO, Jaromír 1997. Vplyv nemeckej kolonizácie na mikrotoponymiu Revúcej. In *Acta Universitatis Matthiae Belii. Sekcia filologická, č. 1.* Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied UMB v Banskej Bystrici, s. 187 – 192. ISBN 80-8055-080-8.

KRŠKO, Jaromír. 2000. *Adaptácia nemeckých terénnych názvov do slovenskej toponymickej sústavy (na príklade Dobšinej).* Referát prednesený na X. ročníku kolokvia mladých jazykovedcov 22. – 24. 11. 2000, Modrá – Piesok. Rukopis.

KRŠKO, Jaromír. 2002. *Etnické vplyvy na hydronymiu Turca (z hľadiska diachrónie).* Referát prednesený na XV. Slovenskej onomastickej konferecii (Bratislava, 6. – 7. 9. 2002). Rukopis.

MATUNÁK, Michal. 1928. *Z dejín slobodného a hlavného banského mesta Kremnice*. Kremnica, Slobodné a hlavné banské mesto, 1928. 541 s.

Synonymia a jej poznávanie – stručný historický prehľad. Predpoklady kognitívne nosnej analýzy synonymie

Adriana Rajnohová

Abstract

Ausgehend von der Analyse der sprachlichen und sprachphilosophischen Verwirrungen in der Synonymik soll gezeigt werden, wie und mit welchem Gewinn die Überlegungen zum Wesen der Sprache in der Synonymieforschung (perspektiv vor allem in der kognitiv orientierten Synonymieforschung) zum Tragen kommen können.

Synonymia/synonymá boli a sú predmetom záujmu nielen lingvistov. Dejiny synonymických reflexií siahajú do obdobia antiky: sú spojené s antickou rétorikou a učením sofistu Prodika z Keos, ktorý založil tradíciu hľadania významových rozdielov medzi „synonymami“ (Lausberg. Podľa: Batteux, 2000, s. 3). Vznik termínu *synonymum* (k termínu *synonymia* porov. ďalej v texte) sa datuje nejednotne. T. Schippan v Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache uvádza, že podľa Eberhardtovho predslovu k slovníku Synonymisches Wörterbuch sa termín *synonymum* vo význame „významovo príbuzné slová“ po prvýkrát objavil v zbierke Deutsche Synonyme oder sinnverwandte Wörter v roku 1794 (1992, s. 206). W. Müller však cituje definíciu synoným Jacoba Schöppera už z roku 1550: „*Synonyma. Das ist / Mancherley gattungen Deutscher worter / so im Grund einerley bedeutung haben*“ (Podľa: Müller, 1965, s. 90). Túto nejednotnosť v datovaní vzniku termínu *synonymum* nemožno vysvetliť ani zohľadnením jeho obsahového výkladu u jednotlivých autorov. Z predstavy sémantickej kvázy-identity vychádzali podľa M. Batteuxovej a C. Fuchsovej už Francúzi Claude Favre de Vaugelas a François de La Mothe Le Vayer (Batteux, 2000, s. 8). Vaugelas je autorom práce Remarques sur la langue françoise, utiles a ceux qui veulent bien parler et bien escrire (1647), v ktorej venoval jednu celú „poznámku“ synonymám. O. i. konštatuje: „*Ainsi en est-il des synonimes. Il est question de peindre vne pensée, de l'exposer aux yeux ... de l'esprit. La premiere parole a desja esbauché ou tracé la ressemblance de ce qu'elle represente, mais le synonime qui fuit est comme vn second coup de pinceau qui acheue l'image*“ (Podľa: Batteux, 2000, s. 5). Od polovice 16. st. až po súčasnosť vzniklo veľa príspevkov, ktoré tematizujú synonymiu / synonymá – rôznym spôsobom: poznávajúci subjekt siahne po rečových komunikátoch a formuluje svoju reflexiu synonymie napr. postulovaním jej definície; poznávajúci subjekt siahne po definícii synonymie a kriticky reflektuje reflexiu iného poznávajúceho subjektu, príp. reflektuje štruktúru jej teoretickej reflexie vôbec, spravidla spôsobom, že rozkladá pojem *synonymie* na pojmy *identita*, *podobnosť*, *význam*... „*Jene Synonymik – in ihren Motiven, ihrer Zielsetzung und ihrem Verfahren – ist ein typisches Produkt ihrer Zeit: ihr Interesse liegt darin, daß sie Sprachauffassung und Sprachideal ihrer Zeit in schärferer Konturierung hervortreten läßt*“ (Gauger, 1973, s. 7).

Mojím cieľom nie je predstaviť reflexie synonymie/synoným jednotlivých autorov; zaujímajú ma súvislosti medzi reflexiou synonymie a reflexiou jazyka, ktoré spomína H. M. Gauger, v dejinách teoretickej, vedeckej reflexie jazyka, sveta a človeka. Formuláciou týchto súvislostí chcem implicitne odpovedať na otázku, aké miesto zaujíma kognitívna reflexia synonymie v dejinách jej poznávania.

Konštatovanie ambície kognitívne nosnej analýzy synonymie a hľadania jej predpokladov v dejinách poznávania (nielen) synonymie (porov. názov kapitoly) involvuje myšlienku, že kognitívny aspekt je iným – novým – aspektom jej poznávania. Kognitívny aspekt je nový do tej miery, v akej to umožňuje chápanie dejín poznávania ako reprodukčného cyklu v zmysle re-produkcie. Slovami W. Schulzeho: *„Das Neue ist nicht das Alte, sondern das Neue ist auch das Alte. Das Neue ist die Varianz des Alten“* (2001/2002). Akú úlohu tu zohráva jazyk, explicitne vyjadril S. Majetschak v hesle „Sprachverwirrungen“, keď interpretoval L. Wittgensteina (1996, s. 373), či A. Rapoport v konštatovaní, ktorým pravdepodobne parafrázoval A. Korzybskeho: *„Die Welt passt nicht in die Mäuselöcher, die unsere Sprache für sie bereithält“* (2000, s. 6), napriek tomu sa mnohí správajú tak, *„als ob alles, was nicht gut ist, schlecht wäre und als ob jeder, der nicht ein Freund ist, ein Feind wäre („wer nicht für uns ist, ist gegen uns“), als ob „Erfolg“ oder „Mißerfolg“ die einzigen Ergebnisse wären...“* (Rapoport, 2000, s. 4). Analogicky: identita(?), podobnosť(?) alebo dokonca odlišnosť(?) ako určujúce kritérium synonymie pri – dnes už – objektívnom vedení o logickej „trojjedinnosti“ tohto pojmu. J. Lakoff a J. Johnson by pravdepodobne namietli, že nás nez(a)vádza jazyk, ale *„metaphors we live by“*, presnejšie *„our ordinary conceptual system, in terms of which we both think and act“*, pretože *„our conceptual system is largely metaphorical, then the way we think, what we experience, and what we do every day is very much a matter of metaphor“* (1980, s. 3). Lakoff a Johnson „odzbrojili“ jazyk tradície 19. a začiatku 20. storočia tým, že obrátili pozornosť čitateľa iným smerom. Analogicky pre synonymiku: jazyková ekonómia ako argument proti identite(?), veď ekonomicky sa nespráva jazyk, ale ekonomické je správanie človeka. Aj tieto *vedomosti* o *jazyku* a *myslení* a o ich symbióze predstavujú onen nový – *kognitívny* – aspekt pre reflexiu synonymie a dejín jej poznávania v tejto práci.

Dejiny synonymiky dokumentujú zaujímavú skutočnosť, ktorá pripomína „zmätky“ L. Wittgensteina[1]: implicitné *synonymické* používanie pojmov *synonymia* a *synonymá*, napr. keď ide o formuláciu predmetu výskumu synonymiky. Fakt, že nie sú *synonymné*, implicitne vysvetľuje pojem *synonymita* v synonymike niektorých synonymistov. Pýtam sa: Na čo referujú tieto označenia? Aká je ontologická podstata takto označenej entity / entít? Porovnanie týchto označení medzi sebou umožňuje ich dvojakú klasifikáciu:

a) z gramatického aspektu: *synonymia*, *synonymita*, *synomymá* vs. *synonymný*, *synonymický*,
b) z lexikálneho aspektu: *synonymia*, *synonymný* (synonymá) vs. *synonymita*, *synonymický*, (synonymá).

Vychádzajúc z rozlišovania medzi podstatnými a prídavnými menami možno vyšpecifikovať postulovanú otázku asi takto: Je ontologická podstata synonymie, synonymity a synoným predmetná (porov. definíciu podstatného mena)? Označujú *synonymný* a *synonymický* vlastnosti (porov. definíciu prídavného mena)? Formuláciou týchto – paradoxných – otázok cielim na egalizujúcu tendenciu gramatických noriem označovania, ktorá zakrýva relevantné aspekty označovanej entity a ktorá aj z tohto dôvodu

[1] L. Wittgenstein varuje svojho čitateľa pred mätúcim používaním jazyka: „Hovoríme: „Myšlienka nie je to isté ako veta; pretože anglická a francúzska veta, ktoré sú úplne odlišné, môžu vyjadrovať tú istú myšlienku.“ A potom, nakoľko vety sa *niekde* nachádzajú, hľadáme miesto, kde sa nachádza myšlienka. (Je to podobné, ako keby sme hľadali miesto, na ktorom sa nachádza kráľ, o ktorom pojednávajú pravidlá šachu, v protiklade k miestam, na ktorých sa nachádzajú rôzne figúrky z dreva, figúrky kráľov rôznych súprav šachových figúrok.)“ (2002, s. 33). „A keď sa trápime problémom povahy mysle, záhada, ktorú sme nesprávne identifikovali ako záhadu týkajúcu sa povahy média, je záhadou, ktorú spôsobilo mätúce používanie nášho jazyka“ (2002, s. 32).

zamestnávala už Wittgensteina. Označenia *synonymia* a *synonymita* spredmetňujú takto označovanú entitu, čo je v rozpore s jej explikáciou ako relácie, identity či podobnosti. Synonymá ako slová (ktoré majú rovnaký alebo podobný význam) sú určite predmetnejšie ako relácia, identita alebo podobnosť. Ale o aké predmety vlastne ide? Ich konfrontáciou s inými predmetmi a rovnako konfrontáciou vlastnosti/vlastností označenej/označovaných ako *synonymný*, *synonymický*, *identický* či *podobný* s inými vlastnosťami uvádza filozofický problém relácie jazyk – realita a ak si uvedomíme, že predmety sa stávajú napr. podobnými skrze človeka, ide o reláciu jazyk – človek / myslenie – realita. A na záver ešte iný problém – epistemologický problém – pre tých, ktorí vnímajú terminologickú podstatu analyzovaných označení, transparentný v komparácii dvojice termínov *synonymia – synonymita*, *synonymný - synonymický*. Mojím cieľom nie je tieto problémy riešiť, chcem poukázať na relevanciu filozofických a jazykovedných otázok pre reflexiu dejín výskumu synonymie, kde zdanlivo rovnaké tvrdenia nie sú rovnaké, lebo sa zmenila teoretická reflexia jazyka, sveta a človeka vôbec.

Na začiatku teoretickej reflexie synonymie stojí termín *synonymum*. Claude Favre de Vaugelas (1585 – 1650) ho v roku 1647 vo svojich Remarques sur la langue françoise už nevysvetľuje. Používa tento termín s takou istotou, že čitateľ „poznámky“ o „les synonimes“ bez výhrad uverí v iné – skoršie – datovanie jeho vzniku. M. Batteux situovala v chronologicky budovanej kapitole o dejinách francúzskej synonymiky v práci Die französiche Synonymik im Spannungsfeld zwischen Paradigmatik und Syntagmatik (2000) neveľkú podkapitolu o François de Malherbe (1555 – 1628) pred podkapitolu o C. F. Vaugelas. Z tejto podkapitoly však nie je zrejmé, či Malherbe používa termín synonymum alebo nie.[2] V nemeckej synonymike sa s istotou objavil už v definícii Jacoba Schöppera v roku 1550. Ide o jediný prameň zo 16. storočia, s ktorým som sa v odbornej literatúre stretla; zmienku o starších prameňoch som nenašla, z tohto dôvodu bude predovšetkým 17. storočie východiskom môjho stručného historického prehľadu o teoretickej reflexii synonymie.

Uvedomujem si istú diskrepanciu medzi mojím záujmom o synonymiu a doterajšou orientáciou v dejinách synonymiky podľa termínu *synonymum*. Túto skutočnosť chcem vysvetliť tým, že termín *synonymum* podľa môjho názoru reflektuje fenomén synonymie – hoci implicitne ako významovú identitu (porov. J. Schöpper)[3] a neskôr podobnosť (porov. F. Malherbe, C. F. Vaugelas). V tejto súvislosti vzniká otázka: Prečo bola synonymia pomenovaná explicitne až neskôr? Ponúka sa dvojaké vysvetlenie: psychologické a filozofické. Vzniku termínu *synonymum* predchádzala reflexia identity a podobnosti. Reflexia identity a podobnosti – a reflexia vlastností vôbec – predpokladá nejaký subjekt, ktorému sú resp. majú byť vlastné. Spravidla vyberáme, ako dokazujú experimenty z oblasti psychológie, najfrekventovanejšie a najpredmetnejšie subjekty. Takým bolo – cez pojem frekvencie a predmetnosti – v 16. – 17. storočí slovo, čo súviselo s filozofiou jazyka a s aspektom jeho teoretickej reflexie. Ak odhliadneme od synonymiky J. Schöppera a sústredíme sa na francúzsku synonymiku 17. storočia z dôvodov, ktoré som uviedla

[2] Nasledujúce úvahy vyplývajú z výskumu literatúry, ktorá cituje pramene zo 16. až 19. storočia nepriamo – preberaním citácií z iných – sekundárnych – prameňov. Uvedomujem si, že v prípade historickej dizertačnej práce sú takéto postupy neakceptovateľné, ale moja práca sleduje iný cieľ. Kapitola k dejinám poznávania synonymie má len ilustrovať kontinuálnosť vývinu reflexie jazyka, reality a človeka vôbec, aby čitateľ lepšie pochopil kognitívne ambície v synchrónii.

[3] Formulácia synonymie v definícii synonym Jacoba Schöppera však rovnako dobre pripúšťa aj interpretáciu jeho reflexie synonymie ako významovej podobnosti.

vyššie, zistíme, že (jazyko)vedci[4] reflektovali slovo, pretože slovo najlepšie vyhovovalo „sociolingvistickej“ reflexii jazyka v prvej polovici 17. storočia a logickej reflexii jazyka v druhej polovici 17. storočia (význam a následne synonymia sa emancipovali neskôr).

H. J. Störig charakterizuje 17. storočie ako „věk, v němž nastoupil vítězné tažení *rozum*, který se v renesanci prohlásil za svéprávný, a v němž se ideálem veškerého poznání stává *matematika*...“ (1991, s. 227). Je to storočie hľadania „matematických“ zákonov i mimo matematiky, napr. vo filozofii či (jazyko)vede; storočie budovania „matematických“, prehľadne usporiadaných a všeobecne platných systémov pre každého človeka a každý národ. Za týmto ideálom poznávania stojí viera v boha ako nestvorenej, dobrej a dokonalej bytosti a deduktívne viera v človeka/rozum. Túto dedukciu – dobovú predstavu nielen o človeku – „matematicky“ vysvetlil René Descartes (1596 – 1650) v práci Meditácie o prvej filozofii (1641): Pochybovať možno o sebe i o existencii vonkajšieho sveta, ale skutočnosť, že v momente pochybovania myslím(e), je nespochybniteľná; axióma: Cogito ergo sum. Človek ako zlá a nedokonalá bytosť nedokáže vytvoriť ideu dobrej a dokonalej bytosti; axióma: Boh jestvuje. Dobrý a dokonalý boh nemôže/nechce stvoriť zlú a nedokonalú bytosť; axióma: Človek je vo svojej podstate dobrý a dokonalý (Descartes vidí príčinu zla „súčasného“ človeka v činnosti jeho slobodnej vôle), a nemôže/ nechce klamať človeka predstieraním sveta; axióma: Svet jestvuje (Störig, 1991, s. 229 – 230). Analogicky, deduktívne: pôvodne dokonalý je i jazyk človeka. Verne odráža jeho myšlienky a myšlienky ako výsledok aktu myslenia sú verným odrazom vonkajšieho sveta. Je to predstava o jazyku ako výraze, ktorý spredmetňuje myšlienku človeka upriameného na poznávanie reality vôkol neho. Toto chápanie jazyka v jeho výrazovej funkcii (porov. Ausdrucksfunktion u K. Bühlera) vysvetľuje, prečo sa (jazyko)veda zamerala na slovo (a nie napr. na význam) – presnejšie jeho používanie, t. j. cieľom (jazyko)vedného poznávania nebolo slovo/jazyk sám o sebe, ale slovo/jazyk z aspektu verbalizácie vedenia o iných entitách. Poznanie synchrónnej nedokonalosti človeka a jazyka malo za následok a) (jazyko)vedné preskripcie, b) objavovanie pôvodného jazyka. Preskriptívne tendencie chronologicky korešpondujú s prvou a druhou polovicou 17. storočia. Akákoľvek preskripcia a hodnotenie skutočností ako dobrých alebo zlých predpokladá isté tertium comparationis, ktoré „stelesňuje“ istú ideu, vzhľadom na ktoré/ktorú sa reglementuje a hodnotí. Takýmto tertiom comparationis bol pre (jazyko)vedné preskripcie v prvej polovici 17. storočia človek, v druhej polovici 17. storočia – pod vplyvom R. Descartesa a rationalizmu – myslenie. C. F. Vaugelas našiel svojho „honnete homme“ vo vyšších spoločenských vrstvách: používanie jazyka vládnucou vrstvou povýšil na normu tzv. bon usage (Batteux, 2000, s. 2). Bolo by zavádzajúce tvrdiť, že ide o úzus prvej polovice 17. storočia. Inú predstavu o „bon usage“ mal napr. François de La Mothe Le Vayer (1588 – id. 1674). Podľa neho je relevantný potenciál slova, t. j. ako ho možno použiť, a nie skutočnosť, kto ho používa (Batteux, 2000, s. 3). Uvedené skutočnosti sugerujú myšlienku istej diskrepancie (nielen) medzi Vaugelas a Vayer. Ide o zdanlivú diskrepanciu, ak si uvedomíme, že obaja vychádzajú z rovnakej idey o človeku, jazyku a v druhej polovici 17. storočia napr. Pierre Nicole (1625 – 1695) a Antoine Arnauld (1612 – 1694) z rovnakej idey o myslení, a síce išlo o ideu / ideál purité, netteté, précision a clarté. Zaujímavé sú dôsledky projekcie tohto ideálu do synonymiky: Vaugelas varuje pred excesívnym používaním synonym a rovnako termínov, archaizmov či „provencialismes“, pretože disponujú potenciálom ovplyvniť zrozumiteľnosť, jasnosť – štýl textu, zatiaľ čo Vayer z toho istého dôvodu ich elimináciu v „usage“ odmieta. V druhej polovici 17. storočia Pere Dominique

[4] Lingvistika sa ako veda etablovala neskôr, z tohto dôvodu takéto označenie.

Bouhours (1628 – 1702) v práci Doutes sur la langue française (1674) už explicitne rozlišuje medzi synonymami, ktoré prispievajú k čistote výrazu a „ornement du discours“, a synonymami, ktoré túto schopnosť nemajú. Jeho predstava o „ornement du discours“ korešponduje s vyššie spomínaným dobovým ideálom: *„...Le français n´aime pas ces synonymes inutiles...Un bien sensible, matériel et particulier. Sensible dit tout le reste qui est superflu...*“ (Podľa: Batteux, 2000, s. 8). Podobné reflexie vyústili do zostavovania dvojíc resp. radov „dobrých“ synonym a analýzy diferencií medzi nimi, a to bez predchádzajúcej definície pojmu synonymum. Deduktívne však možno predpokladať, že v 17. storočí dominovala predstava o synonymách ako podobných slovách a synonymii ako o podobnosti slov. Ak by som – s prihliadnutím na nemeckú synonymiku 16. storočia – špecifikovala túto podobnosť ako podobnosť významov slov, pravdepodobne by v 17. storočí nešlo o synonymiu ako jazykovedný fenomén – z dvoch dôvodov. (Jazyko)veda 17. storočia stála pod silným vplyvom stredovekej reflexie slova, a teda predovšetkým aristotelovskej tradície; neskôr – hlavne zásluhou C. Lancelota, gramatika Port Royal – zaujala dominantné postavenie Sanctiova reflexia jazyka a gramatiky v jeho Minerve (1587), a cez osobnosť Sanctia i Platón. Modi significandi activi či „Regeln und Prinzipien, die die Beziehung zwischen Tiefen- und Oberflächenstruktur der Sätze definieren“ (Seuren, 2001, s. 60) ako predmet (jazyko)vedného výskumu v 17. storočí nie sú oným významom slova, o ktorý by v synonymike (nielen Bouhoura) išlo resp. malo ísť. Druhým dôvodom je vnímanie jazyka v jeho výrazovej funkcii. Slová sú znakom „len“ v unilaterálnom zmysle tohto slova, t.j. označujú koncept a modi intelligendi; podobnosť či hľadanie a deskripcia diferencií medzi synonymami by sa teda nemali týkať jazykovej reality.

V 18. storočí prekonala matematický ideál poznávania fyzika. Empíria a zmyslové vnímanie vystriedali matematické a priori princípy, formálne dedukcie a logické implikácie. Prečo? Novodobé objavy a vynálezy otriasli božskou autoritou (zdanlivo) a karteziánskymi axiómami. V týchto podmienkach mohutnel pocit musieť sa spoľahnúť na hoci aj nedokázateľnú hodnovernosť zmyslového poznávania. Objavovanie nových svetov a poznávanie záhadnej minulosti filozoficky korešpondovali so senzualizmom/ empirizmom: *„Lockes nachdrückliches Beharren auf dem Wert der Erfahrung paßte perfekt in ein Wertesystem, das direkter und vorzugsweise tief empfundener Wahrnehmung breiten Raum ließ...*“ (Seuren, 2001, s. 77). Východiskom filozofických úvah Johna Locka (1632 – 1704) bola – podobne ako u R. Descartesa – radikálna pochybnosť, ale na rozdiel od Descartesa Locke pochyboval i o schopnosti rozumu deduktívne vyvodiť svet z matematických a priori princípov. Jeho Essay concerning human understanding (1690) predstavuje pokus o kritické poznanie možností a nástrojov ľudského myslenia. Knihu III venoval jazyku, pretože *„I fand, that there is so close a connexion between Ideas and Words; [...] that is is impossible to speak clearly and distinctly of our Knowledge, which all consists in Propositions, without considering, first, the Nature, Use, and Signification of Language*“ (Podľa: Harris et al., 1997, s. 128). Slovo vo filozofii J. Locka označuje ideu; idea – s výnimkou tzv. mixed modes – označuje vec a pochádza zo skúsenosti. Práve „mixed modes“ – idey, ktoré neexistujú ako objekty vonkajšieho sveta, ale vznikajú ako produkt flexibilného myslenia človeka kombináciou jednoduchých ideí – nie sú pre komunikačného partnera ako znaky pre mentálne entity a deduktívne slová ako znaky pre tieto idey posúditeľné napr. z aspektu pravdivosti, hodnovernosti či objektívnosti odrazu mentálnej entity, pretože *„Man´s complex Idea seldom agrees with another´s, and often differs from his own, from that, which he had yesterday, or will have tomorrow*“ (Podľa: Harris et al., 1997, s. 133). J. Locke vyvodil z tohto poznania tzv. imperfection of language, t. j. nedokonalosť, chybnosť jazyka; nasledovalo konštatovanie: jazyk môže byť prekážkou

ľudského poznávania. Riešenie nehľadá v reforme jazyka, ale navrhuje používať jazyk podľa všeobecne záväzných definícií slov, čo prezuponuje existenciu takýchto definícií. Táto myšlienka našla priaznivý ohlas nielen v Anglicku (tvorba slovníkov), ale vyhovovala aj potrebám francúzskych encyklopedistov (po smrti Ľudovíta XIV. sa Francúzsko živo zaujímalo o všetko, čo pochádzalo z Anglicka). Ich predsavzatie zhrnúť a usporiadať vedecké poznanie a vysvetliť relevantné súvislosti nutne predpokladalo vysporiadať sa s pojmami terminologickej povahy – v prípade (jazyko)vedných hesiel s pojmom významu a – synonymie. Pokrok v explikácii významu predstavovali už práce gramatikov Port Royal v druhej polovici 17. storočia, konkrétne La Logique (1662) autorov Pierre Nicole (1625 – 1695) a Antoine Arnauld (1612 – 1694). Ich úvahy o „idée principale" a „idée accessoire" sa nepriamo, t. j. bez cielenej explikácie pojmu synonymie, týkali aj tohto pojmu:

„*Mais quelquefois ces idées accessoires sont attachées aux mots mesmes... Et c´est ce qui fait que des expressions qui semblent signifier la mesme chose, les vnes sont injurieuses, les autres douces, les vnes modestes, les autres impudentes...: parce qu´outre cette idée prinicipale en quoy elles conviennent, les hommes y ont attaché d´autres idées qui sont cause de cette diversité*" (Podľa: Batteux, 2000, s. 10).

Nicole a Arnauld formulujú podobnosť ako zhodu a rozličnosť významov. Tento pokrok v reflexii podobnosti a posun z roviny slova na rovinu významu je dôsledkom racionalistickej reflexie gramatiky a jazyka: poznanie štruktúry a princípov ľudského myslenia ako predpoklad poznávania inherentných princípov ľudskej mysle v jazyku (a nie naopak). Význam ostáva i naďalej nejazykovou kategóriou, ale Nicole, Arnauld a Lancelot sledovali aj pedagogické či didaktické ciele, čo vysvetľuje, prečo odporúčali do pozornosti i jeho individuálnu či subjektívnu časť – „idée accessoire", ktorá stála mimo dosahu racionalistických explanácií. Táto myšlienka o existencii atribútov nementalistickej povahy, ktoré sa metonymicky/metaforicky pripísali jazyku, sa stala lekciou pre empirických lingvistov v 18. storočí (aj z dôvodu, že korešpondovala s Lockovou myšlienkou o „imperfection of langague" a obráteným postupom poznávania: od empírie ku – vyjadrené dnešným pojmovým aparátom – kognícii) a inšpiráciou pre romantickú reflexiu jazyka ako autonómneho fenoménu v 19. storočí. Tento vplyv racionalizmu *a* empirizmu je evidentný v synonymike Gabriela Girarda (1677 – 1748), autora prvého synonymického slovníka La justesse de la langue françoise, ou les différentes significations des mots qui passent pour synonymes (1718). G. Girard bol stúpencom racionalistického ideálu jazykového perfekcionizmu (jazyk ako dokonalý výrazový prostriedok v službách myslenia); jeho konštatovanie nevyhnutnosti poznávania „idée accessoire" je však gestom empirického lingvistu. Túto nevyhnutnosť vysvetlil podobne ako J. Locke – myšlienkou „... *[idée accessoire] est la source de tous le malentendus dans les arts, dans les sciences... c´est l´obstacle le plus grand dans la recherche de la vérité, l´instrument le plus dangereux dans les mains de la mauvaise foi*" (Podľa: Batteux, 2000, s. 13). Slovníkovému spracovaniu synonym G. Girarda chronologicky predchádzala dizertačná práca Jeana Françoisa de Pons (1683 – 1732) Dissertation sur les langues en général et sur la langue française en particulier (1716). De Pons sa v stati De la richesse des langues zaoberá otázkou významu a funkcie synonym z aspektu relácie jazyk – myslenie. Jeho predstava o symbióze jazyka a myslenia – v interpretácii H. M. Gaugera – „Reichtum der Sprache heißt hier Reichtum der Gedanken" (1973, s. 23) už nebola kompatibilná s preskriptívnymi a reglementatívnymi tendenciami 17. storočia; práve naopak – úvaha „*Jede Vorstellung kann von mehreren, jeweils verschiedenen Seiten aus betrachtet werden, und eine hochentwickelte Sprache besitzt ebensoviele distinkte Zeichen als es verschiedene Seiten gibt, von denen her man diese Vorstellung betrachten kann*" (Gauger, 1973, s. 12) a deduktívne náznak „rovnoprávnosti"

synoným (ani interpretácie H. M. Gaugera, ani citácie J. F. de Ponsa v Gaugerovej práci Die Anfänge der Synonymik: Girard (1718) und Roubaud (1785) (1973) neobsahujú zmienku o synonymách, ktoré by boli napr. „inutiles“ alebo „superflus“) vytvorili optimálne podmienky pre empirizmus v synonymike a neskôr prehodnotenie jednostrannej závislosti jazyka od myslenia. Slovníkové a encyklopedické spracovanie nielen synoným ako napĺňanie odkazu anglického empirizmu a ambícií francúzskeho encyklopedizmu otvorilo nové problémy. Jedným z nich bol fenomén definície: išlo o otázky, čo musí definícia obsahovať a ako správne definovať. Definícia/ výklad akéhokoľvek pojmu/slova predpokladá poznanie spoločnej bázy entít označených týmto pojmom/slovom. V prípade napr. slovníkového spracovania synoným by išlo o spoločné sémantické znaky konkrétnych slov. Pravdepodobne stála táto vedomosť za požiadavkou encyklopedistu Denisa Diderota (1713 – 1784) „de ne pas marquer seulement les idées qui différentient, mais celles encore qui font communes“ (Podľa: Batteux, 2000, s. 18). D. Diderot definoval synonymá ako „identité du sens principal, malgré les différences matérielles“ (Podľa: Batteux, 2000, s. 18). Táto definícia znamenala pre ďalší vývin synonymiky usmernenie pozornosti na „idée comune“, presnejšie „identité du sens principal“. V súvislosti s „metodikou“ definovania kritizuje Pierre Joseph Roubaud subjektívnosť výkladu lém v Girardovom slovníku. Riešenia hľadá v etymológii ako vedeckom princípe poznávania synoným v Diderotovom zmysle slova. I túto orientáciu podľa etymológie slov možno vysvetliť ako dôsledok silného vplyvu J. Locka na vedeckú reflexiu jazyka v 18. storočí. J. Locke ponúka svojmu čitateľovi techniky analýzy a definície, ktoré indikuje nasledujúci citát: „*Spirit, in its primary signification, is Breath; Angel, a Messenger: And I doubt not, but of we could trace them to their sources, we should find, in all Languages, the names which stand for Things that fall not under our Senses, to have had their first rise from sensible Ideas*“ (Podľa: Harris et al., 1997, s. 136). Lexikografické spracovanie synoným (podľa etymologických alebo iných princípov) pozitívne ovplyvnilo vývin myslenia o synonymách / synonymii aj z iného dôvodu ako boli definícia resp. definovanie. Posunulo (jazyko)vedné ambície z roviny používania jazyka na rovinu – ako by sme ju nazvali dnes – jazykového systému, čo sa – prirodzene – nezaobišlo bez konfrontácie s novými otázkami. Išlo o otázku významu v kontexte („application“) a mimo neho („acception“) a otázku polysémie, ktoré tiež zamestnávali Roubauda a v 19. storočí aj iných. Tieto a vyššie spomínané otázky sú výrazom postupujúcej emancipácie jazyka, významu a – v kontexte tejto práce – pojmu synonymie v 18. storočí.

19. storočie sa považuje – hoci nejednotne – za obdobie etablovania sa jazykovedy ako samostatnej vedy. Dôvody sú pochopiteľné. Predpokladom takéhoto vývinu je autonómnosť predmetu výskumu, ktorú jazyk v 19. storočí skutočne získal. Pozitívnym determinantom bola v tomto ohľade romantika a jej dovolávanie sa iracionálnych síl, intuitívne uchopovanie zvláštností a akcentovanie jedinečnej, individuálnej povahy predmetov ako reakcia na racionalizmus predchádzajúceho storočia. Francúzska revolúcia a v nemeckom prostredí pád Pruska citeľne otriasli pocitom istej existencie európskeho človeka, vierou v rozum a jeho všeobecné, nutné zákony. S filozofiou I. Kanta (1724 – 1804), ktorá sa pokladá za vyvrcholenie celého osvietenstva, polemizovali už za jeho života tzv. filozofi viery (J. G. Hamann, F. H. Jacobi, J. G. Herder). „*Stačilo jen podat kritiku jazyka, která by byla metakritikou rozumu, a rázem by v otázce metafyziky panovala jednomyslnost*“, tvrdí F. H. Jacobi (Podľa: Störig, 1991, s. 319). Rovnako i J. G. Hamann vidí v jazyku „dcéru slepého veštca z Théb“: „*Náš rozum je jako onen slepý věštec z Théb, jemuž musela jeho dcéra popisovat let ptáků; on pak prorokoval podle jejího líčení*“ (Podľa: Störig, 1991, s. 319). Neskôr išlo o protest romantiky, ba čo viac – o romantický akt

oslobodenia jazyka od myslenia a etablovania nového vzťahu – vzťahu (opačnej) závislosti myslenia od jazyka. Romantika interpretovala myšlienku J. G. Herdera (1744 – 1803) „*Sprache ist der Charakter unsrer Vernunft, durch welchen sie allein Gestalt gewinnet und sich fortpflanzet*“ (Podľa: Borsche, 1996, s. 11) asi ako „*Worte allein erschließen uns das Denken und die Dinge*“ (Borsche, 1996, s. 11). Táto reflexia jazyka je zdanlivo identická s reflexiou J. Locka, pretože cieľom jeho teoretických reflexií bolo myslenie a jazyk „len“ ako cesta k nemu, zatiaľ čo romantiku fascinovala „cesta o sebe“ (čosi ako „Sprache an sich“ v 20. storočí). Rovnaký záujem o jazyk zdieľal i pozitivizmus v jazykovede. Filozofia I. Kanta je dualistickou filozofiou: Kant rozlišuje medzi svetom vecí o sebe a svetom javov; danosťami ako hrubým materiálom a Ja s apriornými formami. Reakciou na Kantov dualizmus bol (okrem už spomínanej romantiky) i pozitivizmus (a Hegelov idealizmus). Auguste Comte (1798 – 1857), jeho zakladateľ, odmieta metafyziku: nepýta sa na podstatu či skutočnú príčinu javov. Vedecké poznanie obmedzil na konštatovanie faktov o javoch, ich systematizáciu a predvídanie budúcich javov z takto poznaných zákonitostí (Störig, 1991, s. 340). Synonymika 19. storočia dokumentuje vzácnu symbiózu týchto dvoch prúdov: romantiky a pozitivizmu. Túto myšlienku chcem priblížiť na Schleicherovej reflexii jazyka:

„*Die Sprachen sind Naturorganismen, die, ohne vom Willen des Menschen bestimmbar zu sein, entstunden, nach bestimmten Gesetzen wuchsen und sich entwickelten und wiederum altern und absterben; ... Die Glottik, die Wissenschaft der Sprache, ist demnach eine Naturwissenschaft.*“ (Podľa: Seuren, 2001, s. 112).

A. Schleicher (1821 – 1868) romanticky „oživil“ jazyk v metafore organizmu s pozitivistickými ambíciami stúpenca Ch. Darwina (v polovici 19. storočia sa pre mnohých stala vzorom vedeckého poznávania porovnávacia anatómia). Od podobných reflexií bol už len krok k vlastným – jazykovým – kategóriám, napr. významu, a fenoménom, napr. synonymie, a podobné reflexie podporili i lexikografické ambície v synonymike. 19. storočie je teda obdobím, kedy sa rozvíja synonymická teória i synonymická prax buď ako výraz romantickej reflexie jazyka *a* pokus o jeho pozitivistické uchopenie alebo ako výraz niektorej z týchto reflexií. Synonymiku tohto obdobia reprezentuje predovšetkým lexikografická prax – z dôvodov, akým bol práve pozitivizmus, ktorý nadviazal na encyklopedizmus a ideál vedeckosti 18. storočia. Dôležitú úlohu tu zohrala Ruská akadémia vied. Od roku 1851 iniciuje prácu na veľkom synonymickom slovníku – bezúspešne (I. I. Davydov, ktorého poverila touto činnosťou, roku 1863 zomrel). V synonymickej teórii dominuje i naďalej – podľa môjho názoru – francúzska synonymika, hoci ruská synonymika – zdá sa – bola plodnejšia. Francúzsky vplyv na ruských synonymistov je evidentný (dokonca vznikali preklady francúzskych synonymických slovníkov, porov. Schlosser). Hlavnými predstaviteľmi synonymiky vo Francúzsku v 19. storočí boli F. Guizot (1787 – 1874) a M. Lafaye (1809 – 1867). Ich synonymická teória sa týkala predovšetkým extenzie pojmu synonymum (išlo o úvahy o synonymách a termínoch, nadradených a podradených slovách, príp. nárečových slovách v ruskej synonymike). Na ceste poznávania jazykových javov a ich systematizácie dospeli ku konštatovaniu „morfologických“ synoným (Guizot) a ku klasifikácii na gramatické a etymologické synonymá (Lafaye; diachrónna reflexia synoným bola i naďalej populárna – umocnená romantickým záujmom o všetko minulé a úspechmi porovnávacej jazykovedy). Oveľa podstatnejší je v kontexte tejto práce fakt, že Lafaye formuloval ako jeden z prvých lingvistov otázku: „*Quand est-ce que la synonymie est tres grande ou tres petite entre les mots?*“ (Podľa: Batteux, 2000, s. 23). T. j. najneskôr v 19. storočí sa etabloval pojem synonymie. Lafaye síce hovorí o synonymii „entre les mots“, ale ďalej uvažuje o nej v relácii s významom, ktorý – ako pojem – na tomto mieste

nevysvetľuje, ktorý však 19. storočie explikuje skutočne rôzne. H. Schlosser napr. vyčíta ruskej synonymike v 19. storočí *„[die irrige Annahme], die Unterschiede zwischen Synonymen müßten notwendigerweise logischer Art sein...“* (1977, s. 25). V druhej polovici 19. storočia vznikli i psychologicky orientované úvahy o jazyku a význame; A. A. Potebnja uvažuje o význame v súvislosti so synonymiou:

„ ... Von einer subjektiv neuen Bedeutung sei dann zu sprechen, wenn das Ergebnis auf eine Veränderung des Zustandes des Sprechers hinweise, wenn nämlich die Wiederholung eines Wortes bzw. einer Wendung durch ein Gefühl bedingt sei, das den Gedankenfluß verlangsame, wie es beispielsweise im Zorn geschehe. Wenn dies zuträfe, sein eine Verbindung von Synonymen, von genetisch verschiedenen Wörtern umso mehr als Mittel zur Schaffung einer neuen Bedeutung anzusehen“ (Podľa: Schlosser, 1977, s. 24).

Inými slovami: Uvedené citáty dokumentujú závislosť synonymických reflexií a explikácií významu. V 19. storočí je to explikácia významu ako jazykovej kategórie. Pojem *synonymia* a uvedená teoretická reflexia významu sú výdobytkami 19. storočia a reakciou na zmenenú reflexiu jazyka v tomto storočí vôbec: jazyk ako autonómny objekt, „Mittel“, ako píše W. Humboldt v liste F. Schillerovi v septembri roku 1800, *„durch welches der Mensch zugleich sich selbst und die Welt bildet oder vielmehr seiner dadurch bewusst wird, daß er eine Welt von sich abscheidet*“ (Podľa: Borsche, 1996, s. 11).

Tieto a podobné reflexie uviedli 20. storočie. Romantický záujem o psychično človeka – vrátane jeho iracionálnych dimenzií – a obrátenie pozornosti na aktívne, tvorivé Ja, prostredníctvom ktorého vzniká „svet“, „príroda“ a ich zákony (porov. Kant, neskôr nemecký idealizmus) vymedzili pre lingvistiku dvadsiateho storočia novú problematiku: jazyk v procese komunikácie. Tejto reflexii jazyka – teda – predchádzala zmenená reflexia človeka: človek si uvedomuje seba v kontexte/v komunikácii s inými (a už nie v relácii s predmetným svetom); vystúpil zo zabudnutia teoretických reflexií a ako epistemický subjekt s „novým vedomím“ vstúpil do procesu poznávania:

„Denken und Sein, Wahrheit und Erkenntnis werden anders situiert: nicht mehr in der neuzeitlichen Differenz des Bewußseins zwischen Subjekt und Objekt, sondern im Spannungsfeld zwischen verschiedenen Subjekten, die sich als Individuen in Gemeinschaft, d.h. in Identität und Differenz, mit anderen Individuen bilden und zwischen denen, von verschiedenen Seiten getragen, lieber möchte ich sagen: verantwortet, erst das entstehen kann, was man im philosophischen Sinn des Wortes „Welt“ zu nennen pflegt...“ (Borsche, 1996, s. 11).

Tento citát obsahuje indície na dva myšlienkové piliere teoretických reflexií (nielen) jazyka v 20. storočí: štrukturalizmus a antropologizmus. Karteziánske 17. storočie definovalo živé organizmy (pôvodne len zvieratá, porov. R. Descartes, neskôr aj človeka, porov. napr. materialisti) ako autonómne mechanizmy; v druhej polovici 19. storočia vystriedala metaforu tikajúcich hodín metafora stroja, čo bolo podmienené rozvojom priemyslu a dopravy v tomto období. Na začiatku 20. storočia je to už predstava:

„... der Geist ... als Information verarbeitende Maschine..., die Daten aus sinnlicher Wahrnehmung in eine funktionale Struktur umsetzt, die zweckgerichtet und bedeutungsvoll ist. In diesem Sinne kann man sagen, daß der Geist die Daten interpretiert. In den Humanwissenschaften ist Strukturalismus die Lehre von den Strukturen innerhalb der Interpretationsprozesse“ (Seuren, 2001, s. 184).

Hlavným exponentom štrukturalizmu v jazykovede bol Ferdinand de Saussure (1857 – 1913). F. de Saussure odvrátil pozornosť od jazyka ako objektu, ktorý existuje v čase a podlieha zmenám, a definoval jazyk ako systém s vlastnou štruktúrou a štruktúru jazyka v synchrónii ako predmet výskumu lingvistiky. Pýta sa na ontologickú podstatu pojmového

aparátu diachrónnej lingvistiky v 19. storočí (koreň slova, sufix, infix, prefix atď.) a „objavuje“ len konštrukty. Nasledovali explikácie – pre synonymiku relevantného – pojmu význam; etablovali sa pojmy langue, parole a reflexia významu ako „valeur“. Aplikácia týchto pojmov a ich explikácií na fenomén synonymie posunula vývin teoretických reflexií synonymie vpred (do pozornosti čitateľa odporúčam predovšetkým práce ruských lingvistov, napr. Šapira, Palevskej, Zveginceva, Meľčuka, Apresjana a i., lebo ak v predchádzajúcich storočiach dominovala francúzska synonymika, v 20. storočí to bola s určitosťou synonymika ruská), ale ani synonymia, ani žiaden iný pojem štrukturalistickej tradície F. de Saussure sa neubránil koncepčnej kríze jazyka tentokrát práve tejto tradície. J. Juhász v roku 1970 konštatuje:

„*Es hat praktisch wenig Sinn, nur aufgrund dessen, daß zwischen einer Bedeutung der einen Phonemreihe und einer Bedeutung einer anderen ein Verhältnis besteht, zu sagen, daß die bedeutungstragenden Wörter synonymisch sind. Führt man diesen Gedanken nämlich konsequent weiter, so besteht zwischen fast allen Wörtern einer Klasse ein synonymisches Verhältnis; die Wörter können ja i.a. metaphorisch oder metonymisch gebraucht werden. Eine solche Verknüpfung ist natürlich sehr aufschlussreich, da aber dadurch die Synonymie auf ein ungeheuer großes Gebiet ausgedehnt wird, entleert sich der Begriff; es hat keinen wissenschaftlichen Wert mehr, ihn zu gebrauchen. Mit inflationierten Termini kann die Wissenschaft nicht arbeiten*“ (1970, s. 111).

O dve desaťročia neskôr hodnotia R. B. Szabó a M. Brdar v príspevku Synonymie und Interlinguistik (1993) „die herkömmlichen Konzeptionen über Synonymie“, t. j. tradičné synonymické koncepcie, asi takto: 1. pojem významu sa používa nediferencovane (s. 324), 2. významová identita by protirečila princípu jazykovej ekonómie, a podobnosť významov ako určujúce kritérium extenziu pojmu synonymie príliš rozširuje (s. 324). Voči podobným reflexiám synonymických koncepcií 20. storočia mám výhrady, ku ktorým sa okrajovo vyjadrím ďalej v texte, implicitne najmä v súvislosti s „krízou jazyka“[5] v 20. storočí. V každom prípade podávajú uvedené parafrázy výstižnú enumeráciu nosných „problémov“ synonymickej teórie tohto obdobia: je to problém identity a podobnosti významov a významu ako určujúcich kritérií synonymie a – implicitne v citáte J. Juhásza (explicitne v iných prácach, napr. Spiewoka, Wiktorowicza) – otázka jazykovej príslušnosti synonymie: synonymia – fenomén langue alebo parole? V 20. storočí sa synonymické diskusie týkali predovšetkým pojmu synonymie a jeho obsahu, čo vyplývalo z programovej orientácie jazykovedy na langue (porov. F. de Saussure) určite v prvej polovici 20. storočia. Úsilie o exaktné poznávanie *tohto* jazyka a jeho exaktné uchopenie pojmovým aparátom malo za následok postuláciu precíznejších definícií, ako boli tie (ak vôbec) z predchádzajúcich storočí. Tieto definície dokumentujú dvojaký prístup k synonymii: funkcionalistický a štrukturalistický[6]. V oboch prípadoch je cieľom poznávania vedenie o štruktúre jazykového systému (langue), ale iný je spôsob jej poznávania: funkcionalisti vysvetľujú langue z funkčných a komunikačných parametrov parole, zatiaľ čo štrukturalisti vysvetľujú štruktúru formalisticky, kedže „Funktionalität und Kommunikativität würden nämlich nicht das System der Sprache, sondern nur dessen konkrete Realisierung, dessen Gebrauch im Sprechen, betreffen“ (Ágel, 1997, s. 58). Výsledkom tejto dvojakosti v prístupe je už spomínaná (väčšia) exaktnosť definícií: J.

[5] T. Borsche charakterizuje 20. storočie takto: „Die „Wende zur Sprache“ gilt weithin als das herausragende Kennzeichen der Philosophie des zu Ende gehenden Jahrhunderts. Dieses sei, so sagt man, ein Jahrhundert der Sprachphilosophie gewesen“ (1996, obálka).

[6] Tieto označenia sú do istej miery zavádzajúce, ak si uvedomíme, že i funkcionalistický prístup je metodologicky štrukturalistický.

Filipec napr. vymedzil v definícii pojmu synonymum jeho extenziu, pribudli lexikálno-gramatické kritériá, ktorými sa reflektovala bilaterálna podstata slova ako jazykového znaku; pojem podobnosti sa mapuje v reláciách identity a odlišnosti k – u jednotlivých autorov – diferencovane používanému pojmu význam a – funkcionalisticky orientovaní lingvisti etablovali v synonymike pojem synonymity (porov. napr. R. Schuster). Aplikácia týchto definícií v praxi, napr. v lexikografickej praxi, nepriniesla úspech v podobe konsenzu o tom, či dané dva významy slov sú alebo nie sú synonymné, resp. konsenzus o výbere synoným do synonymického slovníka. Prečo? Prečo (opätovným) skladaním definiensov rekonštruujeme fenomén – synonymiu, ktorý sa v rečových komunikátoch manifestuje v iných príkladoch ako boli tie, na báze ktorých sme postulovali definíciu tohto fenoménu – synonymie? V tejto otázke už nejde o problém synonymie či metodiky jej výskumu v lingvistike, ba ani o lingvistiku, ale o problémy – ak by sme sa držali tradície vymedzovania vied – filozofie: otázku vedeckého poznávania filozofickej epistemológie *a* človeka filozofickej antropológie. Max Scheler (1874 – 1928), zakladateľ modernej filozofickej antropológie, datuje vznik svojho záujmu o človeka do obdobia, „*kdy mé filozofické vědomí prvně procitlo*“ (Podľa: Störig, 1996, s. 443). Evidentne sa udialo niečo podobné i s jazykovedcom, ktorý postavil medzi seba a jazyk vlastné Ja, konfrontované s duchovnou situáciou na prelome 19. a 20. storočia: biologickým (po Darwinovi), psychologickým (po Freudovi), historiografickým (po Diltheyovi) či teologickým (napr. židovskokresťanská tradícia) výkladom človeka. Ide o zdanlivý paradox „viacerých Ja“ (porov. formuláciu vyššie: postaviť vlastné *Ja* medzi *seba* a jazyk), ak si uvedomíme napr. „trojakosť“ podstaty Schelerovho človeka: človek ako zviera, človek ako inteligentná bytosť a človek ako duchovná bytosť/osoba, ktorá „nežije v okolí, nýbrž má svět“ (Podľa: Störig, 1996, s. 444). „*A na druhé straně je člověk schopen jakoby ustoupit před světem daným jako „předmět“ a přeměnit v „předmět“ i své vlastní duševní ustrojení, dokonce i každý jednotlivý psychický prožitek*“ (Störig, 1996, s. 444). Toto „spredmetňovanie“ chcem interpretovať ako akt objektivizácie vedenia Ja poznávajúceho s cieľom/za účelom tohto vedenia, a nie je to Ja z predchádzajúcich storočí, ktoré sa ako epistemický subjekt „zabudlo“. „Chcem“ v predchádzajúcej formulácii používam zámerne, aby som upozornila na cieľ a účel poznávania, ktoré determinujú výsledok poznávania; vyjadrené pojmovým aparátom novšej filozofie: cieľ a účel determinujú „Sinn“ (zmysel) z definície teoretickej reflexie ako „sinnkonstituierende Bewußtseinsleistung“ (Ulfig, 2001, s. 2). Aj tu sa osvedčil známy Fichteho výrok „Filozofiu si volíme takú, ako sami sme“, pretože nie je možné prekročiť vlastný tieň a reflektovať jazyk bez vedomia, ktoré je vedomím aj nášho „nevedeckého“ Ja. Inými slovami: teoretická reflexia synonymickosti dvoch slov bude iná ako ich pred-teoretická, pred-vedecká reflexia, hoci aj v prípade toho istého vedomia, a určite iná, ak sa napr. zmenilo vedenie epistemického subjektu či cieľ, účel jeho teoretických reflexií. Pojem teoretickej reflexie epistemického subjektu involvuje (aj) problém, ktorý úzko súvisí s už vyššie spomínaným aktom objektivizácie vedenia. Je to problém jazyka z tradície W. Humboldta a B. L. Whorfa, presnejšie: štrukturácie svetov[7] (Schelerovho) človeka v diskurzoch, lebo tento človek si – určite ako *osoba* – uvedomil seba „vyvázan z [predmetného] okolí“ (Podľa: Störig, 1996, s. 444) v (aj? alebo len?) komunikácii s inými *osobami*. Komunikácia je (i) hľadaním „spoločného jazyka“ a zároveň procesom konštituovania takéhoto jazyka, ale vždy tu bude prítomné niečo, čo je vlastné len jazyku istého epistemického subjektu, lebo je to aj jazyk jeho sebareflexie, jazyk jedinečného ľudského vedomia. I takto možno vysvetliť, prečo zlyhávajú pokusy

[7] Moderná nemecká filozofia používa označenie „Lebenswelt/Lebenswelten“, čosi ako svet/svety [ľudského] života, svet/svety človeka (porov. Ulfig, 2001).

o konštituovanie vedeckého jazyka (porov. napr. Carnap), pokusy o uchopenie jedinečnosti diskurzov takýmto jazykom. J. D. Apresjan vyvinul sémantický metajazyk a v jeho kategóriách definoval synonymiu. Ale o dve desaťročia neskôr ako lexikograf, zostavovateľ synonymického slovníka priznal tradičným metódam významovej deskripcie potenciál, ktorý formalizácie nedosiahli. Uvedené skutočnosti o reflexii človeka, jazyka a vedeckého poznávania v 20. storočí vysvetľujú rôznorodosť teoretických reflexií štrukturalisticko-antropologickej reflexie jazyka F. de Saussura v pojme *langue*. Saussurov *langue* je ideálnou veličinou, ktorá existuje „len" intersubjektívne v rôznosti jedinečných ľudských jazykových systémov ako „jeweilige Kodifizierung „sozialer" Kommunikation, die die parole ist" (Stetter, 1996, s. 430). Aká je ontologická podstata tohto *langue*? V prvom rade rovnaká ako ktoréhokoľvek iného slova:

„Wir operieren mit Worten vielmehr auf eine vielfache Weise und zu ganz verschiedenen Zwecken, und all jene durchaus heterogenen Zeichenverwendungen nennen wir „Sprache", so dass von ihr gar kein allgemeiner, einheitlicher Begriff zu gewinnen ist. „Sprache ist [...] ein Sammelname" ... darunter die deutsche, die englische Sprache usw., und noch verschiedene Zeichensysteme, die mit diesen Sprachen eine größere oder geringere Verwandtschaft haben" (Wittgenstein. Podľa: Majetschak, 1996, s. 375).

V druhom rade: langue je termín, t. j. označenie abstrakcie do istej miery reálne fundovaného objektu teoretickej reflexie epistemického subjektu: epistemický subjekt „spredmetnil" v objekte svojho poznávania vlastné videnie tohto objektu. Psychológia vnímania upiera človeku schopnosť komplexne postihnúť objekt, t. j. naše vnímanie objektu je vždy vnímaním objektu len z istého aspektu, ktoré determinuje, presnejšie – je determinované vedením epistemického subjektu. F. de Saussure „spredmetnil" idealistickú predstavu o jazyku, ktorá implikuje reflexiu človeka ako „sociálnej" bytosti (porov. napr. absenciu objektov referencie z reálneho sveta v jeho modeli tzv. Sprachkreislauf). Reflexia týchto skutočností o pojme langue neostala bez odozvy: buď sa hľadal „reálnejší" predmet výskumu v pojme parole alebo v pojme jazykovej kompetencie (ktorá však vychádza už z „novej" reflexie človeka). Inými slovami: konštatovaním „jazykovej krízy" v 20. storočí v texte vyššie mám na mysli vágnosť predstáv o jazyku ako objekte lingvistických reflexií, ktorá zasiahla i do reflexie významu a synonymie, a ak v texte vyššie hovorím o „problémoch" synonymiky, mám na mysli reálne problémy teoretickej reflexie jazyka vôbec. Štrukturalistická reflexia významu ako „valeur" je v prípade langue iná ako v prípade parole; iná, ak vnímame jazyk materialisticky v jeho výrazovej funkcii a iná, ak ho vnímame idealisticky ako prostriedok komunikácie (pretože „Verweisen des Wortes auf ein außersprachliches Element" nie je to isté ako „Verweisen des Wortes auf ein Element der Komunikation"), a iná v paradigme kognície. Žiadať od synonymiky 20. storočia reálnejšiu koncepciu synonymie je prázdnym gestom, ak sa explicitne nehovorí o realite jazyka, fenoménom ktorého je resp. by mala byť.

Aké sú teda predpoklady kognitívne nosnej analýzy synonymie? Pri konceptualizácii pojmu *synonymia* sa zafixovali pojmy *identita*, *podobnosť*, *význam*, ktoré implikujú istú teoretickú reflexiu jazyka. Pojem *jazyka* prezuponuje epistemický subjekt a implikuje istú teoretickú reflexiu *epistemického subjektu* a *človeka*. Ambíciou kognitívne nosnej analýzy synonymie sa posúva explikácia tejto pojmovej sústavy do paradigmy kognície, ktorá však neexistuje, len vzniká. Práve z tohto dôvodu som pokladala za dôležité fundovať kognitívne explikácie uvedených pojmov aj diachronicky. Jedným – a v kontexte tohto historického exkurzu hlavným – predpokladom kognitívne nosnej analýzy synonymie je teda vedenie, že svet človeka nie je pred-predikatívnou vrstvou vnímania z transcendentálno-

fenomenologickej reflexie, ani produktom konštitutívnych aktov vedomia, ale jednotou hry a formy života, ktoré v inom kontexte a v inej súvislosti vyjadril a pre nás sumarizoval Alexander Ulfig (2001, s. 3).

Záver

Jazykoveda nájde cestu k sebe tak, že sa vzdá samej seba. Pretože to, čo tradične definovala pod pojmom jazyk, sa chápe ako výsledok síce neznámych, ale ako existentne vnímaných systémov kognície (Chomsky. Podľa: Stetter, 1996, s. 438). ...a úvahy o synonymii ako fenoméne jazyka možno vystriedajú úvahy o mechanizmoch kognície ako konečnom determinante ontológie fenoménu, ktorý sme nazvali synonymiou.

Zoznam bibliografických odkazov

ÁGEL, V. 1997. *Ist der Gegenstand der Sprachwissenschaft die Sprache?* In KERTÉSZ, A.: *Metalinguistik im Wandel*. Frankfurt am Main : Lang. ISBN 3-631-30635-0

APRESJAN, Ju. D. 1992. O novom slovare sinonimov russkogo jazyka. In *Izvestija Akademii Nauk, serija literatury i jazyka*, 51, s. 18 – 39.

BATTEUX, M. 2000. *Die französische Synonymik im Spannungsfeld zwischen Paradigmatik und Syntagmatik*.

http://dochost.rz.hu-berlin.de/dissertationen/philologie/batteux-martin.../batteux-ch1.html (2000-04-06).

BORSCHE, T. 1996. *Klassiker der Sprachphilosophie*. München : Beck. ISBN 3-406-405207.

FILIPEC, J. 1968. Zur Theorie der lexikalischen Synonyme in synchronischer Sicht. In *Wissenschaftliche Zeitschrift der Karl-Marx-Universität Leipzig*, 17, s. 189 – 198.

GAUGER, H. M. 1973. *Die Anfänge der französischen Synonymik: Girard (1718) und Roubaud (1785)*. Tübingen : Praezis. ISBN 3-87808-039-5.

HARRIS, R. – TAYLOR, T. J. 1997. *Landmarks in linguistic thought : the Western tradition from Socrates to Saussure*. New York : Routledge. ISBN 0-415-15361-1.

JUHÁSZ, J. 1970. *Probleme der Interferenz*. Budapest : Akadémiai Kiadó.

LAKOFF, G. – JOHNSON, M. 1980. *Metaphors we live by*. Chicago : The University of Chicago Press. ISBN 0-226-46801-1.

MAJETSCHAK, S. 1996. Ludwig Wittgenstein. In BORSCHE, T. *Klassiker der Sprachphilosophie*. München : Beck, s. 365 – 384. ISBN 3-406-405207.

MÜLLER, W. 1965. Probleme und Aufgaben deutscher Synonymik. In *Die wissenschaftliche Redaktion*, 1, s. 90 – 101.

RAPOPORT, A. 1998. *Alfred Korzybski und die Allgemeine Semantik*.

http://www.mauthner-gesellschaft.de/mauthner/korz2.html (1998-05-01).

SEUREN, P. A. M. 2001. *Sprachwissenschaft des Abendlandes : eine Ideengeschichte von der Antike bis zur Gegenwart*. Baltmannsweiler : Schneider-Verl. Hohengehren. ISBN 3-89676-481-0.

SCHIPPAN, T. 1992. *Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache*.

SCHLOSSER, H. 1977. *Theorien lexikalischer Synonymie im Russischen*. Frankfurt am Main : Verlag Peter Lang. ISBN 3-261-02407-0.

SCHULZE, W. 2001/2002. *Kognitive Typologie* (Vorlesungskurs). München : LMU, W.

SCHUSTER, R. 1995. *Synonymität im Text*. München : Verlag Otto Sagner. ISBN 3-87690-609-1.

STETTER, Ch. 1996. Strukturale Sprachwissenschaft (20. Jahrhundert). In BORSCHE, T. *Klassiker der Sprachphilosophie*. München : Beck, s. 421 – 448. ISBN 3-406-405207.

STÖRIG, H. J. 1991. *Malé dějiny filozofie*. Praha : České katolické nakladatelství. ISBN 80-7113-041-9.

SZABÓ, R. BRDAR – BRDAR, M. 1993/94. Synonymie und Interlinguistik. In *International Review of Applied Linguistics in Language Teaching* (dt.), XXXI, s. 323 – 329.

ULFIG, A. 2001. *Lebenswelt, Reflexion und Sprache*.

http://www.protosociology.de/Ulfig-E.htm (2001-01-19).

WITTGENSTEIN, L. 2002. *Modrá a Hnedá kniha*. Bratislava : Kalligram. ISBN 80-7149-439-9.

Vývoj jazykovej situácie v nemecky hovoriacej časti Švajčiarska v synchrónii a diachrónii

Jana Štefaňáková

Abstract
Im Beitrag werden die wichtigsten Etappen der sprachpolitischen Entwicklung der deutschsprachigen Schweiz diachron und synchron behandelt. Neben den sprachhistorischen Darstellungen wird der Wert auf die Beschreibung der gegenwärtigen Sprachsituation gelegt, die sich durch funktionale Trennung von Dialekt und Standardvarietät kennzeichnet und in der Soziolinguistik mit dem Begriff „mediale Diglossie“ bezeichnet wird.

1.1 Historické predpoklady a vývoj

Švajčiarsko nastúpilo cestu politickej nezávislosti skôr ako národné jazykové centrá nemčiny Rakúsko a Nemecko.

Počas sťahovania národov (5. a 6. storočie) sa usadili na území dnešného Švajčiarska germánske kmene – Burgunďania, Alemani a Longobardi. V 6. storočí sa dostali niektoré oblasti dnešného Švajčiarska pod nadvládu Franskej ríše a keď si v roku 774 Karol Veľký podrobil Longobardov, začlenilo sa do Franskej ríše celé územie dnešného Švajčiarska. Na základe verdunskej dohody sa v roku 843 dostala väčšina švajčiarskych oblastí do Východofranskej ríše a západné územie do Burgundska, ktoré bolo súčasťou Lotrinska. Spolu s ním sa v polovici 11. storočia začlenilo Burgundsko do Rímskej ríše (Bok, 1994, s. 182).

V období križiackych výprav v 12. a 13. storočí sa začal rozvíjať diaľkový obchod a doprava cez alpské priesmyky. Narastal hospodársky význam krajiny a mnohé osady sa rozvinuli na mestá. Na území dnešného Švajčiarska vládlo niekoľko významných feudálnych rodov, medzi ktoré patrili aj Habsburgovci. Z ich područia sa snažili vymaniť rôzne zväzky robotníkov a roľníkov. V polovici 13. storočia sa to čiastočne podarilo kantónom Uri, Schwyz a Nidwalden (teraz Unterwalden), ktoré v roku 1291 uzavreli spolok na obranu proti Habsburgovcom, tzv. „***Ewiger Bund***“. Rok 1291 sa považuje za rok založenia Švajčiarska (Bok, 1994; Müller a kol., 1995).

1.2 Švajčiarsko v 13. až 19. storočí

K trom pôvodným kantónom pristúpili v priebehu 13. a 14. storočia ďalšie (v roku 1315 ich bolo už osem).[1] Od konca 14. storočia (po niekoľkých víťazných bitkách proti Habsburgovcov, ktorí sa stavali proti rozširovaniu spolku) začala byť nezávislosť Švajčiarska uznávaná aj v rámci Svätej rímskej ríše (Bok, 1994, s. 183).

V 15. storočí získavali mestá čoraz významnejšiu pozíciu. Medzi niektorými mestami dochádzalo k hospodárskym a politickým konfliktom, ktoré prerastali do miestnych vojen. Komplikovaný vývoj v 15. storočí nakoniec viedol k upevneniu Švajčiarska, takže v roku

[1] Švajčiari museli mnohokrát vojensky brániť svoju nezávislosť a ich ľudové vojská niekoľkokrát porazili silnejšie vojská feudálnych rodov, napr. v najslávnejšej bitke proti Habsburgovcom pri Morgartene v r. 1315 (Bok, 1994, s. 183).

1499 musel cisár Maximilián I. po ukončení Švábskej vojny uznať odtrhnutie Švajčiarska od Svätej rímskej ríše (Müller a kol., 1995).[2] V priebehu 14. a 15. storočia sa v ešte nemecky hovoriacom Švajčiarsku vytvorila vlastná písomná forma jazyka.[3] Jej najnápadnejším znakom boli tzv. alemanské monoftongy, ktoré sa používali namiesto diftongov (napr. „ynleitung“ – Einleitung; „fry“ – frei). V priebehu 16. storočia bola táto forma jazyka postupne prispôsobovaná jazyku ostatných nemecky hovoriacich oblastí s použitím novohornonemeckých diftongov. Od obdobia humanizmu sa v okolitých nemecky hovoriacich krajinách dostával do povedomia zvláštny vývoj jazyka vo Švajčiarsku s rôznymi znakmi dialektu (Ammon, 1995, s. 230).

Na začiatku 16. storočia sa začala v severnej časti Švajčiarska reformácia. Jej významným predstaviteľom sa stal v tomto období Huldrych Zwingli (1484 – 1531).[4] Vo francúzskych kantónoch sa stala centrom reformácie Ženeva, kde pôsobil reformátor Jean Calvin (1509 – 1564).[5] Vo Švajčiarsku došlo v roku 1549 k zjednoteniu zvingliánov a kalvinistov do tzv. reformovaného, resp. helvetického vyznania s prevahou kalvínskych prvkov. V niektorých kantónoch sa katolíctvo uchovalo a dochádzalo k častým konfliktom medzi reformovanými a katolíckymi kantónmi (Bok, 1994, s. 184).

Nezávislosť Švajčiarska (Eidgenossenschaft) bola definitívne nielen zo strany Habsburgovcov, ale aj internacionálne uznaná na základe vestfálskeho mieru, ktorým bola v roku 1648 ukončená 30-ročná vojna. Švajčiarko („Eidgenossenschaft“) bolo vylúčené zo Svätej rímskej ríše, v ktorej bolo dovtedy štátnoprávne zoskupené aj s inými nemecky hovoriacimi štátmi. Od roku 1648 je Švajčiarsko politicky nezávislé (Müller a kol., 1995; 1994; Bok, 1994).

Pôvodne čisto nemecky hovoriace Švajčiarsko sa postupne začalo členiť na francúzsky, taliansky a rétorománsky hovoriace územia. V roku 1798 tu bola po obsadení vojskami Napoleona vyhlásená Helvétska republika, ktorá bola silne závislá od Francúzska. Vynútené vnútorné reformy mali za následok, že aj územia s nenemecky hovoriacim obyvateľstvom získali politickú rovnoprávnosť (Bok, 1994; Müller a kol., 1995).

Asi od polovice 18. storočia sa podľa Sondereggera (1985) používa označenie *Schwyzer Dütsch* (Schweizer Deutsch). Vzorom jazyka bol vo Švajčiarsku uznávaný jazyk používaný v oblasti Saska – tzv. „Meißnisch-Sächsisches“, na ktorý sa orientovali aj renomovaní švajčiarskí básnici (Siegrist, 1967, s. 18). Orientácia na saskú normu sa nestretla len s pozitívnymi stanoviskami. Svoj kritický postoj k nej vyjadril aj literárny teoretik pôsobiaci v Zürichu Johann J. Bodmer, ktorý v roku 1746 napísal:
„Man sage uns doch, worin der Ruhm bestehe, in der nervenlosen Sprache der sächsischen Magister schreiben zu können und mit welchem Recht fordern die Sachsen, dass wir uns ihrem Sprachgebrauch unterwerfen sollen?...“ (Baur, 1983, s. 117).

---

[2] Švajčiarsko bolo svojou politickou štruktúrou konfederáciou kantónov. Neexistovali tu ústredné mocenské orgány, ale len snem zložený zo zástupcov všetkých kantónov. Mestké kantóny, ktoré boli výhodne položené na dôležitých európskych cestách (Bern, Zürich, Basilej), sa stali centrami remesiel a diaľkového obchodu (Müller a kol., 1994).

[3] Túto písomnú formu jazyka používal vo svojich spisoch aj reformátor Ulrich Zwingli.

[4] Zwingliho učenie sa podobalo učeniu Luthera a bolo ním aj čiastočne inšpirované. V súvislosti so švajčiarskymi tradíciami obsahovalo napr. aj súhlas s oprávneným odporom utláčaných robotníkov a roľníkov proti nespravodlivej vrchnosti (Bok, 1994; Müller, 1995).

[5] Jadrom jeho učenia je názor o predestinácii človeka (človek je Bohom predurčený ku spáse alebo k zatrateniu). Podľa kalvinizmu mal človek viesť prísne mravný život, pracovať, podnikať a obohacovať sa. Úspech alebo neúspech mu ukáže, či bude po smrti patriť medzi spasených alebo zatratených. Vo Francúzsku boli kalvinisti označovaní ako hugenoti (Müller a kol., 1994).

K protestom sa o niekoľko desaťročí pridali aj básnici kultúrnej epochy *Sturm und Drank*, čím podporili rozvoj literatúry písanej dialektom. Týmto sa postupne pripravovala pôda na akceptovanie švajčiarských jazykových zvláštností. Postupom času zosilňovala tendencia používať typicky švajčiarske výrazy aj v písomnej forme (Ammon, 1995, s. 231).[6]

Do roku 1815 sa postupne zvýšil počet kantónov na 22. V tom istom roku Viedenský kongres uznal trvalú neutralitu Švajčiarska. Spolková ústava z roku 1815 ďalej rozšírila práva kantónov a zaviedla až dodnes platné oficiálne pomenovanie štátu „Schweizerische Eidgenossenschaft“. V roku 1848 sa uzákonil celý rad občianskych slobôd. Federácia sa čiastočne podľa vzoru USA zmenila na spolkový štát. Hlavným mestom sa stal Bern. Ústava z roku 1874, ktorá platí v základných črtách až dodnes, utvorila zo Švajčiarska jednotný hospodársky celok a zaviedla rozhodovanie o všetkých závažných politických otázkach ľudovým hlasovaním (referendom). Hospodárska prosperita krajiny a jej neutralita viedla od polovice 19. storočia k silnému vzostupu medzinárodnej autority Švajčiarska. Uzatvárali sa tu mnohé medzinárodné zmluvy a zakladali mnohé významné organizácie, napr. v roku 1864 v Ženeve vznikol Červený kríž (Bok, 1994, Müller a kol., 1995).

1.3 Jazyková situácia v nemecky hovoriacej časti Švajčiarska koncom 19. a začiatkom 20. storočia

Podľa Ammona (1995, s. 235) sa obdobie od 2. polovice 19. storočia až po koniec 1. svetovej vojny vyznačovalo výrazným prenikaním štandardnej nemčiny do miest a do kruhov vzdelancov. Za jednu z indícií tohto vývoja považuje Ammon vznik projektu „Schweizerisches Idiotikon, Wörterbuch der schweizerdeutschen Sprache“ (vznikol v roku 1862, vydaný bol v roku 1881), ktorý je ako zbierka už zaniknutých dialektizmov považovaný za pokus o ich záchranu a zároveň prognózou ich postupného vymierania. Ammon pokladá tento slovník za určité opatrenie proti všeobecnému rozmachu štandardizácie jazyka vo Švajčiarsku na prelome 19. a 20. storočia. Vlna protestov, ktorá sa vzniesla proti všeobecnému ústupu dialektu, sa zostrila počas 1. svetovej vojny a dosiahla svoj vrchol v období rozmachu nacionálneho socializmu v Nemecku. Obavy Švajčiarska o nemecky a románsky hovoriace oblasti viedli k agresívnemu postoju a k vyjadreniu určitému odstupu voči Nemecku. Prejavilo sa to aj v ďalšom jazykovom vývoji, následkom ktorého došlo k opätovnému rozmachu dialektov. Švajčiarska nemčina, resp. „Schwyzertütsch“ (ako súhrnný názov pre všetky dialekty používané v nemecky hovoriacej časti Švajčiarska) sa v tomto období stala dokonca národným symbolom. Prostredníctvom neho sa Švajčiarsko pokúšalo vyjadriť aj určitý jazykový odstup od Nemecka (Haas, 1978).

Aj napriek rozmachu dialektu v nemecky hovoriacej časti Švajčiarska v zahraničí pretrvávalo dosť silné vedomie o existencii švajčiarskej štandardnej nemčiny (Schweizerhochdeutsch). Jej výskumom sa zaoberali viacerí lingvisti. Jedným z nich bol nemecký jazykovedec Alfred Götze, ktorý v roku 1918 skúmal švajčiarsku štandardnú nemčinu v švajčiarskej tlači („Aus dem deutschen Wortschatz schweizerischer Zeitungen“). Rakúšan Wilhelm Orthner zverejnil v roku 1936 článok *Die schriftsprachliche Sonderstellung der deutschen Schweiz, dargelegt an den Beispielen aus der Tagespresse*. V zmysle obohatenia nemeckej slovnej zásoby hodnotia obaja autori existenciu typicky švajčiarskych štandardných výrazov pozitívne.

[6] Mnohé helvetizmy možno nájsť napr. v dielach Gottfrieda Kellera (Ammon, 1995, s. 231).

1.4 Štandardizácia švajčiarskej nemčiny

Koncom 19. storočia Švajčiarsko prejavovalo len minimálnu snahu kodifikovať vlastnú švajčiarsku štandardnú nemčinu. Švajčiarska spolková rada v roku 1892 uzákonila pre úradný písomný styk použitie ortografického slovníka Konrada Dudena *Ortographisches Wörterbuch* (Haas, 1982). Toto uznesenie bolo obnovené aj po úspešnej berlínskej ortografickej konferencii v roku 1901. V oblasti výslovnosti však možno pozorovať skôr opačné tendencie, ktoré smerovali proti presadzovaniu jednotnej celonemeckej výslovnosti vo Švajčiarsku. Negatívne stanovisko vyjadril aj prvý redaktor Švajčiarskeho idiotikonu („Schweizerisches Idiotikon“) Friedrich Staub.

Na začiatku 20. storočia vzniklo niekoľko rudimentárnych výskumov, napr. kniha *Die Ausprache der Deutschen* od Juliusa Leumanna (1905), v ktorej autor uvádza švajčiarske zvláštnosti v oblasti výslovnosti, alebo cvičebnica *Sprachübungen zur Erlernung einer dialektfreien Aussprache* od H. W. Leista (1906). Veľké zásluhy pri výskume jazyka vo Švajčiarsku sa pripisujú aj H. Stickelbergerovi, vedúcej osobnosti spolku *Deutschschweizerischer Sprachverein*, ktorý sa vo svojich spisoch zaoberal nielen typicky švajčiarskou výslovnosťou, ale aj rôznymi inými jazykovými špecifikami v oblasti gramatiky a slovnej zásoby vrátane frazeológie. V neskoršom vydaní knihy *Die Aussprache des Hochdeutschen* (1911; 1912) odporúča „zlatú strednú cestu“ na použitie výslovnosti vo Švajčiarsku. Pritom navrhuje uprednostniť niektoré švajčiarske zvláštnosti, ale na druhej strane varuje pred výrazne dialektovou výslovnosťou. V rozprave *Schweizerhochdeutsch und Reines Hochdeutsch* poukazuje hneď v úvode na to, že spisovná nemčina nie je jednotná a dokazuje to na rôznych príkladoch v gramatickej a lexikálnej rovine. Uvádza zoznam typicky švajčiarskych výrazov a slovných spojení, ako aj zoznam slov používaných len v severnej oblasti Nemecka, ktoré pre Švajčiarov považuje za neprijateľné.

Od 30. rokov 20. storočia postupne zosilňovali snahy o kodifikáciu švajčiarskej štandardnej nemčiny. V oblasti výslovnosti sa v tomto smere angažoval napr. H. Baumgarten (1932), ktorý v niekoľkých bodoch zhrnul odchýlky výslovnosti v nemecky hovoriacej časti Švajčiarska od noriem stanovených v slovníku *Siebs* (Ammon, 1995, s. 234). Najspektakulárnejším krokom ku kodifikácii švajčiarskej spisovnej nemčiny bolo zhrnutie nemecko - švajčiarskych lexikálnych zvláštností pre 12. vydanie slovníka *Rechtschreib Duden* (1941), ktoré na žiadosť bibliografického inštitútu v Lipsku inicioval v roku 1935 *Schweizerischer Korrektorenverband* (Steiger, 1941). K spolupráci boli pozvaní členovia spolku *Schweizerischer Sprachverein* (napr. Otto von Greyzer, Eduard Blocher, Arnold Meyer). Organizáciou bol poverený August Steiger.[7] Zoznam zozbieraných helvetizmov bol zverejnený aj v tzv. *„Rundschau des Schweizerischen Sprachvereins“* s očakávaním ďalších návrhov a vylepšení zo strany odborníkov pre ďalšie vydanie „Dudena“. Predložený zoznam však neslúžil ako oficiálny jazykový kódex (Steiger, 1941, s. 80 – 88).

V tomto období už možno vo Švajčiarsku pozorovať dve protichodné tendencie jazykového vývoja. Na jednej strane tu existovali snahy podporiť jednotný štandardný nemecký jazyk pre celý nemecky hovoriaci región, na druhej strane sa objavovali snahy

[7] „Rechtschreib-Duden“ už od roku 1921 síce uvádzal niektoré typicky švajčiarske slová, úlohou kompetentných jazykovedcov však bolo systematicky zhrnúť švajčiarske štandardné výrazy. Z 368 zoskupených slov bolo nakoniec 330 slov uznaných ako typicky švajčiarskych. Tie boli v slovníku označené ako „schweiz.“ (Ammon, 1995).

posilniť dosť silnú pozíciu dialektu vo Švajčiarsku dokonca až k jeho povýšeniu na samostatný jazyk (Ammon, 1995, s. 235).[8]

1.5 Jazykové spolky vo Švajčiarsku

Začiatkom 20. storočia vznikli vo Švajčiarsku viaceré nezávislé privátne politické spolky, v ktorých aktívne pôsobili mnohí učitelia, spisovatelia, mediálni pracovníci a i. Pri konštituovaní vlastnej národnej variety zohrali tieto spolky dôležitú úlohu a v porovnaní s ostatnými nemecky hovoriacimi krajinami vyvíjali najväčšiu aktivitu (Ammon, 1995, s. 237). K najznámejším spolkom patrí spolok *Deutschschweizerischer Sprachverein* založený v roku 1904, ktorý mal široký záber pôsobnosti. Založili ho členovia spolku *Allgemeiner deutscher Sprachverein* a jeho hlavným cieľom bolo obhajovať jazykové práva nemecky hovoriacich Švajčiarov pred románsky hovoriacou časťou obyvateľstva Švajčiarska, ktorá mala silný sklon k jazykovej dominancii. Cieľom spolku bola na jednej strane ochrana švajčiarskych dialektov, obzvlášť ich zachovanie v čistej podobe[9]. Na druhej strane sa spolok nechcel vyhnúť zodpovednosti za vývoj štandardnej nemčiny, ktorú mnohé spolky označovali za „materinský jazyk“.[10] Snahy o presadenie štandardnej nemčiny však mali od začiatku silnejšie zázemie, v dôsledku čoho sa tento spolok počas 1. svetovej vojny dostal do defenzívy.[11] Puristické snahy a angažovanie spolku za rozvoj štandardnej nemčiny priniesli so sebou aj nárast švajčiarskych jazykových zvláštností v rámci celonemeckej slovnej zásoby.[12] Jedným z posledných dôkazov angažovanosti tohto spolku za rozvoj švajčiarskej spisovnej nemčiny je slovník švajčiarskych jazykových zvláštností *Wie sagt man in der Schweiz*, ktorý bol vypracovaný dlhoročným členom spolku Kurtom Meyerom. V novembri 1993 bol spolok Deutschschweizerischer Sprachverein premenovaný na spolok ***Schweizerischer Verein für die deutsche Sprache***.[13]

V roku 1938 bol vo Švajčiarsku založený spolok *Bund Schwyzertütsch*, ktorého cieľom je dodnes zachovanie čistého dialektu v nemecky hovoriacej časti Švajčiarska. Spolok vyvíjal od začiatku svojho pôsobenia aktivity na podporu dialektov a jeho snahy smerujú až k vytvoreniu samostatného jazyka na báze švajčiarskych dialektov. Výsledkom jeho činnosti je napr. vydanie knižnej série *Grammatiken und Wörterbücher des Schweizerdeutschen* (Baur, 1983). Činnosť spolku nie je orientovaná proti štandardnej nemčine a švajčiarskej variete ako takej.[14] Snahy o zachovanie čistého dialektu však stoja

---

[8] Tento vývoj sa stabilizoval až po 2. svetovej vojne a v ďalších rokoch vyústil do špecifickej jazykovej situácie, ktorá sa označuje ako diglosia (Ammon, 1995, s. 235).

[9] August Steiger uverejnil napr. článok *Was können wir für unser Schweizerdeutsch tun?* (1924).

[10] Dôkazom je aj spis vydaný predsedom spolku Eduardom Blocherom *Hochdeutsch als unsere Muttersprache* (1919).

[11] V období, keď prevládali všeobecne negativistické postoje voči všetkému nemeckému, nemohol byť dialekt úplne vyčlenený z oblasti záujmu tohto spolku. Prejavený záujem o dialekt bol dokonca základnou podmienkou jeho prežitia (Ammon, 1995).

[12] K tomuto prispelo v 30. rokoch aj zozbieranie švajčiarskych lexikálnych zvláštností pre *Rechtschreib-Duden* ktorý bol vypracovaný v spolupráci viacerých členov spolku *Schweizerischer Sprachverein* (Ammon, 1995).

[13] Cieľom premenovania bolo výlučne terminologické zmodernizovanie názvu v snahe vylúčiť z neho slovo „deutschschweizerisch“, ktoré sa chybne interpretovalo ako „schwyzertütsch“.

[14] V jednom zo štatutárnych vyhlásení spolku stojí: „Wir arbeiten darauf hin, dass der Zustand der medialen Diglossie der Deutschschweiz anerkannt und als Chance, nicht primär als Last, erlebt werden sollte. Die Mundart ist unsere Muttersprache im engen Sinne, die Hochsprache das wichtigste Mittel der nationalen und internationalen Verständigung. Beide tragen zu unserer sprachlichen Identität bei und bedürfen die Förderung.“ (Leitbild für die Arbeit des Vorstandes vydaný 16. 1. 1990).

v popredí. V poslednom období z kruhov spolku čoraz viac preniká názor, že štandardná nemčina je pre Švajčiarov cudzím jazykom (Ammon, 1995, s. 239). V roku 1990 bol spolok *Bund Schwyzertütsch* premenovaný na spolok ***Verein Schweizerdeutsch***. Jeho protiváhou je spolok *Pflege der deutschen Hochsprache*, ktorý vznikol v roku 1981 a v roku 1990 bol premenovaný na spolok ***Verein Hochsprache in der Schweiz***. Tento spolok sa angažuje za používanie spisovného jazyka vo Švajčiarsku, a to predovšetkým v školách, v oblasti verejnej komunikácie a politiky. Stanoviská spolku v prospech používania spisovnej nemčiny vyjadril vo viacerých publikáciách aj zakladateľ spolku a germanista Louis Wiesmann.[15]

1.6 Švajčiarsky jazykový kódex

Na rozdiel od Rakúska, ktoré po 2. svetovej vojne prejavilo snahy o vytvorenie vlastného jazykového kódexu vydaním slovníka *Österreichisches Wörterbuch*, neprejavili Švajčiari záujem o vytvorenie žiadneho porovnateľného projektu. Príčinou mohlo byť aj konzekventné začleňovanie helvetizmov do slovníka *Rechtschreib-Duden* od r. 1941 (od 12. vydania slovníka). Prvý vlastný jazykový kódex vznikol až v roku 1957 ako výsledok práce švajčiarskej komisie, ktorá mala pre najnovšie vydanie slovníka *Siebs-Wörterbuch* za úlohu zhrnúť švajčiarske jazykové zvláštnosti v oblasti výslovnosti. Na záverečnom zasadaní Bruno Bosch ako predseda tejto komisie už nemohol presadiť navrhnuté jazykové zvláštnosti, pretože slovník bol pripravený do tlače. Švajčiarska komisia sa preto rozhodla uverejniť ich v samostatnom vydaní pod názvom *Aussprache des Hochdeutschen in der Schweiz. Eine Wegleitung* (Boesch, 1957). Táto príručka však nezískala úradný štatút a bola zamietnutá aj mnohými jazykovými expertmi a vplyvnými spolkami. Neakceptovali ju dokonca ani rádiá, ktoré pôvodne iniciovali kodifikáciu typicky štandardnej švajčiarskej výslovnosti. V tom istom roku (1957) špeciálna komisia schválila príručku *Deutsche Aussprache* od E. Franka, ktorá bola obsahovo takmer identická s príručkou Boescha a navrhnuté formy spisovnej švajčiarskej výslovnosti boli uznané ako záväzné (Ammon, 1995, s. 243).[16]

Prvý krok k vytvoreniu vlastného jazykového kódexu Švajčiarska urobilo vydavateľstvo *„Duden-Verlag*, ktoré v roku 1969 iniciovalo vydanie slovníka *„Schweizer Schülerduden“*. Tento slovník sa neskôr rozdelil na ortografický slovník s gramatickou prílohou *Schweizer Schülerduden 1* (1980) a významový slovník *Schweizer Schülerduden 2* (1976). Na koncipovaní slovníka sa ako spoluautor podieľal aj Kurt Meyer, dlhoročný člen spolku *Deutschschweizerischer Sprachverein*. Slovníky sa požívajú vo vyučovaní vo švajčiarskych školách. V posledných rokoch im konkuruje slovník Biglerovej (1987), ktorý sa z hľadiska kodifikácie a začlenenia typicky švajčiarskych jazykových zvláštností všeobecne hodnotí ako dôslednejšie vypracovaný. V roku 1994 z neho muselo byť dodatočne vytlačených 8 000 exemplárov.

Prínosom pre zviditeľnenie helvetizmov ako švajčiarskeho národného špecifika je aj spomenutý slovník Kurta Meyera *Wie sagt man in der Schweiz? Wörterbuch der schweizerischen Besonderheiten*, ktorý vydáva nemecké vydavateľstvo *Duden-Verlag*. Slovník dáva dôraz na podrobné analýzy modelových textov, ku ktorým patria aj diela

---

[15] V poslednom období sa hovorí o čoraz intenzívnejšej spolupráci spolkov *Verein Hochdeutsch in der Schweiz* a *Verein Schweizerdeutsch*, ktorá vyústila až do snáh vzájomného zlúčenia (Ammon, 1995, s. 241).

[16] Ďalšie výskumy švajčiarskej spisovnej výslovnosti uskutočnil napr. Panizzolo (1982), tie však slúžili na čisto vedecké účely.

známych švajčiarskych autorov Maxa Frischa, Friedricha Dürrenmatta a i., ktorých literárna tvorba je bohatá na helvetizmy (Ammon, 1995).

1.7 Jazyková situácia v nemecky hovoriacej časti Švajčiarska v súčasnosti

V súčasnosti pozostáva Švajčiarsko z 26 kantónov.[17] V sedemnástich kantónoch žije nemecky hovoriace obyvateľstvo. Štyri kantóny sú len čiastočne nemecky hovoriace a v ostatných sa používajú iné národné jazyky (taliančina, francúzština alebo rétorománčina). V roku 1980 tvorilo nemecky hovoriacu časť 73,5 % obyvateľstava štátu. V ústave z roku 1848 (čl. 109) boli za národné jazyky okrem nemčiny uznané aj francúzština a taliančina. V roku 1938 bola na základe článku 116 ako národný jazyk do ústavy zakotvená aj rétorománčina. Francúzština, taliančina a nemčina získali v tom istom roku štatút úradných jazykov (porov. Sonderegger, 1985).

1.8 Štandardná varieta a dialekt v nemecky hovoriacej časti Švajčiarska/diglosia-mediálna diglosia

Dialekty rozšírené v nemecky hovoriacej časti Švajčiarska patria do skupiny alemánskych dialektov. Výnimku tvorí len dialekt používaný vo východnej časti kantónu Graubünden, ktorý zasahuje do regiónu bavorských dialektov. V oblasti alemánskych dialektov sa nachádzajú okrem Švajčiarska aj Lichtenštajnsko, Vorarlbergsko v Rakúsku, juhovýchodná časť Bavorska, južná časť Bádenska-Würtemberska a stredná časť Elsaska v SRN. Dialekty používané v nemecky hovoriacej časti Švajčiarska nie sú jednotné a ich hranice vždy nesplývajú s hranicami kantónov. Medzi štandardným jazykom a dialektom existujú rozdiely vo všetkých jazykových rovinách. Stupeň odlišnosti jednotlivých dialektov je však rôzny. Dialekty používané v nemecky hovoriacej časti Švajčiarska sa označujú pod súhrnným názvom „Schwyzertütsch“, resp. „Schweizerdeutsch“.

Začiatkom 20. storočia získaval dialekt v nemecky hovoriacej časti Švajčiarska čoraz silnejšiu pozíciu. Na jednej strane jeho rozmach súvisel s veľkou prisťahovaleckou vlnou z Nemecka a Rakúska. Švajčiari sa preto snažili uchrániť dialekt pred vplyvom jazyka prisťahovalcov a to podnietilo vznik prvých idiotikonov. Na druhej strane tento nárast súvisel so všeobecnou vlnou odporu voči Nemecku (aj nemčine používanej na území Nemecka) pred 2. svetovou vojnou. Uprednostňovanie dialektu pred štandardnou nemčinou bolo preto prejavom snáh o získanie odstupu od ostatných nemecky hovoriacich krajín. V 60. rokoch sa dialekt v zvýšenej miere začal používať aj v švajčiarskych médiách a v 80. rokoch prenikol už aj do takých oblastí, v ktorých sa predtým uprednostňoval štandardný jazyk (školy, oficiálne prejavy atď.). V súčasnosti prevláda dialekt v každodennej komunikácii všetkých sociálnych vrstiev obyvateľstva (Barbour – Stevenson, 1998).

Štandardný jazyk sa v nemecky hovoriacej časti Švajčiarska začal rozvíjať v 19. storočí v dôsledku všeobecného procesu normovania nemčiny. Jeho rozvoj súvisel aj s veľkou migračnou vlnou v období industrializácie, keď mnohí Rakúšania a Nemci priniesli so sebou aj svoj jazyk (Sieber – Sitta, 1998).[18]

---

[17] Z 26 kantónov sú tri kantóny rozdelené ešte na dva samostatné „polkantóny“ – tzv. „Halbkantonen“.

[18] Začiatkom 20. storočia prisťahovalecká vlna spôsobila aj opačný efekt a dialekt začal ovládať určité domény. Niektoré dialekty, napr. „Zürichdeutsch, Baseldeutsch, Berndeutsch“, sa začali čoraz viac rozvíjať na úkor menších dialektov (Sieber – Sitta, 1998).

V súčasnosti sa dialekt a štandardný jazyk nachádzajú vo vzťahu, ktorý sa v sociolingvistike označuje pojmom ***diglosia***. Tento pojem použil Ferguson v roku 1959 na opísanie takej jazykovej situácie, keď sa v jednej krajine používajú súčasne dve alebo viaceré variety jedného jazyka (porov. Ferguson, 1959). Takáto jazyková situácia sa vyskytuje podľa neho napr. v Grécku, Haiti, arabských krajinách a Švajčiarsku. Diglosiu vysvetľuje Ferguson na existencii dvoch variet – *variety H* (štandardná varieta) a *variety L* (napr. Schweizerdeutsch). V*arieta H* sa podľa neho vyznačuje nasledovnými znakmi: používa sa v písomnej forme, vo formálnych situáciách, na školách, je štandardizovaná a má vyššiu prestíž. V*arieta* L sa uprednostňuje v ústnom prejave v neformálnych situáciách a možno ju označiť za formu materinského jazyka (Ferguson, 1959). Ferguson vidí vzťah diglosie ohrozený, ak sa v literatúre začne okrem *H-variety* používať aj *varieta L.* Podľa modelu Fergusona by však musela mať švajčiarska štandardná varieta (H) vyššiu prestíž ako dialekt (L), čo nezodpovedá reálnemu vzťahu týchto dvoch variet vo Švajčiarsku. Taktiež už neplatí, že varieta L sa v nemecky hovoriacej časti Švajčiarska používa len v ústnom prejave v neformálnych situáciách. Mnohí sociolingvisti (napr. Ammon, Barbour, Stevenson, Sieber, Sitta) preto spochybňujú pojem diglosia popísaný Fergusonom, pretože nevystihuje všetky špecifiká vzťahu medzi dialektom a štandardnou varietou v nemecky hovoriacej časti Švajčiarska. Ammon tento pojem označil dokonca za „jeden z najstrašnejších pojmov sociolingvistiky“ (Ammon, 1995, s. 284).[19]

Viacerí lingvisti, napr. aj Barbour a Stewenson sa v nadväznosti na Fergusona pokúsili pojem diglosia prispôsobiť na švajčiarske jazykové pomery. Vychádzali z toho, že dialekt (Schweizerdeutsch) ako *L varieta* predstavuje formu jazyka používanú v neformálnych situáciách, zatiaľ čo štandardný jazyk ako *H varieta* pokrýva písomnú a formálnu ústnu formu komunikácie (Barbour – Stevenson, 1998, s. 240). Pripúšťajú, že štandardná varieta sa čoraz viac používa len v písomnej forme jazyka a dialekt sa presadzuje aj vo formálnom ústnom jazykovom prejave. Z tohto dôvodu sa na označenie vzťahu medzi týmito dvoma varietami vo Švajčiarsku prikláňajú k výstižnejšiemu a už dlhšiu dobu zaužívanému pojmu ***mediálna diglosia*** (Sieber – Sitta, 1998; Barbour – Stevenson, 1998; Ammon, 1995 a i.).[20]

Pojem ***mediálna diglosia*** v sebe implikuje, že *výber formy jazyka (variety) nezávisí od situácie, ale od média*. To znamená, že *v písomnom jazykovom prejave sa používa štandardná nemčina a v ústnom dialekt.* Podľa Siebera – Sittu (1988, s. 20) dialekt úplne ovládol oblasť ústnej formy komunikácie. Uprednostňuje sa aj vo vedeckých diskusiách. Používa sa čoraz intenzívnejšie na verejných zhromaždeniach. V politických grémiách, napr. v parlamente, tak ako aj v médiách, v rádiu a televízii, sa v ústnom prejave používajú rovnocenne už obe formy jazyka. Podľa Schläpfera (1987, s. 168) sa v súčasnosti aj v slávnostných formálnych prejavoch pri oslavách národného sviatku 1. augusta používa dialekt, hoci ešte v 60. rokoch sa uprednostňovala štandardná varieta.

Stupeň formálnosti situácie v posledných rokoch nie je rozhodujúcim faktorom pri výbere formy jazyka (dialektu, resp. štandardného jazyka). Dialekt sa stal určitou normou aj v mnohých populárnych zábavných reláciách a programoch rôznych regionálnych a lokálnych vysielaní (Schläpfer, 1987, s. 168). Tlak v prospech dialektu je čoraz citeľnejší

[19] „Der Terminus Diglossie wird meist auf Ferguson zurückgeführt, der ihn zwar nicht geprägt, aber inhaltlich so angereichert hat, dass er zu einem der furchtbarsten soziolinguistischen Begriffe wurde...“ (Ammon, 1995, s. 284).

[20] Joshua Fischman sa v knihe *Soziologie der Sprache* v nadväznosti na Fergusona zaoberal vzťahom dvoch variet. Odlíšil však bilingvizmus (individuálne aktívne ovládanie dvoch jazykov) od diglosie (spoločenskej viacjazykovosti – Fischmann, 1972).

aj v oblasti školstva (Haas, 1982, s. 106) Zaujímavý výsledok priniesla anketa Vogta uskutočnená medzi príslušníkmi mladej generácie, podľa ktorej štandardná nemčina stojí v tieni angličtiny a v rebríčku obľúbennosti sa dostala dokonca až na 3. miesto za angličtinu a francúzštinu (Vogt, 1986, s. 95). O zvyšovaní štatútu švajčiarskeho dialektu (Schwyzertütsch) svedčí aj názor, že štandardná varieta (Hochdeutsch) je pre Švajčiarov cudzím jazykom. Podľa Baura je dialekt – Schwyzertütsch vlastne piatym národným jazykom Švajčiarov (popri taliančine, francúzštine, rétorománčine a štandardnej nemčine), ktorý si každé dieťa v nemecky hovoriacej časti Švajčiarska osvojuje od detstva ako materinský jazyk. So štandardnou nemčinou dieťa prichádza do styku až v škole (Baur, 1983).

1.9 Diglosia z nového pohľadu

Z predchádzajúceho komentáru je zrejmé, že dialekt ovláda v nemecky hovoriacej časti Švajčiarska čoraz viac domén (oblastí použitia jazyka) na rozdiel od štandardnej variety, ktorej význam v druhej polovici 20. storočia výrazne poklesol. Vzťah dialektu a štandardnej variety vo Švajčiarsku preto nie je typickým príkladom diglosie, tak ako ju popisuje napr. Ferguson. V nemecky hovoriacej časti Švajčiarska sa nedajú presne určiť domény, v ktorých sa používa výlučne len dialekt, resp. švajčiarska štandardná nemčina (Barbour – Stevenson, 1998, s. 242). V súvislosti s výberom jazykových foriem sa často hovorí o tzv. „code switching“ – „Code-Wechsel“, o plynulom prechode z jednej formy jazyka do druhej.[21] Mediálne determinované odlíšenie použitia dialektu v ústnej forme komunikácie a štandardnej variety vo forme písomnej nadobúda podľa Koldeho (1986, s. 63) trend „produktívno-receptívnej diglosie“.

Zvláštnosťami vzťahu medzi dialektom a štandardnou varietou v nemecky hovoriacej časti Švajčiarska sa zaoberal aj Ammon (1995, s. 286). Zistené špecifiká zhrnul do desiatich bodov:

1. pomerne vysoký stupeň lingvistickej odlišnosti medzi dialektom a štandardnou varietou,
2. pomerne vysoký stupeň lingvistickej podobnosti medzi jednotlivými dialektami používanými v nemecky hovoriacej časti Švajčiarska,
3. štrukturálne ohraničenie dialektu od štandardnej variety,[22]
4. pomerne konzekventné funkčné ohraničenie dialektu a štandardnej variety vzhľadom na ich použitie v doménach (oblastiach použitia jazyka),
5. použitie dialektu ako dominujúcej formy jazyka vo všetkých sociálnych vrstvách obyvateľstva,

[21] Pred ústnou skúškou napr. skúšajúci zdravia študentov a komunikujú s nimi v dialekte, samotný proces skúšania už však prebieha v štandardnom jazyku (Sieber – Sitta, 1988).

[22] Tento znak sa považuje za najpodstatnejší pre diglosiu, pretože na základe neho sa jazykové pomery vo Švajčiarsku odlišujú od pomerov v ostatných národných centrách nemeckého jazyka. V strednom a južnom Nemecku a v Rakúsku existujú aj prechodové roviny medzi dialektom a štandardnou varietou. Vo Švajčiarsku táto prechodová hovorová rovina neexistuje, preto sa tu používa buď jedna, alebo druhá varieta. Ohraničenie dialektu od štandardnej variety je vo Švajčiarsku výsledkom dlhodobého vývoja „purizmu dialektu“, ktorý sa vyvýjal súčasne s „purizmiom štandardného jazyka“ takmer v celom nemecky hovoriacom regióne. Ohraničenie dialektu od štandardného jazyka je uľahčené aj pomerne vysokým stupňom lingvistickej odlišnosti (Ammon, 1995, s. 289).

6. použitie dialektu aj v určitých verejných doménach,[23]
7. použitie dialektu v každodennej komunikácii v rozhovoroch s rôznym tematickým zameraním („Ausgebautheit des Dialekts“),[24]
8. zachovanie pomerne malých rozdielov medzi rôznymi dialektmi, chýbanie jednotného, nadregionálneho dialektu „Schwyzertütsch“,
9. národne symbolizujúca funkcia dialektu (dialekt – symbol národnej identity); s vysokým štatútom dialektu súvisí aj tendencia povyšovať dialekt na samostatný jazyk,[25]
10. posudzovanie štandardného jazyka ako jazyka cudzieho (Ammon, 1995, s. 286).

Jedným z dôvodov, prečo sa Švajčiarsko považuje za zvláštny prípad jazykovej situácie v rámci nemecky hovoriaceho regiónu, je aj skutočnosť, že sa tu nerozvinula žiadna intermediárna (prechodová) hovorová jazyková rovina. Význam hovorovej variety v Rakúsku a Nemecku na rozdiel od Švajčiarska v posledných rokoch narastá. Podľa Barboura – Stevensona (1998, s. 244) to súvisí s určitými aspektmi všeobecnej modernizácie spoločnosti.

V poslednom období sa do centra pozornosti dostáva otázka, či vo Švajčiarsku existuje tendencia k vytvoreniu určitého národného dialektu – ***koiné***, ktorý by bol pre obyvateľov nemecky hovoriacej časti Švajčiarska akýmsi „vyrovnávacím jazykom“ a prostriedkom dorozumievania v neformálnych situáciách. Vzhľadom na to, že Švajčiari uprednostňujú v každodennej komunikácii dialekt rozšírený v regióne, v ktorom žijú, je vznik takého vyrovnávacieho jazyka veľmi nepravdepodobný (Barbour – Stevenson, 1998, s. 244). Tendencie povyšovať dialekt na samostatný národný jazyk zdôvodňuje Baur (1983) vysokým stupňom lingvistickej odlišnosti medzi dialektom a štandardnou varietou. Tento argument podľa Ammona nemôže obstáť, pretože stupeň lingvistickej odlišnosti švajčiarskych dialektov od švajčiarskej štandardnej variety (ako najbližšej štandardnej variety), ako aj od iných variet nemeckého jazyka je malý. „Schwyzertütsch“ sa nemôže podľa Ammona hodnotiť ako národný jazyk aj z toho dôvodu, že podľa švajčiarskej ústavy je švajčiarskym národným jazykom nemčina popri francúzštine, taliančine, rétorománčine (Ammon, 1995, s. 287).

Zoznam bibliografických odkazov

AMMON, U. 1995. *Die deutsche Sprache in Deutschland, Österreich und der Schweiz. Das Problem der nationalen Vatietäten*. Berlin; New York : Walter de Gruyter, s. 520. ISBN 3-11-014753-X.

[23]Dialekt preniká postupne takmer do všetkých domén. Výlučne štandardná varieta (Schweizerhochdeutsch) sa v ústnej forme obmedzuje len na niektoré domény (napr. vyučovanie na základných školách, vyučovanie na vysokých školách – prednášky, semináre, v parlamente – Nationalrat, Ständerat, nadregionálne správy v rádiu a televízii – Ammon, 1995, s. 293).

[24] Ammon zastáva názor, že sa dialekt vo Švajčiarsku „zmodernizoval“: „Dialekt ist ausgebaut oder genauer modernisiert...“ (Ammon, 1995, s. 293 – 294). Funkčnému znaku použitia dialektu v rozhovoroch s rôznym tematickým zameraním zodpovedá podľa neho aj štrukturálny znak jeho „modernizácie“ (Ausgebautheit). Na tento jav upozornil už Kloss (1978), ktorý dialekt v nemecky hovoriacej časti Švajčiarska označil ako „Ausbaudialekt“. Mal na mysli fakt, že dialekt má modernejšiu odbornú slovnú zásobu, ktorá sa preberá zo štandardnej variety a má aj ten istý rozsah. Morfologicky a v hláskosloví sa však integrovala do dialektu.

[25] V nemecky hovoriacej časti Švajčiarska neexistuje jednotný dialekt vo význame národného dialektu – koiné. Aj napriek tomu sa dialekt – „Schwyzertütsch“ stal symbolom národnej autonómie Švajčiarska a zohráva podobnú úlohu ako národná hymna a štátna vlajka. Pre indivíduum má aj symbolizujúcu funkciu na určenie národnej identity (Barbour – Stevenson, 1998; Ammon, 1995).

AMMON, U. 1995. Vorschläge zur Typologie nationaler Zentren und nationaler Varianten bei plurinationalen Sprachen – am Beispiel des Deutschen. In MUHR, R. – SCHRODT, R.

BARBOUR, S. – STEVENSON, P. 1998. *Variation im Deutschen. Soziolinguistische Perspektiven*. Berlin; New York: Walter de Gruyter, 1998. ISBN 3-11-014581-2.

BAUMGARTEN, H. 1932. Unsere Aussprache des Schriftdeutschen. In *Schulpraxis. Monatsschrift des Bernischern Lehrervereins 22*. Bern, s. 113 – 126.

BAUR, A. 1983. *Was ist eigentlich Schweizerdeutsch?* Winterthur.

BIGLEROVÁ, I. 1987. *Unser Wortschatz. Schweizer Wörterbuch der deutschen Sprache*. Zürich : Sabe.

BLOCHER, E. 1919. Hochdeutsch als unsere Muttersprache. In *Volksbücher der Deutschschweizerischen Sprachvereins 8*. Basel : Finckh.

BOESCH, B. (1957) 1980. *Die Aussprache des Hochdeutschen in der Schweiz. Eine Wegleitung.* Zürich: Schweizer Spiegel Verlag, 1957.

BOK, V. 1994. *Přehled německých dějin pro posluchače germanistiky*. České Budějovice: Pedagogická fakulta JU České Budějovice. 2. upravené vydanie. ISBN 80-7040-089-7.

BURRI, R. M. et al. 1993. *Deutsch sprechen am Schweizer Radio DRS*. Bern: Schweizer Radio DRS.

DUDEN, K. (1903) 1907. *Rechtschreibung der Buchdruckereien deutscher Sprache. Auf Anregung und unter der Mitwirkung des Deutschen Buchdruckvereins, des Reichsverbandes österreicher Buchdruckereibesitzer und des Vereins Schweizerischer Buchdruckereibesitzer herausgegeben.* Leipzig; Wien : Bibliographisches Institut, 1907, 2. vydanie.

DUDEN. DEUTSCHES UNIVERSALWÖRTERBUCH. 1996. Mannheim Leipzig Wien Zürich: Dudenverlag. 3. novospracované a rozšírené vydanie. ISBN 3-411-05503-0.

FERGUSON, Ch. A. 1959. Diglossia. In *Word 15*, s. 325 – 340.

FRANK, E. 1957. *Deutsche Aussprache. Ein Übungsbuch*. Bern : Francke.

HAAS, W. 1978. Wider den Nationaldialekt. In *Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik 45*, s. 62 – 67.

HAAS, W. 1982. Die deutschsrachige Schweiz. In SCHLÄPFER, R.et al.: *Die viersprachige Schweiz*. Zürich; Köln : Benziger, s. 71 – 160.

HOFMÜLLEROVÁ – SCHENKOVÁ, A. 1983. *Stellungnahme zu der von Boesch vorbereiteten Neuausgabe der „Aussprache des Hochdeutschen in der Schweiz“*. (nezverejnené)

HOFMÜLLEROVÁ – SCHENKOVÁ, A. 1995. Die Standardaussprache des Deutschen in der Schweiz. Erster Teil: Beschreibung, zweiter Teil: Übungen. In *Reihe Studienbücher Sprachlandschaft 5*. Aarau Frankfurt a. M.; Salzburg : Sauerländer.

KLOSS, H. (1952) 1978. *Die Entwicklung neuer germanischer Kultursprachen seit 1980*. Düsseldorf : Schwamm, 1978. 2. rozš. vydanie.

KLOSS, H. 1976. Abstandsprachen und Ausbausprachen. In GÖSCHEL, J. – NAIL, N. – VAN der ELST, G. *Zur Theorie des Dialekts*. Wiesbaden : Steiner, s. 301 – 322.

KOLDE, G. 1986. Des Schweizers Deutsch – das Deutsch des Schweizers. Reflexe und Reaktionen bei anderssprachigen Eidgenossen. In LÖFFLER, H. *Das Deutsch der Schweizer: Zur*

Sprach- und Literatursituation der Schweiz. Aarau Frankfurt a. M.; Salzburg : Sauerländer, s. 131 – 149.

LEIST, H. W. 1906. *Sprachübungen zur Erlernung der dialektfreien Aussprache. Zum Gebrauch an schweizerischen Volks- und Fortbildungsschulen, sowie zur Erziehung einer reiner Gesangssprache.* Bern : Grunau.

LEUMANN, J. 1905. *Die Aussprache des Deutschen. Mit besonderer Berücksichtigung dialektischer Eigentümmlichkeiten der deutschen Schweiz.* Frauenfeld : Huber.

LÖFFLER, H. (1985) 1994. *Germanistische Soziolinguistik.* (Grundlagen der Germanistik, 28). Berlin : Schmidt.

MEYER, K. 1989. *Duden. Wie sagt man in der Schweiz? Wörterbuch der schweizerischen Besonderheiten.* Mannheim; Wien; Zürich.

MÜLLER, H. et al. 1995. *Dějiny Německa*. Praha : NLN, s.r.o. (Nakladatelství Lidové noviny). ISBN 80-7106-125-5.

SCHLÄPFER, R. 1987. Mundart und Standardsprache in der deutschen Schweiz als Problem der Schule und Kulturpolitik in der viersprachigen Scheiz. In GABRIEL, E. – STICKER, H. *Probleme der Dialektgeographie*. Bühl; Baden : Konkordia, s. 166 – 175.

SCHLÄPFER, R. et al. 1982. *Die viersprachige Schweiz.* Zürich; Köln : Benziger, s. 21 – 70.

SCHWEIZER SCHÜLERDUDEN 1. 1980. Rechtschreibung und Sprachlehre. Wabern : Büchler.

SCHWEIZER SCHÜLERDUDEN 2. 1976. Bedeutung und Gebrauch der Wörter. Wabern : Büchler.

SCHWEIZERISCHES IDIOTIKON. Wörterbuch der schweizerdeutschen Sprache. STAUB, F. et al. 1881. Frauenfeld : Huber.

SIEBER, P. – SITTA, H. 1988, 1998. *Mundart und Standardsprache als Problem der Schule*. Aarrau : Sauerländer, 1998.

SIEGRIST, Ch. 1967. *Albrecht von Haller*. Stuttgart : Metzler.

SINGER, Samuel. 1928. Schweizerdeutsch. In *Die Schweiz im deutschen Geistesleben, 58.* Frauenfeld; Leipzig : Huber.

STICKELBERGER, H. 1905. *Schweizerdeutsch und Schriftdeutsch.* (Sonderabzug aus dem 1. Jahresbericht des Deutschschweizerischen Sprachvereins). Bern.

STICKELBERGER, H. 1914. *Schweizerhochdeutsch und reines Hochdeutsch. Ein Ratgeber in Zweifelsfällen bei Handhabung der neuhochdeutschen Schriftsprache*. Zürich : Schultheß.

VOGT, B. 1986. *Mundart und Standardsprache in der deutschen Schweiz: das Sprachverhalten junger Schweizer und ihre Einstellung zur Standardsprache.* (dizertácia Universität Basel). Basel.

Möglichkeiten der Untersuchung des Phänomens "Text" unter Berücksichtigung unterschiedlicher Ansätze im Rahmen der Textlinguistik (Chronologisch gerichtet)

Zuzana Tuhárska

Abstract

Príspevok predstavuje rozličné prístupy k fenoménu text v chronologickej postupnosti od 70. rokov 20. storočia. Jednotlivé ponímania textu sú tu krátko predstavené a za charakteristikou, v ktorej sú obsiahnuté kľúčové pojmy typické pre konkrétny koncept, nasleduje zhodnotenie jeho prínosu i nedostatkov. Cieľom príspevku je podať ucelený obraz vývinu ponímania fenoménu „text" a zdôrazniť jednotlivé perspektívy, z ktorých bol tento v priebehu spomínaného časového obdobia sledovaný.

Wenn wir uns die Problematik des Phänomens *Text* anschauen, gelangen wir bald zur Kenntnis, dass diesem Begriff die Aufmerksamkeit im größeren Maße erst nach der sgn. linguistischer Wende in 70er Jahren gewidmet wurde. Seit dieser Zeit hat die Entwicklung in dieser Richtung mehrere Stufen durchgemacht und die Ansichten zum Zugriff und zu den Perspektiven der Untersuchungen von Texten haben sich im Laufe der Zeit verändert.

Im folgenden Beitrag möchten wir kurze Übersicht der einzelnen Ansätze anbieten, unter denen das Textphänomen seit 70er Jahren geforscht wurde.

Zu den frühesten Ansätzen zählt **der grammatische Ansatz**, der noch ziemlich stark an den Satz orientiert ist und versucht die Parallelen zwischen Satz und Text (z.B. in der Struktur, in den Konstitutionsregeln) zu suchen. Diese Tatsache lässt sich sowohl mit dem in dieser Zeit oft erwähnten Begriff *Textgrammatik* als auch mit der *Satzverknüpfungshypothese* belegen. An dieser Stelle möchten wir uns nicht mit diesen Begriffen ausführlich beschäftigen, deshalb erläutern wir nur kurz erwähnte Begriffe, um an die Verknüpfung des Text-Begriffes mit dem Satz-Begriff hinzuweisen. Während die These von Textgrammatik in sich die Anwendung der grammatischen Gesetzmäßigkeiten auf den Text beinhaltet, stellt die Satzverknüpfungshypothese die Texte als lineare Folge oder Kombination der einzelnen Sätze dar.

Außerdem beschäftigt sich der grammatische Ansatz im größten Maße mit der *Oberfläche des Textes*, mit seinen Bausteinen, die die materielle Grundlage des Textes ausmachen. Dies ist eng mit den sgn. Vertextungsmitteln und mit dem damit zusammenhängenden Begriff *Kohäsion* verbunden. Die Vertextungsmittel dienen zur Bildung der Kohäsion des Textes, d.h. der Textganzheit an der Textoberfläche. Mit einzelnen Mitteln wie z.B. Rekuerenz, Substitution, Text-, u. Wissensdeiktika, Ellipse, usw. werden wir uns hier nicht näher beschäftigen.

Was für uns mehr von Bedeutung ist, sind die Auswirkungen dieses Ansatzes unter dem Gesichtspunkt der Untersuchung des Textphänomens in geschichtlich-chronologischer Hinsicht. Es liegt auf der Hand, dass in den Anfangsphasen den mit diesem Zugriff zusammenhängenden Phänomenen (Satzstruktur, Textoberfläche) zu große Aufmerksamkeit gewidmet wurde. Im Laufe der Zeit gelangt man zur Auffassung, dass der Satz und der Text qualitativ unterschiedliche Größen sind, deshalb lassen sich sprachliche Erscheinungen der Satzebene nicht immer auch auf die Textebene anwenden, und es hat sich nicht immer als sinnvoll erwiesen, um jeden Preis Parallelen zwischen dem Satz und Text zu suchen.

Spätere Beschäftigung mit den Texten hat sogar gezeigt, dass die *Kohäsion* (d.h. in diesem Fall zielbewusste Anwendung der Oberflächenelemente bei der Konstitution der Texte) selbst als Kriterium für die Texthaftigkeit nicht ausreichend ist. Anderseits muss man zugestehen, dass die Kritik an Überforderung des erwähnten Ansatzes in den späteren Phasen überdimensionalisiert wurde und zur völligen Verkennung führte. Infolge dessen wurde dieser Gesichtspunkt in den Arbeiten der 80er und 90er Jahre entweder ganz ausgelassen oder spielte nur unterordnete Rolle. Doch wird in letzten Jahren eingewendet, dass auch diese Sicht ihre Stelle bei textlinguistischen Analysen hat, und deshalb ist es nicht richtig, sie völlig außer Betracht zu lassen, denn auch Strukturzusammenhänge eine Seite der Textphänomenproblematik ausmachen, die uns gewisse Informationen zum Text als solchem liefern kann und dadurch den Blickwinkel der Untersuchungen erweitern kann.

Die nächste Stufe bei der Untersuchung des Textphänomens stellt **der semantische Zugriff** dar. Wie es schon in der Benennung des Ansatzes angedeutet ist, wird hier das Gewicht auf die Bedeutungszusammenhänge im Text gelegt. Während beim grammatischen Zugriff der Begriff *Kohäsion* ausschlaggebend war, der die materielle Seite beinhaltet, kommt beim semantischen Ansatz der Begriff *Kohärenz* in den Vordergrund. Dieser Begriff stellt auch eine wichtige Eigenschaft der Texthaftigkeit dar, und zwar geht es hier um die inneren Zusammenhänge, die den Bedeutungsgehalt, Sinn des Testes ausmachen. Im Rahmen des semantischen Ansatzes wurden *mehrere Konzeptionen* ausgearbeitet, in denen man versucht, gemeinsames Element zu finden, das den Sinn des Textes ausmacht, das für die Texthaftigkeit grundlegend ist.

Im nächsten Teil möchten wir kurze Übersicht der bedeutendsten Konzeptionen anbieten, die im Rahmen des semantischen Ansatzes entwickelt wurden. Es geht keinerfalls darum, diese ausführlich zu beschreiben und zu charakterisieren. Folgende Zusammenfassung dient nur der Veranschaulichung der Vielfältigkeit von Tendenzen, die auf diesem Gebiet entwickelt wurden. Bei den bedeutendsten Konzeptionen sind sowohl ihre wesentlichen Positiva als auch einige Züge, bei denen etwas einzuwenden ist, angeführt.

Zu den bekanntesten Konzeptionen gehören folgende:

Thematische Progression von František Daneš, deren Ursprung wir im grammatisch-funktionalen Konzept der Prager Schule sehen können. Der Text in diesem Ansatz wird als eine Folge von Sätzen unter *Thema-Rhema Perspektive* angesehen, wobei sich die Schlüsselbegriffe folgend definieren lassen: *Das Thema* des Satzes – worüber es gesprochen wird (der Kerngedanke), *das Rhema* – was darüber ausgesprochen wird (das Neue). Die Sätze werden deshalb auch als Träger von gewissem Informationswert beurteilt. An den Kerngedanken eines Satzes knüpft immer eine neue Information an, wobei die Verflechtung des Alten mit dem Neuen gewisse Struktur des ganzen Textes bildet, auf Grund der man den Text als *kohärent* bezeichnen kann. F. Daneš unterscheidet fünf Typen der Progression.

Dieses Konzept basiert auf der thematischen Organisation des Textes. Die Sätze werden als thematische Einheiten angesehen, die als solche beurteilt werden.

Dadurch dass hier weder syntaktische noch semantische Gesetzmäßigkeiten an der ersten Stelle stehen, bringt dieser Ansatz in die Problematik eine ganz neue Sicht und eröffnet neue Perspektiven bei der Textuntersuchung. Allerdings ist auch bei diesem Konzept einiges einzuwenden. Dadurch, dass der Text bei der Analyse in Sätze segmentiert wird, kann der Gesamteindruck, die globale Beruteilung verloren gehen. Außerdem befinden sich die einzelnen von Daneš bestimmten Typen in Texten nur selten in ihrer

reinen Form, deshalb kann es manchmal Schwierigkeiten bereiten, die Thema-Rhema-Struktur zu verfolgen. In einigen Texten kann es sogar zu dem Fall kommen, dass sich dieser Typ der Analyse gar nicht anwenden lässt, da die Struktur von einigen Texten, die wir als kohärent empfinden nicht unbedingt der Thema-Rhema-Struktur entsprechen muss.

Ein anderes Konzept, der mit der Organisation des Textes - als einer Ganzheit zusammenhängt, trägt die Bezeichnung - **das Konzept der Makrostruktur**. Dies wurde von Teun van Dijk entwickelt. Die Makrostruktur des Textes stellt der kondensierte Gehalt des Textes dar, der die wesentlichen Züge, den Kerngedanken in sich beinhaltet. Jeder Text, der präsentiert wird, lässt sich in der Form der Makrostruktur zusammenfassen, wobei bestimmte Denkprozesse sgn. Operationen der Makrostrukturierung zum Tragen kommen. Van Dijk setzte voraus, dass beim Generieren eines Textes dieselben Prozesse in umgekehrter Richtung realisiert werden. *Die Ausgangshypothese, dass die Zusammenfassungen von Texten deren jeweiliger Makrostruktur entsprechen müssten, wurde allerdings nicht bestätigt. Die Zusamenfassungen bestanden aus der Makrostruktur ergänzt um (ebenfalls makrostrukturiertes) Material aus dem Allgemeinwissen der Versuchspersonen über die Organisation von Situationen und Ereignissen in der realen Welt.*[1]

In dem **Isotopie-Konzept** wirkt die semantische Hinsicht als verknüpende Instanz, die die Kohärenz des Textes ausmacht. In diesem Ansatz können wir die Verknüpfung von Textkohäsion mit der Textkohärenz sehen. Die Oberflächenelemente (wie z.B. Rekurrenz, Substitution usw.) werden auf die Wortbedeutung angewandt, wobei das Gewicht auf das Semantische im Text gelegt wird. Auf Grund der Bedeutungsverwandtschaft werden einzelne Begriffe im Text in Gruppen (mit identischen Wortbdeutungen) eingeteilt, die sgn. Isotopieebene bilden, diese werden dann untersucht. *Die Tatsache, dass durch ein Rückgriff auf semantische Merkmale versucht wird, den Textzusamenhang weitgehend unabhängig von Textoberflächenkohäsion zu erklären, macht das Isotopiekonzept speziell geeignet für eine Beschäftigung mit Texten, bei denen eine (bewusste) Zerstörung syntaktischer und wortsemantischer Bezüge und die Durchbrechung von Textmustern das Textverstehen erschweren.*[2] Aus der erwähnten Tatsache lässt sich entnehmen, dass dieser Ansatz vor allem für die Textanalyse der literarischen Texte in didaktischer Hinsicht nützlich sein kann.

Linguistisch gesehen ergibt sich aber hier ein grundsätzliches Problem. Die Behandlung der semantischen Merkmale veläuft parallel zu den sprachlichen Mitteln auf der Textoberfläche, die als sprachliche Größen klar charakterisiert werden, die semantischen Merkmale allerdings nicht.

Das Konzept der Präsuppositionen lehnt sich an Wissensbestände als verknüpfendes Element, das die Kohärenz des Textes stiftet. Die Präsuppositionen lassen sich in zwei große Gruppen einteilen - gebrauchsgebundene und zeichengebundene. *Gebrauchsgebundene Präsuppositionen* hängen mit dem Weltwissen, dass auf unsere Erfahrungen und Kenntnisse aus dem Alltagsleben zurückgeht. Zweite große Gruppe bilden *zeichengebundene Präsuppositionen*, die direkt an den Text gebunden sind. Je nach dem, ob der informative Gehalt an die Satzebene gebunden ist oder mit der Semantik einzelner Wörter zusammenhängt, sprechen wir im ersten Fall von *referentiellen* und im zweiten Fall von *semantischen Präsuppositionen*.

---

[1] VASSILAKOU, M. – HAWART, M.: *Textlinguistik*.
[2] LINKE, A. – NUSSBAUMER, P. – PORTMANN; P.: *Studienbuch Linguistik*, Tübingen, 1996.

Frame- und script-Theorie geht davon aus, dass wenn ein Text als kohärent wahrgenommen sein soll, muss das Weltwissen des Rezipienten mit den sprachlich vermittelten Informationen übereinstimmen. Dabei müssen die Informationen, die auf der sprachlichen Ebene zum Ausdruck gebracht werden, keinen direkten Zusammenhang aufweisen. Daraus ergibt sich, dass die verknüpfende Instanz in diesem Fall nicht der Text selbst ist, sondern dass die entscheidende Rolle außersprachliches Wissen spielt. Deshalb werden im Rahmen dieses Konzeptes Wissensbestände in zwei Richtungen untersucht. Auf den Begriff *frame* sind statische Wissensbestände, d.h. bestimmte Wissenskomplexe, die sich um ein Stichwort gruppieren, gebunden. Dagegen steht prozessuales Wissen, das mit den Handlungen zusammenhängt und dem *script* (Szenen) obliegt. Dies hängt damit zusammen, wie man sich in verschiedenen Situationen benimmt.

Bei diesem Konzept kann es manchmal problematisch sein, frames und scripts voneinander zu trennen.

Vernetzungsmuster als nächstes Modell zeigt die Verknüpfung der *Textebene*, die als lineare Anordnung von Informationen in geschriebener Form präsentiert wird, mit der *Weltebene*, die die sinnliche Wahrnehmung aller Beziehungen der Realität darstellt. Um diese zwei Ebenen in Übereinstimmung zu bringen und auf diese Weise Kohärenz zu bilden, verwendet man drei Grundformen der Vernetzungsmuster.

a) *Koordinierung* – Zusammenhänge in den Texten werden auf Grund der räumlichen, situativen oder sachlich-thematischen Gemeinsamkeiten gebildet, d.h. diese wirken als verknüpfende Instanz.

b) *Chronologisierung* – bei dieser Art der Textvernetzung spielen temporale Zusammenhänge entscheidende Rolle. Um den Text als sinnvoll bestimmen zu können, muss man sich der zeitlichen Zusammenhänge bewusst werden. Dieser Typ kommt besonders bei den erzählenden Texten vor.

c) Das dritte Verfahren ist die *Konklusivität* – die auf kausalen Beziehungen beruht. Sie kommt v.a. bei argumentativen oder erklärenden Texten vor und lässt sich auch als Grund-Folge- oder Ursache-Wirkung-Beziehung bezeichnen.

Schließlich kann man zum semantischen Ansatz Folgendes bemerken:

Obwohl die semantische Hinsicht im Vergleich zu der grammatischen qualitativ andere (höhere) Stufe dadurch darstellt, dass sie unter die Oberfläche des Textes gezielt ist, in dem sie nach Bedeutungszusammenhängen sucht, stellt dieser Ansatz mit seinen Konzeptionen keine Endstation dar. *Ohne das Semantische wären die Texte sinnlos. Aber das Semantische allein ist leztlich noch nicht "der Text", da Texte von gleicher Form und Bedeutung in unterschiedlicher Weise in der praktischen Kommunikation funktionieren können.*[3]

Aus dieser Erkenntnis ergibt sich die nächste Stufe bei der Entwicklung des Text-Zugriffes, und zwar **der pragmatisch-kommunikative Zugriff**. Weitere Beschäftigung mit den Texten zeigte, dass die Oberflächenstrukturen und semantische Zusammenhänge sich nicht als ausreichend für die Konstitution eines sinnvollen Textes erwiesen haben. Zu diesen zwei Faktoren tritt noch der kommunikative bei. Deshalb liegt das Schwergewicht der Untersuchungen an der kommunikativen Funktion des Textes. Die kommunikative Absicht

[3] GROSS, H.: *Einführung in die germanistische Linguistik*, iudicium Verlag GmbH, München, 1998.

als eines der bestimmenden Zeichen der Texthaftigkeit hängt mit der Einbezogenheit des Partners in die Kommunkation zusammen, wobei natürlich gesellschaftliche und soziale Zusammenhänge zum Ausdruck kommen. Der Text wird hier als ein Mittel für Übertragen der Informationen angesehen. Hier tauchen die Fragen auf, wie z. B.: *Wie ist ein Text zu verstehen? Welche Folgen ergeben sich aus dem Text?* Dadurch gewinnt er eine neue Dimension, und zwar er wirkt als Mittel der Kommunikation. Im Rahmen dieses Ansatzes wurden auch mehrere Konzeptionen entwickelt. Als grundlegend kann man die Sprechakttheorie bezeichnen. Sie versucht das Prozess der Kommunikation zu veranschaulichen. Wichtige Rolle spielen dabei *einzelne Phasen der Kommunikation* – die sprachliche Äußerung selbst, d.h. die Tatsache, dass man etwas äußert, wobei hier die äußere (phonetische) Form als auch inhaltliche Seite der Aussage in Betracht gezogen werden. Dann ist das die Absicht des Sprechers, die Funktion der sprachlichen Äußerung, d.h. was die Äußerung bewirken soll. Und schließlich ist es die Wirkung beim Rezipienten, die von dieser Aussage hervorgerufen wurde.

Bei der Beurteilung des Textes auf dieser Ebene unterscheidet man zwischen *den textinternen Merkmalen*, die mit dem Sprachsystem zusamenhängen, und *den textexternen*, die den Sprecher, Hörer und die Komunikationssituation umfassen.

Prozess der Kommunikaton und alle Faktoren, die ihn beeinflussen, werden als ein Ganzes untersucht. Obwohl diese Stufe der Beschäftigung mit dem Text eine wichtige Rolle spielt, da hier ein neuer Faktor entdeckt und in Betracht gezogen wird, muss man darauf aufmerksam machen, dass in Folge dessen, dass der Text auf diese globalisierende Weise untersucht wird, hier die Gefahr entsteht, dass die eigentlichen linguistischen Prozesse in Hintergrund treten.

Eine andere Betrachtungsweise bei der Untersuchung des Textphänomens, die wir in unserem Beitrag präsentieren möchten, ist **die kognitive Weise**. Diese ist geschichtlich die jüngste, obwohl ihre Anfänge - oder besser gesagt – ihre Vorstufen schon seit Langem, hauptsächlich im Rahmen der psychologischen Forschungen untersucht wurden. Man muss aber bemerken, dass in den ersten Phasen die Aufmerksamkeit vor allem dem Erkennen der einzelnen Buchstaben, Laute, Wörter oder Sätze gewidmet wurde. Erst später begannen sich die Forscher auch auf die Erklärung von textuellen Zusammenhängen zu konzentrieren, die auch das Wissen des Handelnden berücksichtigen und der Text wurde als Resultat von mentalen Prozessen angesehen. Im Rahmen dieses Ansatzes wurden vor allem die Prozesse, die mit dem Gedächtnis, Verstehen und mit der Produktion von Äußerungen zusammenhängen, untersucht.

Obwohl dem kognitiven Zugriff in letzter Zeit ziemlich große Aufmerksamkeit gewidmet wurde, sind auch einige kritische Stimmen zu hören. Wie es schon erwähnt wurde, spielen die psychischen Phänomene in diesem Ansatz eine wichtige Rolle. In dieser Hinsicht wird der Text unter ein bisschen anderer Perspektive betrachtet: *... sei der materialisierte Text doch gar nicht das entscheidende Kettenglied von Kommunikationsprozessen, es sei ja nur "Schnittpunkt" einer Vielzahl von kognitiven "Vor- und "Nach-" Texten ... Dieser flüchtigen Durchgangsstufe (dem Text) messe die Textlinguistik zu großes Gewicht bei, ...*[4] Diese Auffassung des Textes hängt eng mit den kognitiven Operationen zusammen und grenzt an kognitive Linguistik und Psychologie. Da entsteht die Frage, in wie weit es die Aufgabe der Textlinguistik ist, sich mit diesen Phänomenen zu beschäftigen und was schon dem anderen Bereich zu überlassen ist.

[4] HEINEMANN, M. – HEINEMANN, W.: *Grundlagen der Textlinguistik*, Tübingen, 2002.

Außerdem muss man dazu noch sagen, dass die psychischen Vorgänge selbst den Text nicht ausmachen. Der Text entsteht erst in Zusammenwirkung mit dem Wissen des Sprechers und seiner kommunikativen Absicht. Deshalb ist es klar, dass Beschäftigung ausschließlich mit den mentalen Prozessen im Zusammenhang mit dem Text-Phänomen fehl am Platz wäre und zur Überdimensionalisierung einer Proportion führen würde. Aus den oben erwähnten Tatsachen ergibt sich, dass der Text ein kompliziertes Phänomen ist. Seine komplexe Erforschung verlangt deshalb nach verschiedenen Verfahren und grenzt an verschiedene andere wissenschaftliche Disziplinen.

In unserem Beitrag haben wir verschiedene Ansichten zur Problematik des Text-Phänomens vorgestellt, wie sie sich im Laufe der Zeit entwickelt haben. Jeder der Zugriffe untersucht den Text unter bestimmtem Blickwinkel. Dabei gerät natürlich immer eine gewisse Hinsicht in den Vordergrund. Die Fragen, die nun offen geblieben sind: Welcher der Ansätze ist der Objektivste? Welcher der vielzähligen Faktoren, die die Textualität ausmachen der Wichtigste ist? Gibt so einen? Oder steht den Sprachwissenschaftlern noch die Aufgabe bevor, einen anderen, objektiven Ansatz zu bilden, in dem alle wichtigen Textualitätsfaktoren verkörpert wären und keiner auf Kosten des anderen in größerem Maße behandelt wäre?

Literatur

GROSS, H. 1998. *Einführung in die germanistische Linguistik*. Iudicium. München : Verlag GmbH.

HEINEMANN, M. – HEINEMANN, W. 2002. *Grundlagen der Textlinguistik*. Tübingen : Niemeyer Verlag.

LINKE, A. – NUSSBAUMER, P. – PORTMANN, P. 1996. *Studienbuch Linguistik*. Tübingen : Niemeyer Verlag.

Diachrone Aspekte beim Phrasemerwerb

Mária Vajičková

Abstract

Stabilität, Mehrgliedrigkeit, Idiomatizität und Bildlhaftigkeit der Phraseme haben zur Folge, dass die archaischen lexikalischen Komponenten und grammatischen Strukturen im phraseologischen Bestand länger überleben als im nichtphraseologischen Lexikon. Archaische Komponenten können in der Phraseologie der Gegenwartssprache nur deshalb existieren, weil sie den Wortcharakter, den Lexemcharakter bewahrt haben bzw. weil sich ihr Lexemcharakter minimalisiert hat. Die Kulturnähe verursacht, dass in nahe beieinander liegenden Regionen bei phraseologischer Motivation oft ähnliche historische Bilder verwendet werden. Die Sprachverwandschaft hat wiederum das Vorkommen von gleichen archaischen lexikalischen Komponenten und grammatischen Strukturen zur Folge.

Die Produktion sowie Rezeption fremdsprachiger Phraseologie werden als die höchste Stufe des Fremdsprachenerwerbs bezeichnet. Sie setzen nicht nur die Kenntnis der denotativen Bedeutung des Phrasems mit seinen Stilwerten, sondern auch die Kenntnis der Konnotationen voraus.

1. Einleitung

Beim Phrasemerwerb entstehen viele Schwierigkeiten durch den stilistischen Mehrwert und vor allem durch den modelllosen Charakter dieser sekundären bildhaften wertenden Bezeichnungen. Der stilistische Mehrwert sowie die Irregularität sind sehr oft durch veraltetes Wortgut in Phrasemen verursacht.

2. Veraltetes Wortgut in Phrasemen

Im phraseologischen Bestand jeder Sprache finden wir auf der strukturellen sowie semantischen Ebene Elemente, die system- oder gebrauchsbezogen als veraltet, veraltend, historisch usw. markiert sind. Es sind einerseits veraltete grammatische Strukturen *in aller **Munde** sein*, *vo **dne** v noci* (sl.) (Tag und Nacht), die nicht nach den aktuellen grammatischen Regeln gebildet werden, und andererseits lexikalische Komponenten, die zur Peripherie des Lexikons der Gegenwartssprache gehören. Außerhalb des phraseologischen Bestandes werden einige von ihnen durch neue Formative verdrängt: im Phrasem ***gang** und gäbe* ist die Komponente *gang* an das Phrasem gebunden und in freien Syntagmen wird sie durch *gängig*, *gebräuchlich* verdrängt; in Phrasemen *auf der **Hut** sein* (dt.); *mať sa na **pozore*** (sl.); *mít se na **pozoru*** (tsch.) sind es wieder außerhalb der Wortbildungssysteme stehende Wortbildungskonstruktionen. Andere Komponenten bezeichnen Sachverhalte, die auf einer bestimmten Entwicklungsstufe der Gesellschaft nicht mehr aktuell sind, und deshalb werden sie außerhalb des Phrasems nicht mehr verwendet: wie *Kerbholz*, *rováš*,

(*vroubek*) in Phrasemen *etwas auf dem **Kerbholz** haben* (dt.); *mať (u niekoho) niečo na **rováši*** (slow.); *mít nejaký **vroubek*** (tsch.). Die synchrone Irregularität dieser grammatischen Strukturen oder lexikalischen Komponenten kann nur durch diachrone Determinanten erläutert werden.

Es gibt also in vielen Phrasemen Stellen, die Brücken zwischen den einzelnen Entwicklungsetappen der jeweiligen Sprache, ja sogar zwischen den Entwicklungsetappen mehrerer Sprachen, bilden. Im Weiteren wollen wir diese Stellen von synchroner sprachvergleichender Sicht betrachten, definieren und klassifizieren sowie nach ihren Ursachen und pragmatischen und stilistischen Auswirkungen forschen.

Die dynamische Spannung zwischen vordringenden und zurückgehenden, produktiven und unproduktiven, zentralen und periferen sprachlichen Mitteln und Erscheinungen ist nicht nur im phraseologischen Bestand, sondern auf allen Sprachebenen zu finden.

Veraltete (archaische und archaisierende) Elemente finden wir auch auf der morphologischen Ebene, wie z.B. beim Präpositionaldativ im Präpositionalgefüge *zu **Hause*** oder im Phrasem *jemandem nach dem Munde reden* oder auf der morphematischen Ebene unter den Wortbildungsstrukturen wie beim veralteten Formativ *Verlöbnis*.

Das Vorkommen der zeitlich markierten Elemente hängt mit den strukturellen und semantischen Merkmalen der Phraseme zusammen. Am deutlichsten haben sich daran die strukturelle und semantische Stabilität und die **stabilisierte Bildichkeit/Bildhaftigkeit**, die bei der **Bedeutugsverschiebung** das Bild gespendet habe, beteiligt. Die stabilisierten/fixierten Phraseme, die meistens die Form einer strukturellen und semantischen **Mehrworteinheit** haben und durch Umdeutung der lexikalischen Komponenten entstanden sind, werden **mnestisch** erworben und als fertige strukturelle und semantische Wortschatzelemente verwendet. So sind bei ihnen sehr oft die alten lexikalischen Komponenten und die archaischen morphologischen und syntaktischen Strukturen erstarrt. Manchmal variieren sie eine Zeit lang mit aktuellen Elementen, bis sie letztendlich durch die neuen Sprachelemente völlig verdrängt werden. Trotzdem befinden sich immer noch sehr viele veraltete Elemente in Phrasemen.

Beim Versuch einer Klassifikation des veralteten Wortguts in Phrasemen, kann man, wie sich aus dem Obengenannten ergibt, die Klassifikation in das veraltete lexikalische Sprachgut einerseits und die veralteten grammatischen (morphologischen und syntaktischen) Strukturen andererseits vornehmen. Beide Klassen können dann noch in Untergruppen weiter klassifiziert werden.

3. Veraltetes Sprachgut auf der lexikalischen Ebene

Auf der lexikalischen Ebene finden wir veralte Wortbildungsstrukturen und veraltete lexikalische Komponenten.

Man kann in Phrasemen veraltete substantivische, adjektivische, adverbiale und verbale **Wortbildungsstrukturen** finden, wie:
substantivische Derivata:

Ver|laub: in der Verbindung **mit V.** (geh.; *wenn Sie gestatten; wenn es erlaubt ist;* zu veraltet verlauben = erlauben; vgl. mniederd. mit vorlove = mit Erlaubnis, zu: verlöven = erlauben, genehmigen. (DUW 2001)

substantivische Komposita:

Kerb|holz, das: in der Wendung **etw. auf dem K. haben** (ugs.; *etw. Unerlaubtes, Unrechtes, eine Straftat o.˙Ä. begangen haben;* eigtl.˙= Schulden haben; nach dem Holzstab, in den Kerben als Nachweis z.˙B. für Schulden eingeschnitten wurden). (DUW 2001)

Maul|af|fe, der: in der Wendung **Maul|af|fen feilhalten** (abwertend; *gaffend, untätig herumstehen;* veraltet Maulaffe = Gaffer, urspr. viell. Bez. für einen Fackelhalter in Kopfform, in dessen Maul man die Fackel steckte). (DUW 2001)

adjektivische / adverbiale Derivata:

be|mü|ßi|gen, sich <sw.˙V.; hat> [zu müßig] (geh., selten): *sich einer Sache (eigentlich unnötigerweise) bedienen;* ***sich bemüßigt sehen/fühlen/finden** (geh., oft iron.; *sich veranlasst, genötigt fühlen, etw. [eigentlich Überflüssiges, Unnötiges] zu tun*): ich fühlte mich bemüßigt, eine Rede zu halten. (DUW 2001)

adjektivische / adverbiale Komposita:

hab|haft <Adj.> [mhd. habhaft = Besitz habend]: **1. *jmds., einer Sache h. werden** (1. geh.; *jmdn., den man gesucht hat, finden, ausfindig machen [u. festnehmen]; jmdn. in seine Gewalt bekommen:* die Polizei konnte des Täters h. werden. 2. *etw. in seinen Besitz bekommen, etw. erlangen, sich etw. aneignen:* er nahm alles an sich, dessen er h. werden konnte). **2.** (landsch.) *sehr sättigend, schwer.* (DUW 2001)

verbale Komposita:

feil|hal|ten <st.˙V.; hat> (veraltet): *feilbieten* (s. oben **Maul|af|fen feilhalten**). (DUW 2001)

Wie wir gesehen haben, sind viele der genannten Beispiele nicht neutral, sondern sehr oft entweder als **gehoben oder gesenkt (ironisch)** stilistisch markiert.

Interessant ist die Struktur und Semantik der Komponente **Acht** in folgenden Phrasemen:

3}Acht, die; – [mhd. ahte, ahd. ahta, eigtl. = das Nachdenken] (veraltet): *Aufmerksamkeit* <noch in bestimmten Wendungen>: **A. geben** *(vorsichtig, achtsam sein);* **auf jmdn., etw. A. geben** (*auf jmdn., etw. achten* 2, *aufpassen*): auf seine Gesundheit A. geben; gib auf dich A.!; **auf jmdn., etw. A. haben** (geh.; *auf jmdn., etw. Acht geben*); **auf etw.**/(auch:) **einer Sache A. haben** (geh. veraltend; *einer Sache Aufmerksamkeit schenken, etw. beachten*); **etw. außer A.**/(seltener:) **aus der**

A., außer aller A. lassen *(etw. nicht beachten);* **etw. in A. nehmen** *(etw. vorsichtig, sorgsam behandeln);* **sich in A. nehmen** *(vorsichtig sein, aufpassen).* (DUW 2001)

Einer anderen Kategorisierung unterliegen Phraseme mit unikalen Komponenten. Als unikale Komponenten werden Wörter bezeichnet, deren Formative außerhalb des Phrasems nicht (mehr) vorkommen. Es sind irreguläre substantivische, adjektivische oder verbale phraseologische Komponenten, bei denen die zeitliche Zuordnung zum System als Klassifikationsprinzip einerseits gelten kann, wie z.B.:

Hehl, das, auch: der; -[e]s [mhd. hćle˙= Verheimlichung, ahd. hala˙= das Verbergen, zu hehlen]: in der Wendung **ein**/(auch:) **einen H. aus etw. machen** (üblicherweise verneint; *etw. verheimlichen, verbergen*): er machte aus seiner Abneigung kein[en] H. (DUW 2001)

aber andererseits sind es sehr oft irregulär gebildete Strukturen ohne zeitliche Zuordnung zum lexikalischen oder grammatischen Paradigma, wie z.B.:

Letzt, die [mit sekundärem t statt älterem Letze (mhd. letze = Abschiedsmahl, vgl. Letzi; heute als zu »letzt...« gehörig empfunden)]: in der Wendung **zu guter L.** *(ganz zum Schluss; schließlich doch noch):* zu guter L. fiel ihr noch ein Argument ein. (DUW 2001)

4. Veraltete lexikalische Komponenten im Sprachvergleich

Auf der Ebene der lexikalischen Komponenten befinden sich archaische Elemente sehr oft an der Stelle, an der bei der Bedeutungsverschiebung ein historisches Bild verwendet wird, wie wir es mit Phrasemen *etw. auf dem Kerbholz haben* und *[bei jmdm.] ins Fettnäpfchen. treten* exemplifizieren können:

Kerb|holz, das: in der Wendung **etw. auf dem K. haben** (ugs.; *etw. Unerlaubtes, Unrechtes, eine Straftat o.˙Ä. begangen haben;* eigtl.˙= Schulden haben; nach dem Holzstab, in den Kerben als Nachweis z.˙B. für Schulden eingeschnitten wurden). (DUW 2001)

rováš -a m. hist. palica, na kt. sa v min. zárezmi značilo zaplatenie dane, dlh ap.; tieto zárezy **- mať (u niekoho) niečo na r-i** previniť sa niečím voči niekomu (sl.). (KSSJ))

mít u nekoho vroubek (tsch.) (FIS); **mít nejaký vroubek** (tsch.) (NČS)

Im slowakischen Äquivalent *mať (u niekoho) niečo na rováši* (*etw. auf dem Kerbholz haben*) haben wir die selbe veraltete lexikalische Komponente (*rováš = Kerbholz*). Das slowakische Phrasem ist durch die gleiche historische Sitte motiviert, nur die lexikalische Komponente *rováš* ist im Unterschied zur deutschen Komponente *Kerbholz* undurchsichtig motiviert.

Im tschechischen phraseologischen Äquivalent *mít u nekoho vroubek* (FIS) oder *mít nejaký vroubek* (NČS) wird an der Stelle der deutschen und slowakischen lexikalischen Komponente *Kerbholz*, *rováš* die Komponente *vroubek* = Kerbholzschnitt, Kerbe, d.h. pars pro toto, verwendet. Alle drei phraseologischen Äquivalente haben die gleiche bildliche Motivation. Bei der tschechischen lexikalischen Komponente *vroubek* (Kerbe) sollte noch wegen der Exaktheit spezifiziert werden, dass es sich hier nur um **das veraltete Semem** „Kerbe als Nachweis für die im Holzstab eingeschnittenen Schulden„ handelt, weil das Formativ *vroubek* (Kerbe) in der Bedeutung „eine schmale, nach innen (unten) spitz zulaufende Vertiefung„ in der tschechischen Gegenwartssprache auch außerhalb des obigen Phrasems verwendet wird.

> **Fett|näpf|chen,** das: meist in der Wendung **[bei jmdm.] ins F. treten** (ugs. scherzh.; *durch eine unbedachte, unkluge Äußerung o.˙Ä. jmds. Unwillen erregen, einen Fauxpas begehen;* nach der Ungeschicklichkeit, die früher jmd. beging, der in das neben der Tür stehende Näpfchen mit [Stiefel]fett trat˙): da war sie wieder voll ins F. getreten. (DUW 2001)

Das deutsche Phrasem *bei jemandem ins Fettnäpfchen treten* hat im Slowakischen zwei Äquivalente: *dostať sa/upadnúť u niekoho do nemilosti*; *mať u niekoho po chlebe.* Im ersten slowakischen Äquivalent *dostať sa/upadnúť u niekoho do nemilosti* fehlt die bildliche Motivation. Das zweite Äquivalent *mať u niekoho po chlebe* ist zwar bildhaft, aber anders motiviert und enthält keine veraltete Komponente.

Im tschechischen Äquivalent *ten si to u mne rozlil, vzbudil ve mne nevoli* (NČS) erscheint in der ersten phraseologischen Entsprechung ein ähnliches Bild wie im Deutschen (wörtlich etwa übersetzt wie: er hat es sich bei mir verschüttet), es wird aber nicht konkretisiert, was er verschüttet hat.

Bildliche Motivation und **Stabilität** sind zwei Ursachen des Vorkommens von zeitlich markierten lexikalischen Elementen in Phrasemen. Gleichzeitig beeinflussen sie sehr oft auch die Expressivität des Phrasems. Durch Bilder wirkt das Sprachgut konkreter und damit expressiver.

5. Veraltete Zeichen anderen semiotischen Charakters in Phrasemen

Eine interessante Gruppe bilden Phraseme mit veralteten Zeichen anderen semiotischen Charakters. Es sind Phraseme, die zwar ein aktuelles Lexikon verwenden, aber ihre phraseologische Bedeutung ist durch Phraseologisierung einer veralteten nonverbalen Handlung, eines nonverbalen Zeichens, motiviert. Sie sind durch **sekundäre Phraseologisierung von Zeichen anderen semiotischen Charakters** entstanden: z.B.

> **Feh|de|hand|schuh,** der: in den Wendungen **jmdm. den F. hinwerfen/vor die Füße werfen/ins Gesicht schleudern, werfen** (geh.; *jmdn. zum Kampf, Streit herausfordern;* nach dem Brauch der Ritter, dem Gegner als Zeichen der Herausforderung zum Kampf einen Handschuh vor die Füße zu werfen [den der Betroffene bei Annahme der Herausforderung aufhob]); **den F.**

aufnehmen/aufheben (geh.; *eine Herausforderung zum Kampf, Streit annehmen*). (DUW 2001)

Sekundäre Phraseologisierung dieser nonverbalen Zeichen finden wir im Deutschen, Slowakischen sowie Tschechischen:

jmdm. den Fehdehandschuh hinwerfen (dt.)
hodiť niekomu rukavicu (sl.)
hodit někomu rukavici (tsch.)

die Flagge streichen (dt.)
stiahnuť vlajku (sl.)
stáhnout vlajku (tsch.)

die Flagge zeigen (dt.)
vyvesiť vlajku (sl.)
vyvěsit vlajku (tsch.)

Sekundäre Phraseologisierungen von Zeichen anderen semiotischen Charakters sind in der Art der Phraseologisierung mit Kinnegrammen, d.h. Phraseologisierungen mimisch-gestischer Ausdrucksmittel (Burger, 1976; Fleischer, 1997, 246f.), verwandt. Wir möchten noch präzisieren, dass wir zwischen Phraseologisierungen von Zeichen anderen semiotischen Charakters als einer Art des veralteten Sprachguts und Phraseologismen, die durch historische Bilder oder Sitten motiviert sind, unterscheiden. Im zweiten Fall müsste sich der Begriff „veraltetes Wortgut„ auf zu viele Phraseme beziehen. Hier sprechen wir von der Motivation, z.B.:

einen Stein bei jmdm. im Brett haben: gut bei ihm angeschrieben sein, sein Wohlwollen genießen, bevorzugt werden. Die Rda. stammt vom Brettspiel ab, das Puffspiel oder Tricktrack heißt und bereits im MA. beliebt war. Joh. Agricola gibt für die Rda. in seiner „Sprichwörtersammlung„ von 1529 einen ersten dt. Beleg. (418):... (Röhrich, 1991, 1544)

Die geografische Nähe sowie die Nähe der Kulturen der drei untersuchten Sprachgebiete hat verursacht, dass wir bei der sekundären Phraseologisierung von Zeichen anderen semiotischen Charakters sowie bei der phraseologischen Motivation sehr oft in allen drei Sprachen ähnliche Bilder finden.

6. Archaische morphologische und syntaktische Strukturen im Deutschen

In einigen Phrasemen sind Irregularitäten in der Morphologie und/oder Syntax zu beobachten, die auf ältere Sprachverhältnisse zurückgehen und in der älteren Form „eingefroren„ sind. Weil diese Irregularitäten (Anomalien) außerhalb der Phraseme nicht mehr üblich sind, werden sie auch als unikale Komponenten (Fleischer, 1997, 47ff.; Burger, 1998, 141ff.) bezeichnet. Wir finden sie u.a. bei folgenden grammatischen Kategorien:

Veraltete morphologische Strukturen kommen bei der **Deklination** vor:

als festes **Dativ -*e* im Singular Makulina und Neutra**, z.B.:

> **seine Haut zu Markte tragen** (1. ugs.; *sich voll für jmdn., etw. einsetzen u. sich dabei selbst gefährden;* nach der Vorstellung von der Haut als dem allerletzten Eigentum, das man einsetzt. 2. ugs. scherzh.; *als Prostituierte, Callgirl, Stripteasetänzerin o. Ä. arbeiten*) (DUW 2001);

Variationsmöglichkeiten bei **viel / kein mit dem Genitiv -s**:

> **viel Aufheben[s] von etw., jmdm. machen** *(etw., jmdn. übertrieben, ungerechtfertigt wichtig nehmen u. überflüssigerweise die Aufmerksamkeit anderer darauf, auf ihn lenken);*

Weitere Beispiele sind noch bei Fleischer (1997, 48f.) unter syntaktischen Anomalien zu finden, aber nicht alle unter den syntaktischen Anomalien genannten Beispiele sind als veraltetes Wortgut zu bezeichnen. Einige sind in ihrer irregulären Form unabhängig von der Diachronie der Spracherscheinung erstarrt. Die Ursachen der Irregularität sind oft in der Stilistik zu suchen. Wegen des leichteren mnestischen Erwerbs beteiligten sich an der Gestaltung von festen Wendungen auch sekundäre Sprachmittel wie Reim, Rhytmus usw., die manchmal auch in die morphosyntaktischen Konstruktionen eingegriffen haben, z.B.: *Katz und Maus spielen* (DUW 2001, 886) usw.

> **Katz und Maus [mit jmdm., miteinander] spielen** (ugs.; *jmdn. hinhalten u. über eine [letztlich doch für ihn negativ ausfallende] Entscheidung im Unklaren lassen;* nach dem Spiel, das die Katze mit der gefangenen Maus zu treiben scheint, bevor sie sie frisst. (DUW 2001)

Die stilistische Markierung **veraltet** finden wir aber auch bei Phrasemen, deren Komponenten neutral aber das Phrasem als Ganzes, zeitlich als veraltend markiert ist: *um jemandes Hand anhalten*, veraltend, (als Mann) einer Frau einen Heiratsantrag machen oder die Eltern fragen, ob man ihre Tochter heiraten darf.

Eine andere Frage wäre die Untersuchung des historischen Zusammenhanges, d.h. der Motiviertheit des synchron undurchsichtig motivierten Phrasems aus historischer Sicht. Sie bezieht sich auf die Bildhaftigkeit und Bedeutungsübertragung der historischen Gegebenheiten, wozu uns die phraseologischen Wörterbücher Auskunft geben.

Dieser Problembereich ist aber nicht der Gegenstand unserer Untersuchung, weil die Durchsichtigkeit oder Undurchsichtigkeit der Motivierung nicht immer mit dem Vorkommen von archaischen strukturellen Elementen zusammenhängt, sondern mit der Bedeutungsübertragung der einzelnen Komponenten oder der ganzen Struktur und mit der potenziellen Differenzierungsmöglichkeit zwischen der historischen und der aktuellen Bedeutung. Die historische Bedeutung ist die ursprüngliche, eigentliche Bedeutung der freien Wortverbindung und die phraseologische Bedeutung ist Ergebnis der Bedeutungsübertragung.

Literatur

BURGER, H. 1998. *Phraseolgie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen.* Berlin : Erich Schmidt Verlag.

ĎURICOVÁ, A. 1998. Benennungen in den deutschen und slowakischen Rechtstexten. In: *Acta universitatis Matthiae Belii. Zborník FHV UMB, sekcia filologická č. 2.* Banská Bystrica : 1998, s. 227-244.

ĎURICOVÁ, A. 1999. Lexik der Rechtssprache. In: *LSP Forum 99.* Praha 17-19. september 1999. s. 214-218.

ĎURICOVÁ, A. 2003. *Morfologicko-syntaktické a textové aspekty nemeckého právneho jazyka.* Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied.

CHERUBIM, D. 1995. Archaisierung. Zur historischen Tiefe von Normierungen. In: *Sprachnormen und Sprachwandel in gegenwärtigen europäischen Sprachen.* Universität Rostock (=Rostocker Beiträge zur Sprachwissenschaft; Heft 1), s. 29-45.

ECKERT, R. – GÜNTHER, K. 1992. *Die Phraseologie der russischen Sprache*. Leipzig; Berlin; München: usw.

LUDWIG, Klaus-Dieter. 1996. Überlegungen zu einem Wörterbuch der Archaismen. In: *Symposium on Lexicography VII.* Tübingen, (=Lexicographica. Series Maior; Bd. 76), s. 157 – 170.

LUDWIG, Klaus-Dieter. 1997. Archaismen und (k)ein Wörterbuch. In: *Linguistische Theorie und lexikografische Praxis*. Tübingen, (=Lexicographica Series Maior; Bd. 82), s. 69 – 81.

MACHEK, V. 1972. *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha : Academia.

MLACEK, J. 1984. *Slovenská frazeológia*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

MLACEK, J. – ĎURČO, P. a kol. 1995. *Frazeologická terminológia*. Bratislava.

NĚMEC, I. 1980. *Rekonstrukce lexikálního vývoje*. 1. vydanie. Praha : Academia.

ONDRUS, P. 1974. Archaizmy a historizmy v súčasnej spisovnej slovenčine. In: *Slovenská reč*, 2, s. 94.

POPOV, R. N. 1976. *Frazeologizmy sovremennogo russkogo jazyka s archaičeskimi značeniami i formami slov*. Moskva : Vysšaja škola.

STANISLAV, J. 1967. *Dejiny slovenského jazyka II*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.

VAJIČKOVÁ, M. 2002. Veraltetes Wortgut in Phrasemen. Am Beispiel des Deutschen, Slowakischen und Tschechischen. In: *Archaismen – Archaisierungsprozesse – Sprachdynamik.* Klaus-Dieter Ludwig zum 65. Geburtstag. Herausgegeben von Undine Kramer. – Frankfurt am Main; Berlin; Bern; Bruxelles; New York; Oxford; Wien : Peter Lang Europäischer Verlag der Wissenschaften, (Leipziger Arbeiten zur Sprach- und Kommunikationsgeschichte, Bd. 9), S. 171 – 191.

Wörterbücher

Česko-nemecký frazeologický a idiomatický slovník. Olomouc : FIN PUBLISHING, 1999. (FIS)

ČIERNA, M. – JURÍKOVÁ, M. – ONDRČKOVÁ, E. 1995. *Slovensko-nemecký frazeologický slovník.* Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo. (SNFS)

DUDEN. Das große Wörtebuch der deutschen Sprache. In: zehn Bänden. 3., völlig neu bearbeitete und erweiterte Auflage. Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich, 1999. (GWB)

DUDEN. Deutsches Universalwörterbuch. 4., neu bearbeitete und aktualisierte Auflage. Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich : 2001. (DUW)

Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache. Berlin, 1961 – 1977. (WDG)

Krátky slovník slovenského jazyka. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1997.

ONDRČKOVÁ, E. – HANNIG, D. 1988. *Nemecko-slovenský slovník frazeologizmov*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo. (NSSF)

Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy neslovesné. Praha : Academia, 1988.

Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy slovesné. Praha : Academia, 1994.

RÖHRICH, L. 1994. *Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten*. Freiburg; Basel; Wien : Verlag Herder.

VOLNÝ, J. 1966. *Nemecko-český slovník.* Praha : Státní pedagogické nakladatelství.

Rozprávky bratov Zingerleovcov

Edita Jurčáková

Abstract
Die Brüder Zingerle – Ignaz Vinzenz Zingerle und Joseph Zingerle, gehören zu den bedeutendsten Märchensammlern in Österreich. Unter dem Titel „Tirols Volksdichtungen und Volksbräuche" erschienen zwei Bände der Märchensammlungen „Kinder- und Hausmärchen aus Tirol"(1852) und „Kinder- und Hausmärchen aus Süddeutschland" (1854). Wie die meisten deutschen Märchenerzähler des 19. Jahrhunderts konnten sich auch die Brüder Zingerle dem Einfluss der Brüder Grimm nicht entziehen. Sie haben aber deren Stil nicht völlig übernommen, sondern dem heimischen (tirolischen) Milieu angepasst. Dies zeigt sich vor allem in den sprachlichen und stilistischen Mitteln ihrer Märchen. Die Brüder Zingerle benutzten viele tirolische Redensarten, Dialektausdrücke, umgangssprachliche Formen u. ä. Ihre Märchen wirken manchmal volkstümlicher als die Grimmschen Märchen. Im Beitrag werden auch verschiedene Typen von Märchen in ihren Märchensammlungen und ihr Inhalt analysiert und mit den Märchen der Brüder Grimm verglichen.

Bratia Zingerleovci – Ignaz Vinzenz Zingerle (1825 – 1892) a Joseph Zingerle (1831 – 1891) sú najvýznamnejšími rakúskymi zberateľmi ľudových rozprávok v 19. storočí. Pochádzajú z mesta Merano na severe dnešného Talianska (oblasti dnešného severného Talianska patrili v minulosti k Tirolsku). Ich vzorom boli bratia Grimmovci so svojou zbierkou ľudových rozprávok „Kinder- und Hausmärchen" (KHM), pretože sa usilovali o zachovanie zanikajúcej ľudovej slovesnosti. Ich knihy ich podnietili k vlastnému zbieraniu rozprávok a povestí. V štyridsiatych rokoch založil Ignaz Zingerle spolu so svojimi kolegami literárny spolok „Aurora" a v roku 1850 časopis pre literatúru, umenie, históriu, vedu a divadlo pod názvom „Phönix". Venoval sa štúdiu klasických jazykov a nemeckej literatúry a od roku 1848 pôsobil ako profesor na gymnáziu v Innsbrucku. V roku 1859 sa stáva profesorom germanistiky na Univerzite v Innsbrucku a neskôr dekanom jej Filozofickej fakulty. Zaoberal starou tirolskou literatúrou, vydal mnohé jazykovedné a etnologické práce. Bol činný nielen ako učiteľ, literárny historik a vedec, ale aj ako spisovateľ. Písal básne a poviedky. Joseph Zingerle vyštudoval teológiu a v roku 1859 sa stal profesorom pre štúdium biblie vo Viedni. Zaoberal sa štúdiom orientálnych jazykov, gréckej a nemeckej filológie. Venoval sa aj etnografii a dejinám kultúry v Tirolsku.

Rozprávky a povesti začali zbierať Zingerleovci z toho istého dôvodu ako bratia Grimmovci – chceli zachrániť posledné pozostatky ľudovej slovesnosti. Podľa bratov Zingerleovcov mali rozprávky nielen historickú, ale aj literárnu hodnotu. Predslovy k zbierkam dokazujú, že svoje vedecké výskumy robili pod vplyvom mytológie. Väčší podiel na zbieraní a spracovaní rozprávok a povestí mal Ignaz, podobne ako to bolo u bratov Grimmovcov, kde hral dôležitejšiu úlohu Wilhelm. Zingerle videl, že ľudová tvorba začína postupne zanikať. Preto uverejnil v časopisoch, hlavne tirolských[1], výzvu na zberateľskú činnosť. Ako redaktor časopisu „*Phönix*" často zdôrazňoval význam ľudovej slovesnej tvorby. Aj v predslove k jeho prvej zbierke „Sagen aus Tirol" (1850) sa obracia na všetkých

[1] *Tiroler Bote* – 21. 3. 1851, *„Tiroler Schützenzeitung"* – 28. 3. 1851

„priateľov“ rozprávok, povestí a starých ľudových zvykov s prosbou, zbierať pozostatky ľudovej tvorby.[2]

Bratia Zingerleovci získavali materiál pre zbierky z troch zdrojov. Najprv získavali rozprávky vlastným zbieraním. Základ tvoria tie rozprávky a povesti, ktoré poznali bratia z detstva a neskôr si ich zapísali alebo získali na potulkách po okolí prevažne od jednoduchých ľudí. Druhým zdrojom boli priatelia a známi, na ktorých sa Zingerleovci obrátili s prosbou, aby im posielali rozprávky. Spomínané výzvy v roku 1851 spôsobili, že sa vytvorila početná skupina ľudí – zberateľov a celá záležitosť bola pomerne dobre organizovaná.[3] Potvrdzuje to aj korešpondencia Ignaza Zingerleho a predslov a doslov k jeho zbierkam. V doslove a predslove k druhému vydaniu „Sagen aus Tirol“ (1891) uvádza Ignaz Zingerle veľké množstvo mien jeho najdôležitejších spolupracovníkov. Zapisovanie a reprodukcia textov prebiehalo v stručnej ľudovej forme, často blízkej nárečiu. Tretím zdrojom boli časopisy a už existujúce zbierky alebo literárne diela.

Zingerleovci zbierali ľudové rozprávky a povesti skutočne s veľkým zápalom. Pritom si musíme uvedomiť, že zaoberanie sa ľudovou tvorbou nebola vtedy zvlášť vysoko hodnotená činnosť, mnohí sa na ňu pozerali s výsmechom a videli v nej iba podporovanie povier.

V roku 1850 zostavil Ignaz Zingerle zbierku povestí „**Sagen aus Tirol**“. Obsahuje 143 textov. Povesti sú usporiadané topograficky podľa oblastí v Tirolsku. Zbierka obsahuje aj niekoľko rozprávok a legiend. Texty sú napísané prevažne v básnickej forme a iba malá časť je v próze. Mnohé texty sú iba púhe správy ľudovej viery. Celé dielo je ešte pod vplyvom romantiky. Vidieť to na romanticko-sentimentálnych opisoch prírody, na podrobnom vylíčení deja a na používaní veršovej formy a kvetnatých básnických ozdôb. Druhá zbierka „**Tirol, Natur, Geschichte, Sage im Spiegel deutscher Dichtung**“ (1852) je príkladom toho, že sa samostatná neskorá romantika rozvíjala v päťdesiatych rokoch aj v rakúskych oblastiach. Charakteristické pre túto fázu literatúry bola záľuba písania povestí v básnickej forme. V tejto zbierke sa dostali k slovu nielen známi doboví básnici ako napr. Eichendorff, Görres, Körner, Lenau, Platen, Schwab, Seidl, Tieck a iní, ale ja menej známi autori a aj sám vydavateľ a jeho brat Joseph Zingerle.

Najvýznamnejšími zbierkami ľudových rozprávok bratov Zingerleovcov sa stali „**Kinder- und Hausmärchen aus Tirol**“ (1852) a „**Kinder- und Hausmärchen aus Süddeutschland**“ (1854), ktoré vyšli pod súhrnným názvom „**Tirols Volksdichtungen und Volksbräuche**“.

Zbierka „**Kinder- und Hausmärchen aus Tirol**“ (KHMT) zahŕňa pod týmto trochu zavádzajúcim názvom rozprávky zo severného Tirolska (Ötztal, Inntal, Zittertal) a južného Tirolska (Etschland – oblasť okolo rieky Adige – v nemčine Etsch, v dnešnom severnom Taliansku) a obsahuje 40 textov. Hoci štylistickým vzorom Zingerleovcov boli bratia Grimmovci, dielo nie je ešte štylisticky jednotné. Niektoré rozprávky sú trochu strojené a vyumelkované. KHMT vydali Zingerleovci znovu v roku 1870. Dve rozprávky prvého vydania boli vypustené (*Von den saligen Fräulein* a *Thaddädl*) a bolo pripojených 13 nových textov. Pri rozprávkach je uvedené aj miesto pôvodu. Jeden exemplár poslal Ignaz

[2] Zingerle, I. V.: *Sagen aus Tirol*, Innsbruck 1850, predslov s. III.

[3] Citáty pochádzajú z listov v rodinnom archíve rodiny Zingerleovej na zámku Summersberg v Gufidaune, citované podľa: Suitner, H.: *Die Geschichte der Tiroler Sagen- und Märchensammlunge*, Diz., Innsbruck 1952, s. 18.

Zingerle Jacobovi Grimmovi. Zbierka KHMT mala veľmi dobrý ohlas a okrem iných ju ocenili aj bratia Grimmovci[4].

Zbierka „**Kinder- und Hausmärchen aus Süddeutschland**“ (KHMS) pozostáva zo 76 textov. Úvod k nej napísal Johann Wilhelm Wolf. Ani jeden text nie je identický s KHMT. Zbierka obsahuje aj niekoľko povestí. Štylistickým vzorom bol opäť grimmovský štýl, ale upravený na tirolský spôsob. Texty sú dôkladnejšie prepracované, v oveľa jednotnejšom štýle, ale s trochu drsnejším obsahom ako KHMT. Dielo prijali Grimmovci opäť pozitívne[5]. Znakom uznania je aj to, že Grimmovci poslali bratom Zingerleovcom svoje zbierky. Úspech a obľuba rozprávkových zbierok bratov Zingerleovcov okazujú nové vydania diel. Neskoršie vydania sa štylisticky a obsahovo nezmenili, okrem výberu pre deti z roku 1925, v ktorom sa prihliadalo na detské spôsoby myslenia a zohľadnil sa výchovný moment. Malé úpravy sa urobili len tam, kde si to nevyhnutne vyžadoval dobový jazykový úzus.

Zbierky sa ďalej rozširovali. V roku 1857 nasledovali „**Sitten, Bräuche und Meinungen des Tiroler Volkes**“ a o dva roky neskôr „**Sagen, Märchen und Gebräuche aus Tirol**“ (1859). Autorom je Ignaz Zingerle. „**Sagen, Märchen und Gebräuche aus Tirol**“ obsahuje 764 povestí, 6 rozprávok (tie boli neskôr prevzaté do druhého vydania KHMT v roku 1870) a niekoľko legiend. V závere sú uvedené zvyky tirolského ľudu pri krstoch, na pohreboch, svadbách, povery a pod. Od prvej zbierky povestí sa dielo líši členením a formou. Ignaz Zingerle zanechal spôsob pretvárať povesti do veršovej formy. Texty už nie sú usporiadané podľa miest a lokalít, ale podľa obsahov ako v diele Jacoba Grimma „**Deutsche Mythologie**“ (mytologické povesti, historické povesti, legendy, rozprávky, zvyky. Zingerle tu používal mnoho provincionalizmov. Bral však ohľad na čitateľov, tieto slová vysvetlil slovami spisovného jazyka v poznámkach pod čiarou. „**Sagen, Märchen und Gebräuche aus Tirol**“ je prvou zbierkou ľudových povestí a rozprávok v Tirolsku, zostavenou na vedeckom základe. Jej obsah svedčí o širokých a dôkladných vedeckých poznatkoch autora. Od predchádzajúcej sa líši okrem členenia aj tým, že k nej Ignaz Zingerle pripojil aj zoznam použitých prameňov, veľmi precízne vysvetľujúce poznámky a vecný register.

Aký bol však prístup bratov Zingerleovcov k zozbieranému rozprávkovému materiálu? Ako spracovali rozprávky? V predslove k rozprávkam KHMT Ignaz Zingerle

---

[4] 8. apríla 1852 píše Jacob Grimm Ignazovi Zingerlemu: „... zu großer überraschung und freude habe ich Ihre schönen und lehrreichen Tiroler märchen erhalten. Das büchlein zieht uns schon darum an, weil es auch von zwei brüdern gemeinschaftlich gesammelt wurde. Ohne zweifel hat jede gegend unseres deutschen vaterlandes ihr eigenes und wissenswertes, begünstigt aber sind alle bergländer, wie Ihre heimat, der an manchen stellen die bildung und verbildung noch nichts anhaben konnte. Mit dem lebhaften wunsch, daß Ihre sammlung fortgedeihen möge, der ich gespannter als andere entgegensehe, bin ich hochachtungsvoll Ihr ergebenster Jac. Grimm.“
Citované podľa: Rogenhofer-Suitner, H.: *„was kümmern uns die, welchen das Verständnis von dem werth der alten überlieferungen fehlt“* (Wilhelm Grimm), Briefwechsel zwischen den Brüdern Grimm und Ignaz Vinzenz Zingerle 1852 – 1858. In: *Mittteilungen aus dem Brenner Archiv 8,* 1989, s. 49.

[5] Wilhelm Grimm píše 30. decembra 1854 Ignazovi: *„... nehmen Sie meinen besten dank für das schöne geschenk, das Sie mir mit dem zweiten band Ihrer märchen gemacht haben. Das schon bekannte liest man gerne in neuer und eigentümlicher auffassung, es ist aber auch nicht weniges darin, was wir zuerst kennen lernen; dazu kommt noch, daß Sie mit lebendigem sinn und warmer liebe zur sache an diese arbeit gegangen sind. Sie werden darin fortfahren und gewiß noch eine reichliche ernte in den schönen bergen und thälern Tirols halten. Auch in Ihrer sagensammlung werde ich mich erfreuen. Was kümmern uns die, welchen das verständnis von dem werth der alten überlieferung fehlt!“*
Citované podľa: Rogenhofer-Suitner, H.: *„was kümmern uns“*, s. 52.

zdôraznil, že zaznamenal rozprávky čo možno najvernejšie.[6] Kritika pochvalne vyzdvihovala predovšetkým jednoduchosť a ľudovosť rozprávok.[7] Platí to hlavne pre KHMS, v ktorých je štýl jednoduchší a jednotnejší ako v KHMT. Pri porovnaní rozličných verzií tej istej rozprávky vidíme zmeny v rozprávačskom štýle Zingerleovcov. Staršie verzie obsahujú veľmi často sentimentálne opisy prírody s citovým až rojčivým nádychom. Mladšie verzie sú podané jednoduchšie, opisy prírody sú redukované a texty nás bezprostredne oboznamujú so situáciou. Porovnanie rukopisov, prvých verzií a textov v samotných zbierkach ukazuje, že všetky rozprávky boli viac menej jazykovo a štylisticky upravované. Obsahovo nie sú v textoch podstatné zmeny. V niektorých prípadoch sú rozšírené o číslovky (tri, šesť, deväť a pod.), nové motívy alebo situácie. Nelogicky dosadené motívy alebo zlomky motívov sú buď usporiadané alebo doplnené, prípadne úplne vyškrtnuté.

Väčšina nemeckých zberateľov l9. storočia sa nevedela vymaniť spod vplyvu bratov Grimmovcov. Možno dokonca hovoriť o „štýlovom nátlaku“ Grimmovcov. Takmer všetky štylistické zásady bratov Zingerleovcov pri úprave tirolských rozprávok majú svoj pôvod v ich názoroch. Náväznosť na Grimmovcov potvrdzujú nielen názvy zbierok *„Kinder- und Hausmärchen...“*, ale aj slová Ignaza Zingerleho v sprievodnom liste k druhej zbierke KHMS pre Wilhelma Grimma, v ktorom ho nazýva svojim učiteľom a majstrom.[8]

Takmer všetky rozprávky boli – sčasti podmienené potrebou jednotného štýlu – náležito upravené a prispôsobené ľudovému vzoru podobne ako to bolo u Grimmovcov, s ktorými Zingerleovci udržiavali pravidelný písomný styk. Ako sme už spomenuli, hlavným koordinátorom pri upravovaní textov bol Ignaz, Joseph sa sústreďoval viacej na ich zbieranie. Rozprávačský štýl Zingerleovcov sa prejavil hlavne v KHMS z roku 1854 a je v mnohom závislý od štýlu bratov Grimmovcov. Rozprávky bratov Zingerleovcov majú však aj svoje špecifické črty. Vyznačujú sa originálnosťou a rozprávačským štýlom, ktorým sa čiastočne líšia od knižných rozprávok bratov Grimmovcov. Na jednotlivých textoch vidieť mnohé štylistické a jazykové podobnosti, ale aj určité rozdiely a odklon od Grimmovcov:

V rozprávkach bratov Zingerleovcov zodpovedá vetná stavba ľudovému štýlu rozprávania. Prevládajú jednoduché a krátke hlavné vety, väčšinou spojené spojkou *„und“*

---

[6] Zingerle, I. V.: *Kinder- und Hausmärchen aus Tirol*, Innsbruck 1852, predslov s. XI: [6]. *„Was die Darstellung der mitgeteilten Märchen betrifft, so beflissen wir uns die volkstümliche Erzählweise, so viel als möglich war, beizubehalten. Mit einer fast kindlichen Pietät bestreben wir uns, jede fremde Zutat selbst dort fern zu halten, wo uns die Erzählung lückenhaft schien. Wir wollen das Empfangene treu in jeder Gestalt wiedergeben, in der wir es erhalten haben. Dies Streben, den Volkston treu beizuhalten, wird manche Provinzialismen, die wir geflissentlich einwoben, entschuldigen und rechtfertigen.“*

[7] Tiroler Schützenzeitung, 1854, s. 72: *„Die Form ist natürlich, volkstümlich, nicht Bücher- sondern Volkssprache im geläuterten Geschmack und darum auch so eindringlich gemütlich, so kindlich fromm wie die Seele des Märchens es erheischt.“*

Tiroler Schützenzeitung, 1855: *„Die Form ist natürlich und einfach, gerade wie es das Kind freut. Manche liebe Einfalt, manche reicht an derben Zügen. Manches haben die Sammler freilich etwas hochdeutsch gebiegelt, aber es ist mässig geschrieben und man muss sie bitten, dass sie auch in Zukunft streng beim einheimischen Zeug bleiben.“*

Tiroler Bote, 1870, s. 1477: *„Die Zingerlesche Märchensammlung zeichnet sich wie die der Brüder Grimm durch Einfachheit und Volksmäßigkeit der Darstellung aus und unterscheidet sich dadurch vorteilhaft von den novellenhaft aufgeputzten Märchen von Musäus und ähnlichen Sammlungen anderer Nationen.”*

[8] *“Wie ein Schüler eine Arbeit zagend dem hochgeehrten Lehrer übergibt, so überreiche ich Ihnen meinen neuen Versuch. Sie, geehrtester Herr, und Ihr hochverdienter Herr Bruder sind unsere Lehrer und Meister. Sie gaben die Veranlaßung zur vorliegenden Sammlung, die seit zwölf Jahren trotz allen Hohnes und Hemmnisse fortgeführt wurde“*.

Citované podľa: Rogenhofer-Suitner, H.: *„was kümmern uns...“* , s. 52.

(a). Uprednostňuje sa priraďovacie spojenie pred podraďovacím: *„Das Mädchen war damit zufrieden und folgte seinem Führer*“. Príslovka „*da*“ (tu, zrazu, naraz) často uvádza hlavnú vetu. To si vyžaduje presunutie predikátu dopredu, čím sa text stáva živším: „*Da dachte er sich einmal...*“. Najpoužívanejšími vedľajšími vetami sú časové vety so spojkou „*als*“ (keď), „ľudovou“ spojkou „*wie*“ (keď), spojka „*wenn*“ (keď) sa používa zriedkavejšie: „*Als die Mittagsstunde nahe war...*“, „*Wie das arme Kind so weiterging...*“*;* „*Wenn er abends ins kleine Häuschen zurückkam...*“. Niekedy je pred ňou subjekt „*Die Grafentochter, als sie den finsteren Mann sah* [...] *wurde fast ein wenig verzagt*“, rozprávanie tým však nadobúda trochu ťažkopádny charakter. Často sa dáva na začiatok vety aj predikát: „*Arbeitete ein Bauernbursche auf dem Feld...*“.

Podľa vzoru Grimmovcov používajú Zingerleovci na oživenie rozprávania a vyvolanie napätia priamu reč. „*Dies alles ist dein, und du kannst von diesen Dingen nehmen, so viel du willst*“, *sprach der Jäger,* „*wenn du es vor den Menschen da draußen geheimhältst und dir meinen Namen merkst.*“ *Das freudig erstaunte Kind stammelte ein frohes* „*O ja*“ *und meinte, den Namen werde es sich schon merken, wenn es ihn nur erst wüßte. Der Jäger fuhr weiter:* „*Ich heiße Zistel im Körbel.*“ „*Zistel im Körbel*“*, flüsterte das Mädchen vor sich hin, um den sonderbaren Namen seinem Gedächtnis recht sicher einzuprägen.* (***Zistel im Körbel*** – KHMT).

Hoci je formou ľudového rozprávania perfekt, Zingerleovci používajú tak ako Grimmovci préteritum. Iba rozprávka ***Fürpaß*** (KHMT) vyrozprávaná v perfekte. Na zvlášť napínavých miestach sa však opierajú o ľudový spôsob rozprávania, ktoré tu používa prézent.

Postavy v rozprávkach rozprávajú podľa spoločenského postavenia a stavu, do ktorého patria – osoby na kráľovskom dvore hovoria spisovným jazykom, jednoduchý ľud používa hovorový jazyk alebo nárečie. Z ľudového spôsobu vyjadrovania sú prevzaté ustálené spojenia: „*etwas auf ein Haar erraten*“; „*sich aus dem Staube machen*“; „*ins Gras beissen*“; „*seine sieben Zwetschken zusammenpacken*“; „*merken, wo jemanden Schuh drückt*“; „*den kürzeren ziehen*“; „*diesmal soll mir der Vogel nicht aus der Schlinge kommen*“; „*man kehrt mit einer langen Nase heim*“; „*in keiner guten Haut stecken*“ atď. a prirovnania ako napr. „*eine Miene machen, wie sieben Tage Regenwetter*“; „*wie der Ochs am Berg stehen*“; „*wie die Raben vor Hunger schreien*“; „*Augen machen, als ob man aus dem Himmel gefallen wäre*“; „*wie ein Drescher essen*“ a iné. Všetky tieto výrazové prostriedky podporujú sviežosť a pestrosť textov. Mnohé zo slovných zvratov sú identické s grimmovskými. Za zaujímavé považujeme, ako Zingerleovci upravili niektoré ľudové slovné zvraty: „*Da war wieder Feuer im Hause und Bauer und Bäuerin sahen sich so lieb wie Hund und Katze*“ (namiesto „Feuer am Dach“), „*Hans verzog zum bösen Spiele keine Miene*“ (namiesto „machte gute Miene zum bösen Spiel“), „*Geld wie Laub*“ (Geld wie Heu), „*über Hals und Kopf laufen*“ (Hals über Kopf davon laufen), „*stumm wie ein Stein*“ (stumm wie ein Fisch).

Veľmi dôležitú úlohu hrá v rozprávkach bratov Zingerleovcov dialekt, provincionalizmy a hovorový jazyk. Z množstva takýchto výrazov vyberáme tie, ktoré sa viackrát opakujú: „die Beine *glanggern hinab*“ (hängen herunter), „der Knabe *gafft* die schönen Blumen *an*“ (sieht an), „das Vieh *trottelt* langsam *fort*“ (geht fort), „die Wirtstochter *refft* auf ihren Knien“ (rutscht), „der Bauer *ständet sich* als ihm die Taler in die Augen stechen“ (nimmt sich zusammen), „das dünne Büblein will nicht *länden*“ (fett werden), „man *fratschelt* jemanden aus“ (fragt aus), „die Bäuerin *sabelt* und *lästert*“ (ärgert sich und schimpft), „der Menschenfresser *schnobbert* in der Stube *herum*“ (riecht an), „die Tränen *kugeln*“ (fliessen), „die Alte *schnarrt*“ (schilt), „man lacht, daß der Bauch *naggelt*“

(wackelt), „in einem Haus ist es *enterisch*“ (unheimlich), „der Schüssel wird *umgerieben*“ (umgedrehen), „man *schlieft* in ein Loch *hinein*“ (schleicht hinein), „Bettlmannl ist *zaggelt*“ (zerlumpt), „*schieche* Geschichte“ (häßliche Geschichte), „*gspassiges* Wesen“ (eingenartiges Wesen), „am Abend fängt an *tiselet* zu werden“ (dunkel), „für den *Fürpaß* behalten“ (für die Zukunft), namiesto „Mund“ sa používa „*Maul*“, namiesto „sehen“ – „*schauen*“, „riechen” je nahradené nárečovým „*schmecken*“ (ľudožrút v rozprávke ***Der Menschenfresser*** reaguje na prítomnosť človeka slovami: „*Ich schmeck´, ich schmeck´ Menschenfleich*“ podobne ako čert v ***Die Drachenfedern***: „*Ich schmeck´, ich schmeck einen Christen!*“, v rozprávke bratov Grimmovcov ***Der Teufel mit den drei goldenen Haaren*** povie čert, keď zacíti človeka: „*Ich rieche, rieche Menschenfleisch*“) atď.

Ďalšie nárečové, prevažne tirolské výrazy sú: *Dill´nkammer* (Dachboden), *Riedl* a *Strehn* (ein Strang Flachs), *Marende* (Jause), *Kranzl* (Kranz), *Bamberlen* (Lammlein), *Schlossn* (Hagelkörner), *G´wandl* (Gewand), *Wasserl* (Wasser), *Wägele* (Wagen), *Panzele* (Panzen), *Rößl* (Roß), *Krötl* (Kröte), *Heimatle* (Haus, Haushalt), *Widum* (Pfarrhof), *Hütl* (Hut), *Milchkübele* (Milcheimer), *Hennenpfösl* (Hennenhirtin), *Zistel* (flaches Kopfkörbchen), *Hafen* (Topf), *Kappes* (Krautköpfe), *Plenten* (Heidekorn), *Türken* (Mais) atď. Okrem nárečových výrazov nachádzame v textoch aj slová, typické pre rakúsku a juhonemeckú oblasť, napr. *Fisälen* (Bohnen), *Stecken* (Stock), *Schupfen* (Schuppen), *Bühel* (Hügel), *Hadern* (Kleid), *Stadel* (Scheune), *Bub/Bübl* (Knabe), *Kaser* (Alpenhirt), *klauben* (pflücken) a iné.

Pri pomenovaniach osôb využívali Zingerleovci prevažne hovorové tvary: mužské postavy: *Mannl, Männl, Mannbild* (Mann), *Mandl* (kleiner alter Mann), *Brüderl* (Brüder), *Abschiedler* (der abgeschiedene Soldat), *Hafner* (Harfner), *Wartel* (Wärter), *Lotter* (Bettler), *Lapp, Mordskerl, Lümmel, Enzkerl, Gangerle, Fratzen;* ženské postavy: *Weibele, Weibsbild* (Frau, Weib), *Alte* (Gattin), *Mädl, Mädele, Maidele, Mädlen,*(Mädchen). Nadprirodzené postavy sú v niektorých rozprávkach nazvané miestnymi tvarmi, napr. *Nörglein* (Zwerg), *Fangga/Fanggen* (Hexe/Hexen), *Klaubauf* (Teufel).

Nárečová koncovka zdrobnelín „*le*“ je v KHMT zriedkavá, častejšia je koncovka „*lein*“: *Vögelein, Weiblein, Kindlein, Märlein.* Zingerleovci používajú aj koncovku „*chen*“ (zriedkavá v bavorsko-rakúskej jazykovej oblasti): *Mädchen, Bübchen, Dingerchen, Talchen, Körbchen, Händchen, Schächtelchen, Häuschen, Fensterchen, Kaminchen, Küchelchen.* Pôsobí zvláštne hlavne keď stojí v bezprostrednej blízkosti nárečových výrazov. Medzi ľudom v južných nemecky hovoriacich oblastiach sa tak nerozpráva. Poukazuje to na štylizáciu textov a striktnú snahu o grimmovský štýl. Táto forma koncovky však v rozprávkach bratov Grimmovcov pôsobí prirodzene, pretože sa používa v strednom a severnom Nemecku. V KHMS a v druhom vydaní KHMT je táto koncovka už zriedkavá. V textoch sa objavujú aj rôzne tvary zdrobneliny jedného slova: *Weibchen/Weibele, Bübchen*/*Büblein, Vater/Vaterle, Brüderchen/ Brüderl, Männchen/Männlein* a pod.

Jednotlivé vlastnosti, na ktoré sa kladie v rozprávke dôraz, vyzdvihujú Zingerleovci zvláštnymi adjektívami: starena alebo malý mužíček je „*meeralt*“, les je „*pechfinster*“, ľudia sú „*blutarm*“, „*steinreich*“, „*seelenfroh*“, „*seelenvergnügt*“, „*pudelnärrisch*“, cítia sa „*kreuzwohl*“, „*katzenwohl*“, „*höllenangst*“.

Opisov býva v ľudovej rozprávke málo a hlavne opisy krajiny sú redukované na minimum. Hoci sa Zingerleovci snažia čo najviac obmedziť detailné opisy, pri obrazoch prírody sa im to často nedarí. Máme dojem, ako keby sa práve pri nich prejavovala osobnosť Ignaza Zingerleho ako romantika. Takéto opisy sa vymykajú rozprávkovému (a aj detskému) štýlu, pretože pôsobia nudne a sentimentálne. Pri opisoch využívajú Zingerleovci bohatý poetický jazyk: „*Da war aber eine ihnen ganz unbekannte Gegend, die sich durch*

Schönheit und Anmut auszeichnete, fette Wiesen und Kühle Wäldchen mit riesigen Eichen und Buchen, und zwischendurch rieselten und murmelten spiegelklare Bächlein. Die schönsten Blumen hoben ihre bunten, duftenden Kelche empor und die prachtvollsten Schmetterlinge flatterten durch die laue, würzige Luft.“ (***Der Stinkkäfer*** – KHMS)

Grimmovci odmietali cudzie slová a vždy ich nahrádzali nemeckými. Zingerleovci však používali v rozprávkach cudzie slová, ale iba vtedy, ak sa udomácnili v nárečí. Vidiecky ľud v rozprávkach označuje „vyššie stojace činnosti“ cudzím slovom, teda všetko, čo mu je cudzie, ale čo preniklo do jeho oblasti života: *Spektakel, Courage, Revier, Quartier, Minister, Zeremonie, Respekt, probieren, kommandieren, marschieren, simulieren, lamentieren, kurieren, diskurieren, raisonnieren, prozessieren, nobles Wirtshaus, kurios, profitabel* atď.

Zingerleovci používajú také isté rétorické prostriedky ako Grimmovci: tautológie (*„Es glitzerte, glänzte und schimmerte*“), dokonca aj rýmované (*„Kopf und Schopf*“), opakovanie slov alebo celých viet (*„Vor langer, langer Zeit lebte ein armer Knabe...*“, *„lief und lief*”, *„viele viele Jahre*“), aliterácie (*„bergauf, bergab*“, *„über Stock und Stein*“, *„Tür und Tor*“, *„Land und Leute*“, *„Laub und Staub*“) a rýmy:

Die zwei Jäger – KHMT: *„Ist kein Horcher an der Wand*
Der uns stiehlt Seelen und Land?“

Die Fanggen – KHMS: *„Ich hab ein Brettlein genommen,*
*Und bin herüber geschwommen.*0147

Verše sa v textoch často opakujú aj niekoľkokrát, čím sa zvyšuje napätie a súčasne to vyvoláva gradáciu, žartovný záver alebo umožní rýchlejšie zapamätanie si viet vďaka zvukovému účinku.

Úvod sa v rozprávkach Zingerleovcov začína najčastejšie stereotypnými formulami *„Es war einmal*“, *„Vor vielen, vielen Jahren...*“. Okrem tohto druhu začiatku sme objavili aj iné, často neobvyklé *„In alter Zeit, als die Männer noch eiserne Hemden trugen...*“, *„Vor undenklichen Zeiten...*“, *„Es ist schon viel Wasser in dem Inn hinuntergeronnen...*“, alebo také, ktoré bezprostredne uvádzajú do situácie: *„Es kam einmal ein Bauer zu seinem Nachbarn...*“, *„Zwei Harfner gingen einmal mitsammen auf die Wanderschaft...*“ atď. Niekedy je prvá veta rozprávky priamo oslovením čitateľa – dieťaťa: *„Ja mein Kind, es ist schon lange her - du denkst es nicht und ich auch nicht, da lebte einmal*“, *„Es lebte vor langer Zeit, als du mein Kind, noch den Pfeiffaltern nachgeflogst...*“ Záver rozprávky je opäť buď formulovitý: *„wenn sie nicht gestorben sind, so leben sie heute noch*“, *„und sie lebte mit ihm vergnügt bis zu ihrem seligen Ende*“, alebo končí jednoduchým konštatovaním: *„So ging denn der Knabe mit dem Knochenmann von dannen und sie wanderten miteinander in die Ewigkeit*“, *„Und augenblicklich ging das Waldmännlein davon*“ alebo sa v závere rozprávač obracia priamo na poslucháča – väčšinou na dieťa, prípadne zdôrazňuje dôveryhodnosť rozprávky: *„Da kommt die Maus, mein Märlein ist aus*“, *„Und die Geschichte ist wahr, denn der sie erzählt, lebt noch*“, *„Uns so wird es auch dir gehen, mein Kind, wenn du Dinge verheimlichst und sie dann aufkommen*“ (***St. Petrus*** – KHMT), *„Und die mir das Geschichtlein erzählt hat, ist auch bei der Hochzeit gewesen, und hat gegessen und getrunken und ein wenig abgesprült*“, *„Dann hielt der Prinz Hochzeit mit der erlösten Jungfrau und da hätten wir wohl auch dabeisein mögen, nicht wahr? Ja, bei der Hochzeit schon, aber bei der Hinrichtung nicht*!“. Práve táto forma záveru, ktorá sa u Grimmovcov objavuje iba ojedinelo, je u Zingerleovcov pomerne častá. Niekedy prebieha „rozhovor“ poslucháča a rozprávača vo forme ľudových žartovných rýmov, ktoré pôsobia „vytriezvejúco“. Majú odviesť dieťa (poslucháča) od rozprávky a vrátiť ho do reality:

Der schlafende Riese – KHMS: *„Und was geschah weiter?*

Muß ich dir Etwas erzählen
Von Bohn´ und Fisälen,
Von rotzigen Buben
Von Kraut und von Ruben?“

Der Fürpaß – KHMS: *Jetzt erzähl ich dir aber heut kein Geschichtlein mehr.*
„O wohl erzähl noch eins“.
Nein, heut keins mehr. Jetzt aber sei still!
Sonst kommt der Putz von der Dill!

Na rozdiel od grimmovských rozprávok, v ktorých stojí rozprávač v úzadí rozprávania, preniká rozprávkami bratov Zingerleovcov postava rozprávača celým rozprávkovým textom. Rozprávač zvyšuje rôznymi komentármi, otázkami alebo zvolaniami napätie rozprávkového deja a súčasne nimi oslovuje čitateľa, príp. s ním nadväzuje rozhovor: „*Wo aber war indessen der Fischersohn? fragst du mich mein Kind*“, „*Da hättest du die armen Kinder sehen sollen*!“, „*...und wenn du und ich dabei gewesen wären, so hätten wir uns zu Tod gefürchtet*“, „*Jetzt wird das arme Bübchen halt warten müssen, bis die Fanggen nachkommen und es wieder zurückbringen, um es zu schlachten und zu braten, hast du gemeint*“ atď. Rozprávka ***Die Wette*** (KHMS) nielen začína, ale aj končí rozhovorom rozprávača a poslucháča.

Rozbor textov nám ukazuje, že v KHMT a KHMS sú podobné žánrové typy ako v zbierke bratov Grimmovcov. Najrozsiahlejšiu skupiny textov u Zingerleovcov tvoria čarodejné rozprávky so všetkými svojimi znakmi: prelínanie sa skutočného a neskutočného sveta, nadprirodzené bytosti, zázraky, čary, čarovné predmety, začarovanie a vyslobodenie rozprávkových hrdinov atď. Tieto znaky obsahuje viac ako polovica textov v KHMT (***Vom armen Schuster; Der gläserne Berg; Der blinde König; Die zwei Fischerssöhne; Vom reichen Grafensohne*** *a i.)* a v KHMS ***(Die vier Tücher; Die verwünschte Prinzessin; Der glückliche Schneider; Der Fürpaß; Das verzauberte Schloß*** a i.). Čarodejná rozprávka ***Die drei Soldaten*** (KHMS) má až 30 strán, napriek tomu dej nie je rozsiahly, určité udalosti sa trikrát opakujú (noci s duchmi, boj s obrami, opis zámkov, získanie prsteňa) a vždy sú dosť podrobne opísané. Rozprávanie je príliš zdĺhavé, pretože opisovaním troch rovnakých udalostí sa stráca napätie v rozprávkovom príbehu.

Druhým žánrovým typom sú realistické rozprávky. Väčšinu realistických rozprávok tvoria anekdotické (humorné) rozprávky. Celkovo má v zbierkach bratov Zingerleovcov znaky anekdoty takmer štvrtina textov. Často v nich víťazia klamári a chytráci. Veľmi častým motívom anekdotických rozprávok je ľudská hlúposť – ***Bauer und Bäuerin*** (KHMT), ***Die Wette*** (KHMS), ***Der Gang zur Apotheke*** (KHMS), ***Das kluge Ehepaar*** (KHMT). Rozprávka s názvom ***Die zwei Beutelschneider*** (KHMS) vyzdvihuje prefíkanosť zlodeja, ktorý sa vďaka svojej šikovnosti stane kráľovým radcom. Rozprávka ***Der blinde Metzger*** (KHMS) je vtipným príbehom o prefíkanom mäsiarovi, ktorý prekabáti ostatných mäsiarov za to, že ho podviedli. Hoci má príbeh veselý priebeh, končí sa v závere tragicky – smrťou ostatných mäsiarov, ktorá je však dôsledkom ich hlúposti a chamtivosti. Aj rozprávka ***Die rätselhaften Antworten*** (KHMS) pripomína viacej anekdotu alebo poviedku z ľudových knižiek. Jej hlavnou pointou sú tri vtipné odpovede na tri nezrozumiteľné otázky. Nádych anekdoty majú aj texty ***Nadel, Lämmlein und Butterwecklein*** (KHMT)***, Der gescheite Bauer*** (KHMS), ***Was ist das Schönste, Stärkste und Reichste?*** (KHMT), ***Wer bekommt das Haus?*** (KHMS***), Warum ist der Tod so dürr?*** (KHMS) a i. Hrdinami takýchto veselých až anekdotických príbehov sú často šikovní a prefíkaní ľudia, ktorí svojím umom víťazia nad hlúpymi čertmi a obrami: ***Der schlafende Riese*** (KHMS), ***Riese und Hirt*** (KHMT), ***Teufel und Näherin*** (KHMT), ***Der Schmied in Rumpelbach*** (KHMT).

Jedným zo žánrov, s ktorým sa rozprávky často prelínajú sú príbehy čerpajúce zo života svätých – legendy. U Zingerleovcov nachádzame štyri texty, ktoré môžeme jednoznačne označiť za legendárne rozprávky. V rozprávke ***St. Petrus*** (KHMT) vystupuje Kristu s a Sv. Peter. Nezdôrazňuje sa však ich nadprirodzenosť, ale sa chápu ako prostí ľudia, ktorí posudzujú konanie pozemšťanov a trestajú zlých (Sv. Peter chce oklamať Ježiša. Dá mu iba jeden koláč a ostatné dva si skryje pod pazuchu. Ten však vie, čo urobil, a po jedle sa začnú modliť. Aj Sv. Peter musí rozprestrieť ruky. Koláče mu vypadnú a on od hanby sčervenie). Príbeh má byť súčasne poučením pre deti, čo potvrdzuje záverečná veta: *„Und so wird es auch dir gehen, mein Kind, wenn du Dinge verheimlichst und sie dann aufkommen.“* V ďalších troch legendárnych rozprávkach je vyzdvihovaná božia pomoc – ***Gottes Lohn*** (KHMT) a odmena ľudí za ich dobrosrdečnosť – ***Unser Herr als Bettler*** (KHMT) a zbožnosť – ***Das fromme Kind*** (KMHS). Náboženské motívy – anjeli, Panna Maria, Sv. Ján, Sv. Jozef, apoštol a pod. sa vyskytujú aj v iných rozprávkach bratov Zingerleovcov, nie sú však v centre diania, ale stoja iba okrajovo, prípadne sprevádzajú hlavného hrdinu: v ***Die zwei Schächtelchen*** (KHMS) vyletia zo škatuliek anjeli a čerti, v ***Das Mädchen ohne Hände*** (KHMT) pomôže hlavnej hrdinke Sv. Jozef, Sv. Ján a Matka Božia, ktorá poskytne pomoc aj v rozprávke ***Brüderchen und Schwesterchen*** (KHMT). V ***Die drei Schwestern*** (KHMT) a ***Die Fanggen*** (KHMS) je pomocníkom anjel, v ***Die schöne Wirtstochter*** Sv. Peter a Pavol, v ***Warum ist der Tod so dürr?*** odmení apoštol vojaka za to, že mu dal svoje posledné peniaze.

Nie všetky texty v KHMT a KHMS sú rozprávky. Predovšetkým v KHMS na nachádza veľa príbehov, ktoré neobsahujú v sebe nič rozprávkového, napr. ***Die Kröte*** (KHMS, 2. verzia) pozostáva iba zo šiestich riadkov. Celé rozprávanie pôsobí neúplne ako keby bolo vytrhnuté z kontextu. „Rozprávka“ ***Der Gromoaser Mannle*** (KHMS) má dokonca iba tri riadky a je napísaná v nárečí. Iné texty stoja na rozhraní dvoch alebo viacerých žánrov, pričom sa v nich určité znaky jednotlivých žánrov viacej dostávajú do popredia a posúvajú texty bližšie k iným žánrom. Rozprávka ***Griseldele*** (KHMS) pripomína viacej novelu ako rozprávku. Príbeh o pokornej a trpezlivej Griseldele nachádzame v cykle noviel „*Decamerone*“ od Boccacia (14. st.). Verzia Zingerleovcov je pomerne rozsiahla, príbeh je podaný veľmi sugestívne a realisticky. Na začiatku je motív z Popolušky. Najmladšia dcéra chudobného roľníka sa vydá za bohatého grófa. Ten od nej žiada úplné podrobenie sa jeho vôli tým, že jej odoberie deti a vyženie ju po 15 rokoch manželstva – a to len preto, aby odskúšal jej pokoru a poslušnosť.

Osobitnou skupinou textov v KHMT a KHMS sú povesti a s rozprávkami zmiešané povesti. Po čarodejných rozprávkach tvoria druhú najrozsiahlejšiu skupinu v zbierkach bratov Zingerleovcov. Povesti, podobne ako rozprávky podávajú správy o nadprirodzených udalostiach, strašidlách, duchoch, škriatkoch, vílach, obroch a. pod. Ale na rozdiel od nich je v centre ich záujmu viacej hlavný hrdina, zatiaľ čo rozprávka sa orientuje predovšetkým na dej. Povesť inklinuje k jednočlennosti, rozprávka k viacčlennosti. Na základe týchto rozlišovacích znakov môžeme povedať, že niektoré texty sa skutočne prelínajú s povesťami. Krátky rozsah týchto textov podčiarkuje ich redukovanie deja. ***Warm und kalt aus einem Munde*** (KHMS) je krátky príbeh, takmer bez deja, o stretnutí človeka s lesným mužíčkom. V rozprávke ***Das Käsermännlein*** (KHMS) chce malý mužíček potrestať čeľadníka za jeho posmešky a ľahkovážnosť. V rozprávke ***Die Trude*** (KHMS) ide o vyslobodenie slúžky spod vplyvu zlej moci. ***Der höllische Torwart*** (KHMT) rozpráva o tom, že ak sa deti neumývajú, získa nad nimi moc zlo, v tomto prípade ide o čerta. Aj text ***Der Klaubauf*** (KHMS) je viac menej poučením pre neposlušné deti. Klaubauf – čert, berie so sebou neposlušného chlapca, podobne ako v rozprávke ***Die Wirtin*** (KHMS), v ktorej berie čert zlú ženu. Čert v príbehu

Der Advokat (KHMS) chce vziať advokáta, ktorý zle vykonáva svoju prácu. V závere je však čert porazený, kňaz ho premení na mačku a advokát sa polepší. Tragickým príbehom je rozprávka ***Die drei Holzhacker*** (KHMS), v ktorej sa traja drevorubači pozabíjajú pre svoju chamtivosť. Veľmi pochmúrne pôsobí aj text ***Die Bauerndirne*** (KHMS). Had sa má trikrát obkrútiť dievčine okolo krku. Tretíkrát to však dievčina nevydrží, v dôsledku čoho nedôjde k vyslobodeniu hada. Sused v ***Die Heugabel*** (KHMS) je potrestaný chorobou za svoju neochotu pomôcť druhému. Pre všetky tieto príbehy je príznačný krátky rozsah, jednoduchý, často až nevýrazný dej s jedinou zápletkou a objektívny vecný štýl, čo sú základné vlastnosti povesti. Na rozhraní rozprávky a povesti stoja aj texty: v KHMT – ***Purzinigele***, ***Luxehales***, ***Der Krämer***, ***Die Krönlnatter,*** v KHMS: ***Kugerl***, ***Das Berggeistl***, ***Die Trude***, ***Der Hirtenknabe*** a i. V názvoch textov, ktoré sme uviedli v tejto skupine, sa objavuje často démonická bytosť, ktorá je stredobodom rozprávania v povestiach. V rozprávkach býva v názve častejšie ľudský hrdina. Aj kontrast medzi optimistickým vyznením rozprávok a pesimistickým nádychom povestí, ktorý sa na uvedených textov odráža, podčiarkuje ich charakter povestí. Texty patriace do tejto skupiny sú dôkazom toho, že Zingerleovci nerozlišovali medzi rozprávkou a povesťou. Hoci vydal Ignaz Zingerle osobitnú zbierku povestí, oba žánre striktne neoddeľoval, podobne ako iní autori 19. storočia. Súvisí to s tým, že ľud nerozlišoval žánrovo medzi jednotlivými príbehmi ľudového rozprávania a dlho trvalo, kým vedci určili základné znaky týchto žánrov a začali texty rozčleňovať.

V zbierkach bratov Zingerleovcov je nápadné, že neobsahujú ani jednu zvieraciu rozprávku, hoci by sme pri niektorých podľa názvu predpokladali, že pôjde v rozprávky, v ktorých vystupujú výlučne iba zvieratá – ***Löwe, Storch und Ameise*** (KHMS), ***Eichhorn, Käfer und Maus*** (KHMS). Helga Rogenhoferová-Suitnerová našla v roku 1984 v pozostalosti Zingerleovcov niektoré neuverejnené rozprávky.[9] Medzi nimi je aj verzia zvieracej rozprávky KHM 27 (***Die Bremer Stadtmusikanten***) – ***Der Müller auf der Wallfahrt***. Motívy sú podobné (zvieratá na vandrovke, strašenie zbojníkov). V rozprávke Zingerleovcov však nie sú hlavnými postavami zvieratá, ale mlynár, ktorý sa vybral do sveta. Zvieratá majú iba funkciu pomocníkov: získajú pre neho majetok a obránia ho pred zlodejmi. Po ceste sa k mlynárovi pridá sedem zvierat (v KHM 27 sa na vandrovku vyberú iba štyri zvieratá), ktoré vystrašia v lese zbojníkov, tí utečú a zanechajú tam celú korisť, neskôr zvieratá odplašia v mlyne zlodejov. V ďalšom neuverejnenom texte – ***Der treulose Wolf*** ide o zvieraciu rozprávku. Hlavnou postavou je vlk, ktorý prekabáti pastiera. Absencia zvieracích rozprávok je spôsobená buď tým, že Zingerleovci v oblasti, v ktorej zbierali ľudové rozprávky, jednoducho nenašli tento typ rozprávky, alebo už podobné texty nezahrňovali pod pojem „ľudová rozprávka“.

Mnohé rozprávky bratov Zingerleovcov sú obsahovo a tematicky podobné s rozprávkami bratov Grimmovcov. Pritom nie sú rozprávky úplne rovnaké, ale väčšinou sa jedná o ten istý motív, spracovaný v inom vecnom vzťahu. Ignaz Zingerle napísal v predslove k KHMT, že zahrnul do zbierky iba také rozprávky, ktoré v tej istej podobe nemožno nájsť v iných knihách. To mu ale nebránilo, včleniť sem príbehy, ktoré sú síce príbuzné s už vydanými rozprávkami, ale odlišujú sa od nich určitými motívmi. Bratia Zingerleovci zozbierali také množstvo rozprávok, že neskorší zberatelia v týchto oblastiach nachádzali iba ojedinelo nové rozprávkové témy alebo typy, a rozprávky, ktoré našli, boli prevažne variantmi rozprávok bratov Zingerleovcov. Úlohu v tom zohráva aj skutočnosť,

[9] Rogenhofer-Suitner, H.: Bemerkungen zu den Märchen- und Sagensammlungen der Brüder Zingerle. In: *Der Schlern*, 1987, 61, s. 405 – 406.

ktorú pozorujeme neskôr v recepcii rozprávok bratov Zingerleovcov. Ide o problém „spätnej väzby“: rozprávky bratov Zingerleovcov sa stali veľmi populárnymi a uverejňovali sa v rôznych učebniciach a rozprávkových knižkách a týmto spôsobom „prúdili“ späť medzi ľud a šírili sa medzi ním.[10]

Prevažná väčšina nemeckých rozprávok a rozprávkových motívov v KHM je zastúpená aj v rakúskych, resp. tirolských rozprávkach, sú však prispôsobené miestnym tradíciám. Zo 129 textov v KHMT a KHMS má až 75 varianty v KHM (t. j. 36 textov z 53 textov KHMT – 68 % a 39 textov zo 76 textov KHMS – 51 %), čo je viac ako polovica textov (58 %). Zingerleovci uverejnili v KHMT a KHMS aj viacero variantov jednotlivých rozprávok, napr. tri varianty rozprávky o Popoluške (***Aschenputtel***): ***Das Hennenpfösl***, ***Zistl im Körbel*** a ***Die drei Schwestern***, tri varianty rozprávky ***Rumpelstilzchen***: ***Purzinigele***, ***Kugerl*** a ***Zistl im Körbel***, tri varianty ***Die drei Federn***: ***Hansl Gwagg-Gwagg***, ***Der Königssohn***, ***Die Kröte*** atď. Niektoré rozprávky v KHMS a KHMT sú kompiláciou dvoch alebo viacerých rozprávok, napr. ***Zistl im Körbel*** – KHM 21 a 55, ***Der kluge Ratgeber*** – KHM 22 a 52, ***Die schöne Wirtstochter*** – KHM 53, 31, 85, 60. Ani jedna rozprávka nie je úplne identická s rozprávkami v KHM. Mnohé texty obsahujú iba určitý motív z rozprávok v KHM alebo iné rozprávkové motívy. Pri textoch, ktoré nemajú varianty v KHM, ide prevažne o rozprávky prelínajúce sa s povesťami alebo legendamiV troch prípadoch uverejnili Zingerleovci pod rovnakým názvom dve rozprávky: ***Der gescheite Hansl*** a ***Der gescheite Hans*** (obe v KHMT), ***Die Kröte*** (dva texty v KHMS) a ***Starker Hansl*** (KHMT) a ***Der starke Hansl*** (KHMS), ktoré sú súce podobné, líšia sa však určitými motívmi, rozprávka ***Furchtlerner*** má dve verzie.

Po tematickej a ideovej stránke sa rozprávky bratov Zingerleovcov výrazne nelíšia od rozprávok v zbierke „**Kinder- und Hausmärchen**“. Pri ich čítaní nadobúdame pocit, že máme pred sebou rozprávky bratov Grimmovcov. Vidíme v nich obraz sociálneho postavenia ľudu, ktorý žije v biede a túži po zmene. Ich hrdinami sú takisto predovšetkým jednoduchí ľudia: krajčíri, roľníci, paholkovia, pastieri atď. Vynikajú šikovnosťou, vtipom a prefíkanosťou a svojimi schopnosťami často prekabátia predstaviteľov vyšších spoločenských vrstiev, napr. v rozprávke ***Das kluge Ehepaar*** (KHMT) sa bohatý sedliak nechá oklamať chudobnou ale múdrou ženou, v ***Der gescheite Bauer*** (KHMS) chudobný človek prevýši múdrosťou aj kráľovských radcov. Bohatí ľudia sú zobrazovaní ako hlúpi: *„Es war einmal eine Bäuerin, die war sehr reich, aber auch sehr dumm, so dumm wie die Nacht.“* (***Bauer und Bäuerin*** - KHMT) a chamtiví: v rozprávkach ***Der starke Hansl*** (KHMS) a ***Noch ein Mährchen von dem Krönlnatter*** (KHMS) sú bohatí sedliaci potrestaní za svoju lakomosť, v ***Von dem armen Schuster*** (KHMT) doplatí bohatý sused na svoju chamtivosť dokonca smrťou. Chudobný hrdina je odmenený (***Das Birkenreis*** – KHMS***, Die drei Pomeranzen*** – KHMT***, Fischlein kleb an*** – KHMT***, Der Esel*** – KHMS atď.) alebo víťazí po prekonaných ťažkostiach a stáva sa princom alebo kráľom (***Der Fischer*** – KHMT, ***Der Grindkopf*** – KHMS***, Der Aschentagger*** – KHMS***, Schneider Freudenreich*** – KHMS a. i.) a jeho kraľovanie je často spravodlivejšie a lepšie.

V porovnaní s rozprávkami bratov Grimmovcov, v ktorých má veľa postáv svoje meno na základe výzoru alebo vlastnosti, je v KHMT a KHMS iba málo motivovaných mien: *Goldener, Schneider Freudenreich, Ritter Sehrreich, Bärenhansel, Der daumlange Hansl, Aschentagger,* mená psov: *Geschwind wie der Wind, Packan, Eisenfest.* Spektrum bežných mien, ktorými sú postavy pomenované, je však oveľa širšie ako v KHM:

[10] Petzoldt, L.: Märchenforschung in Österreich. In: *Märchen und Märchenforschung in Europa*, Frankfurt am Main, 1993, s. 173.

Hans/Hansl/Hansele (najčastejšie sa objavujúce meno v KHMS a KHMT), *Grete, Jörg/Jörgl, Kathl, Johannes, Josef, Else, Sepp/ Seppl, Peter, Paul, Klaus, Wastl,Michel, Jackel, Martl, Veit* a pod.

V rozprávkach bratov Grimmovcov sa hovorí väčšinou iba všeobecne o chudobe mnohých rozprávkových hrdinov (**Die Goldkinder** – KHM 16: **„**Es war ein armer Mann und eine arme Frau, die hatten nichts als eine kleine Hütte"; **Die drei Schlangenblätter** – KHM 16: **„**Es war einmal ein armer Mann, der konnte seinen einzigen Sohn nicht mehr ernähren." Zingerleovci opisujú životné pomery hrdinov oveľa názornejšie a sugestívnejšie: „Es war einmal ein blutarmes Weib, das lag sterbenskrank und hatte weder einen Bissen Brod, noch einen roten Pfennig zu Hause." (**Das Berggeistl** – KHMS), „Es ist schon lange her, da lebte einmal ein altes Weiblein, das entsetzlich arm und nötig war." (**Unser Herr als Bettler** – KHMT). V rozprávke **Vom armen Schuster** (KHMT) je hlad a chudoba hrdinov zdôraznená viacnásobným opakovaním výrazov evokujúcich takéto pocity: „Dieser Schuster war einmal sehr arm und war Vater von acht Kindern, und die Frau war ihm gestorben. Er hatte sehr schlimme Tage und wenig Verdienst, und die armen Würmchen wollten doch ihr Brot haben und schrien wie die Raben vor Hunger. So ging es lange Zeit, und der arme Schuster versetzte seinen letzten Leisten, um den Hunger der Kinder zu stillen. Allein, als der morgende Tag anbrach, stellte sich auch der Hunger wieder ein, und die Kinder weinten und da wußte sich der Schuster gar nicht zu helfen."

Z niektorých textov vyznieva kritika spoločenských pomerov. Svet vyšších tried je nielen svetom nádhery a prepychu, ale aj svetom plným nespravodlivosti, krutosti a ľsti: *„Auf einem Hügel nahe bei einem Dorfe stund vor alten Zeiten ein gar prächtiges Schloß mit hohen Türmen und stolzen Zinnen, das reich an Gold und Silber und allen Schätzen dieser Welt war. Aber jene, die es bewohnten, waren gottlos und umbarmherzig und lebten dahin in Saus und Braus und ließen den Armen nicht einmal ein Stücklein harten Brotes zukommen, während sie selbst im Überflusse schwelgten."* (***Luxehales*** – KHMT).
V rozprávke ***Der Advokat*** (KHMS) je pranierovaný advokát, ktorý zle vykonával právo a krivo prisahal. Bohatý gróf v rozprávke ***Die verstorbene Gerechtigkeit*** (KHMS) chce násilím kúpiť roľníkov dom, začne s ním proces a podplatí sudcov a advokátov. Roľník sa zadĺži a príde o všetko. Dá zvoniť, že zomrela spravodlivosť, kráľ sa to dozvie, vráti roľníkovi dom a potrestá sudcov.

Vzhľadom na to, že viac ako polovicu textov v KHMT a KHMS tvoria čarovné rozprávky, je v nich veľmi frekventovanou postavou kráľ alebo gróf (objavujú sa až v tretine textov), ale aj v nich je tak ako v KHM zobrazený predovšetkým záporný typ vládcu. Sú tu tie isté priestupky ako v rozprávkach bratov Grimmovcov: krutosť – ***Griseldele*** (KHMS), chamtivosť – ***Der verzauberte Grafensohn*** (KHMT), ***Vom reichen Ritter und seinen Söhnen*** (KHMS), porušenie kráľovského slova – ***Eichhorn, Käfer, Maus*** (KHMS), kráľ bezdôvodne uväzní ženu vo veži – ***Die zwei Königskinder*** (KHMS), uvrhne ju do väzenia – ***Der Vögel Phönix, das Wasser des Lebens und die Wunderblume*** (KHMS) alebo vyženie dcéru zo zámku – ***Das Salz*** (KHMS) atď.

V rakúskych rozprávkach nevystupuje vojak tak často ako v nemeckých. U Zingerleovcov je iba päť textov, v ktorých sa objavuje postava vojaka a všetky pochádzajú zo zbierky KHMS. V rozprávke ***Die drei Soldaten (***KHMS) a ***Von drei Deserteuren*** (KHMS) dezertujú vojaci, pretože ich vojenská služba nebaví. S prepustenými vojakmi sa stretávame aj v textoch a ***Die drei Soldaten und der Doktor*** (KHMS) a ***Warum ist der Tod so dürr?*** (KHMS). V posledne menovanej rozprávke ide o chudobného vojaka, ktorý sa podelí so žobrákmi o svoje posledné grajciare a za to ho apoštol Pavol odmení. O vykorisťovaní vojakov kráľom alebo o zlom vojenskom živote, o ktorých sa často hovorí

v rozprávkach bratov Grimmovcov, však nie je reč ani v jednom texte. V rozprávke ***Die verwünschte Prinzessin*** (KHMS) kráľ nielen pochváli, ale dokonca aj bohato odmení dvoch vojnových veteránov a jedného mladého vojaka za ich služby.

Niektoré rozprávky bratov Zingerleovcov nám sprostredkúvajú miestny kolorit tirolských hôr a život v údoliach. Typické alpské prostredie je zobrazené napr. v rozprávke ***Das Kasermännlein*** (KHMS), ktorá hovorí o stretnutí ľahkovážneho čeľadníka s alpským pastierom – škriatkom: „*In alter Zeit ging einmal ein Bauerknecht auf das Bergmahd, um Heu herabzuholen. Auf dem Wege dahin kam er an einer Alpe vorbei, auf der eine Sennhütte leer und öde stand. In diese schrie er muthwillig hinein: ‚Kasermannl, wenn ich zurückkomme, mußt du mir Buttermilch geben', und ging seine Wege weiter.*“ Na alpské horské prostredie poukazujú slová: *Bergmahd* (horská lúka), *Alpe* (horská pastvina, alpská lúka), *Sennhütte/Kaserhütte* (salaš, koliba), *Kasermannl* (Kaser = alpský pastier) a pod. V rozprávke ***Der Bettler*** (KHMS) prosí žobrák na alpskej lúke pastiera o syr: „*Ein Bettelmännlein kam einmal auf eine Alpe und bettelte um ein Zieger. Er bekam ein ordentliches Stück, denn die Almer waren mitleidige Leute und gaben gern von dem, was sie hatten*“ (Zieger = druh syra, Almer = alpskí pastieri).

Často sa v rozprávkach spomínajú rakúske alebo tirolské jedlá a nápoje: *Strauben* (druh omelety), *Etschländerwein* (víno z oblasti Etschland), *Zieger* (syr s bylinnými koreninami), *Schmarren* (trhance), *Wirler* (jedlo z kukuričnej múky), *Butterweck* (hrudka masla v tvare pecňa), *Strutzen* (druh pečiva, vianočka), *Buttermilch* (cmar), *Schmatter* (druh kaše), *Hollermannl* (múčne jedlo s bazovými plodmi), *Knödel* (v Rakúsku pomenovanie pre knedľu), *Lauteres* (číra polievka), *Überschuttele* (druh polievky) atď. Mnohé rozprávky bratov Zingerleovcov sú priamo adresované deťom: „*Was möchte aber in dem Schächtelchen sein? Das wirst du gleich hören, mein Kind*!“ (***Brüderchen und Schwesterchen*** – KHMT), „*Uns so wird es auch dir gehen, mein Kind, wenn du Dinge verheimlichst und sie dann aufkommen*“ (***St. Petrus*** – KHMT), „*Ja, mein Kind, es ist schon lange her - du denkst es und ich auch nicht, da lebte einmal ...*“ (***Der gläserne Berg*** – KHMT), „*Es lebte vor langer Zeit, als du mein Kind, noch den Pfeiffaltern nachgeflogst...*“ (***Noch ein Märchen von der Krönlnatter*** – KHMS), iné majú byť poučením pre deti. Rozprávka ***Der Klaubauf*** (KHMT) má byť výstrahou pre neposlušné deti, ***Der höllische Torwartel*** (KHMT) pre deti, ktoré sa nechcú umývať. Rozprávky ***Brüderchen und Schwesterchen*** (KHMT) a ***Die zwei Schächtelchen*** (KHMS) rozprávajú o odmene, ktorú dostanú dve deti od krásnej pani/žobráka za ich dobré alebo zlé správanie. V závere druhej rozprávky sa rozprávač obracia na rozprávkového hrdinu, ktorý je potrestaný za to, že odmietol prosbu žobráka: „*Siehst du, böser Bube, da hast du´s! Warum hast du dem Alten nicht gethan, um was er dich gebettelt hat*!“ Napriek tomu nie sú rozprávky bratov Zingerleovcov moralizujúce a tendenčne orientované a neobsahujú ani satirické narážky.

Pre bratov Zingerleovcov a mnohých ďalších zberateľov bol grimmmovský štýl rozprávok vzorom. Žiadnemu zberateľovi po Grimmovcoch sa nepodarilo úplne dosiahnuť ich štýl, ale bratia Zingerleovci sa mu priblížili najviac. Ako ukazuje analýza textov v ich zbierkach, neprebrali úplne štýl bratov Grimmovcov, ale snažili sa ho prispôsobiť štýlu domáceho prostredia.

Zoznam bibliografických odkazov

BRÜDER ZINGERLE. 1975. *Kinder- und Hausmärchen aus Süddeutschland.* Hildesheim; New York : Georg Olms Verlag.

PETZOLDT, Leander. (hrg.) 1991. *Märchen Österreichs*. München : Diederichs Verlag.

PETZOLDT, Leander. (hrg.) 1992. *Märchen aus Österreich.* Frankfurt am Main : Fischer Verlag.

ZINGERLE, Ignaz Vinzenz. *Sagen aus Tirol*. Innsbruck 1850.

Zingerle, Ignaz Vinzenz, Zingerle, Joseph.1946. *Kinder- und Hausmärchen aus Tirol*. Innsbruck : Verlag der Buchhandlung Albert Ditterich.

Petzoldt, Leander. 1992. Gedanken zu Ignaz Vinzenz Zingerle. In *Mitteilungen aus dem Brenner Archiv 11*, s. 11 – 17.

ROGENHOFER-SUITNER, Helga. 1987. Bemerkungen zu den Märchen- und Sagensammlungen der Brüder Zingerle. In *Der Schlern 61*, s. 395 – 412.

ROGENHOFER-SUITNER, Helga. 1989. *„was kümmern uns die, welchen das verständnis von dem werth der alten überlieferungen fehlt!“* (Wilhelm Grimm), Briefwechsel zwischen den Brüdern Grimm und Ignaz Vinzenz Zingerle 1852 – 1858, In *Mittteilungen aus dem Brenner Archiv 8,* s. 44 – 66.

RÖTH, Dieter, KAHN, Walther. (hrg.) 1993. *Märchen und Märchenforschung in Europa*. *Ein Handbuch*. Frankfurt am Main : Haag + Herchen Verlag.

SUITNER, Helga. 1952. *Die Geschichte der Tiroler Sagen und Märchensammlungen*. Diz. Innsbruck

Krok do moderny
Filozofické základy diela Ingeborg Bachmannovej

Eva Höhn

Abstract

Die Anerkennung des Werkes der österreichischen Autorin der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts, Ingeborg Bachmann, verbreitete sich hinter die Grenze des europäischen Kontinents. Mit ihren philosophisch geprägten Schriften leitete sie neue Welle der modernistischen Tendenzen in der deutschsprachigen Literatur. Dadurch setzt diese Schriftstellerin die Tradition der österreichischen Moderne fort, deren Wurzel in der Jahrhundertwende (19. - 20. Jahrhundert) liegen, und die ihren literarischen Ausdruck bei den Autoren der Wiener Moderne fand. Bachmanns primäres Interesse galt der Philosophie des Logischen Positivismus, vor allem einem seiner Mitglieder – Ludwig Wittgenstein. Im Werk „Tractatus logico-philosophicus“ zeigte dieser Philosoph, daß die Sprache ein logisches System ist, durch das wir zwar zum technischen Wissen und technologisierter Realität fortschritten, unsere natürliche Realität zur künstlichen umgestalteten, jedoch nicht in der Lage sind, unsere existenziellen Fragen zu beantworten. Da der Sprache und der Realität die logische Form gemeinsam ist, kann die Sprache über etwas Höheres (Ethik und Ästhetik) nicht sprechen. Diese Erkenntnis führte die Autorin sowohl zur Ablehnung der rationalistischen Tendenzen des Westens als auch jeder Art der Manipulation des Menschen durch Politik und Ideologie.

Das spätere Werk von Ingeborg Bachmann trägt utopische Merkmale. Im Fragment „Der Fall Franza“ sucht die Hauptgestalt die Genesung ihres Geistes in der Welt des Orients.

Rakúska spisovateľka druhej polovice dvadsiateho storočia Ingeborg Bachmannová sa stala populárnou nielen v Európe, ale aj na americkom kontinente. Siahajú po nej všetci tí, ktorým sa sprotivil duch konzumnej spoločnosti. Život a dielo autorky sú svedectvom bankrotu ducha a humanity v súčasných dejinách Západu.

Bachmannová si svoje intelektuálne pozície budovala a legitimovala lektúrou z tvorby filozofov Kritickej teórie, neskôr príslušníkov Frankfurtskej školy – Marcuseho, Adorna, Horkheimera, Benjamina. Zápas o pravdu prehrala v osobnom živote, ktorého záver bol tragický, avšak svojou tvorbou vybojovala mnohé pre iných.

Za jej literárnu, esejistickú a prednáškovú činnosť ju môžeme právom označiť za pokračovateľku rakúskej moderny, ktorú uviedla hlavne Viedenská moderna, skupina intelektuálov, teoretikov, žurnalistov a spisovateľov na prelome 19. a 20. storočia, ako Karl Kraus, Arthur Schnitzler, Hugo von Hofmannsthal a iní. Aj Bachmannovej hlavný záujem, podobne ako autorov Viedenskej moderny, patril jazykovej analýze a jeho kritike, čo má v stredoerópskom priestore bohatú tradíciu. Podnetom pre to sa jej stalo dielo rakúskeho filozofa a príslušníka okruhu logického pozitivizmu Ludwiga Wittgensteina.

Logický pozitivizmus a Bachmannovej dizertačná práca

Dizertačnú prácu pod názvom „Die kritische Aufnahme der Existentialphilosophie Martin Heideggers“ (1949) písala Bachmannová u Viktora Krafta, jedného z posledných profesorov logického pozitivizmu na Viedenskej univerzite, o ktorom povedala v jednom

z posledných interview: *„Es hat damals sehr wenig Professoren gegeben: ich glaube, die Studenten waren alle sich selber überlassen mehr oder weniger – bis ich dann an einen der letzten alten Männer dieses „Wiener Kreises“ , der Wiener Neopositivisten, gekommen bin, bei dem ich vielleicht wirklich etwas gelernt habe.“* (Bachmann, *Wir müssen wahre Sätze finden*, 1983, s. 82). Kraft, narodený 1890 bol jediným členom Viedenského krúžku, ktorý zostal vo Viedni aj po roku 1945. V diele „Der Wiener Kreis“ popísal podrobnosti, dejiny a filozofické pozície členov tejto skupiny, ku ktorej sa tak ako predtým tak aj potom hlásil.

Logický pozitivizmus znamenal prostredníctvom logiky skoncovanie s veľkými metafyzickými systémami a vylúčenie otázok spojených s bytím, slobodou a duchom. V centre pozornosti stálo poznanie ako také. Poznanie sa problematizovalo ako danosť, ako pozitívna skutočnosť. Filozofia sa tým dostala do krízy svojej základnej pozície spolu s krízou v prírodných vedách. Tento smer sa nazýva logický pozitivizmus; „logický“ preto, lebo vychádza z analytickej metódy a „pozitivistický“ preto, lebo jeho základným zameraním je zmyslové poznanie.

Na Univerzite vo Viedni bola už v roku 1895 založená katedra pre filozofiu induktívnych vied, ktorou bol poverený do roku 1901 Ernst Mach. Už v tomto období existovala vo Viedni tradícia empirických vied. O dvadsať rokov neskôr sa taktiež vo Viedni sformovalo centrum logického pozitivizmu, tzv. Viedenský krúžok, ktorého členovia sa dostali k filozofii prostredníctvom prírodných vied. Jeho najznámejšími predstaviteľmi boli Schlick, Waismann, Neurath, Hahn, Kraft, Carnap. Ich cieľom bolo očistenie filozofie od zdanlivých problémov a určenie filozofie ako vedeckej disciplíny. Tento pokus bol problematický. Tak napríklad Max Planck, u ktorého študoval Schlick, považoval aj Machovu teóriu za hlboko ukotvenú v metafyzike. Centrálnou témou Viedenského krúžku bolo očistenie jazyka od jeho nesprávneho používania, čím sú všetky problémy filozofie odstrániteľné.

Bachmannovej dizertačná práca objasňuje, s akými otázkami zápasila mladá autorka. Cieľom tejto práce bola kritika Heideggera ako predstaviteľa západnej metafyziky v prospech logického pozitivizmu. Za týmto účelom Bachmannová analyzuje filozofické školy, ktoré boli v rozpore s Heideggerovou existenciálnou filozofiou, ako napríklad logický pozitivizmus, historický materializmus, neokantizmus a iné.

V časti o logickom pozitivizme Bachmannová vychádza z úvah Rudolfa Carnapa. Táto časť práce sa odvíja na základe citátov z Carnapovho diela „Überwindung der Metaphysik durch logische Analyse der Sprache“, kde Carnap analyzuje vety z Heideggerovej prednášky „Was ist Metaphysik?“. Carnap klasifikuje tieto vety ako vety zdanlivé, ktoré sú v rozpore s logickou syntaxou jazyka. Podľa Carnapa je filozofia len logickou analýzou, pretože všetky vety, ktoré niečo vypovedajú, patria k empirickým vedám. Jej úlohou je odstránenie nezmyselných viet, ako to ukázal na príklade Heideggera. Carnap zamieta metafyziku i ako výraz životného pocitu, pretože má formu teórie, ponúka zdanlivé súvislosti, pohybuje sa v oblasti, v ktorej ide o pravdivé a nepravdivé, pokým umelec sa nikdy nesnaží posudzovať prácu iného. Výsledkom toho je: *„Metaphysik könne nur ein unzulänglicher Ersatz für Kunst sein und befinde sich in einer Selbsttäuschung, wenn sie an ihren theoretischen Gehalt glaube.“* (Bachmann, *Die kritische Aufnahme der Existentialphilosophie*, 1985, s. 24). Na konci tejto kapitoly Bachmannová konštatuje v zmysle Carnapovej analýzy, že metafyzická veta je nezmyselná, pretože nezodpovedá empirickej vede a jej metódam, ale aj napriek tomu si nárokuje byť viac než analytický úsudok alebo tautológia.

Kritika metafyziky neopozitivistami má spoločensko-historické pozadie a treba ju chápať aj ako reakciu na politické udalosti medzivojnového obdobia. Preto v druhej časti

dizertačnej práce Bachmannová venuje priestor knihe Theodora Hartwiga „Der Existentialismus“, ktorá vyšla v roku 1948 vo Viedni. Hartwig považuje Heideggerov existencializmus za myšlienkový únik z neistej reality obdobia hospodárskej krízy. Existencializmus, tak ako fašizmus, mali podľa neho spoločnú sociálno-politickú pôdu. Existencializmus je podľa autora len idealisticko-individualisticky-subjektívnym postojom jednotlivca a jeho sebaprecenenia v ponímaní sveta. Existencializmus potom nie je filozofiou, ale len revoltou malomeštiaka snažiaceho sa zastaviť vývin dejín, kultiváciou biedy, s ktorou raz a navždy skoncoval Marx. Hartwig tým určil ideologickú platformu existencializmu a zobrazil jeho psychológiu. V druhej časti knihy autor konfrontuje existencializmus s logickým pozitivizmom a konštatuje, že Heidegger využil krízu vo vede. Hartwig odhaľuje miesta, ktoré nasvedčujú, že Heidegger sa málo zaoberal pozitivistickou vedou a jej logickými princípmi.

V závere dizertačnej práce si Bachmannová kladie otázku, či dnes existuje opodstatnenie „druhej vedy“, ktorá by bola schopná poňať ľudskú emocionálnu oblasť, ako sa o to pokúsil Heidegger. Podľa nej bude výsledkom „immer die gefährliche Halbrationalisierung einer Sphäre“ (Bachmann, *Die kritische Aufnahme der Existentialphilosophie*, 1985, s. 115), ktorá patrí podľa Wittgensteina k nevysloviteľnému: *„Wovon man nicht sprechen kann, darüber muss man schweigen“* (Wittgenstein, *Tractatus logico-philosophicus*, 1984, s. 85). Človek sa však snaží artikulovať svoje zážitky. Tieto sú ale neracionalizovateľné a preto sú všetky pokusy ich racionalizovať odsúdené k zániku. Carnapovými slovami sa dá povedať: *„Über Glauben und Intuition (im irrationalen Sinne) ist hiermit kein Werturteil ausgesprochen, weder ein Negatives noch ein Positives.“* (Bachmann, *Die kritische Aufnahme der Existentialphilosophie*, 1985, s. 115). Podľa Bachmannovej pre potrebu vyjadrenia iných oblastí skutočnosti prichádza človeku v omnoho vyššej miere v ústrety umenie so svojimi mnohorakými možnosťami. Kto chce stretnúť ničujúce Nič, bude otrasený z Goyovho obrazu „Kronos verschlingt seine Kinder“ (Saturn pohlcuje svoje dieťa). Ako svedectvo o možnosti vyjadrenia nevysloviteľného uvádza Bachmannová Baudelairov sonet „Le Gouffre“ (Priepasť).

„Tmy spánku desím sa jak iní temných jám,
tých hmlistých trasovísk, čo vedú neviem kam.
Bez konca vidím zem na všetky, všetky strany...

A duch môj, utkvelou predstavou ubitý,
závidí ničote, ktorá nič necíti.
Ach, splynúť naveky s množstvom a bytosťami!“ (Baudelaire, 1995, s. 61)

Ponad horizont logického pozitivizmu

Pokým Bachmannová svoju dizertačnú prácu písala ešte plne v duchu logického pozitivizmu, začiatkom päťdesiatych rokov začína svoje filozofické pozície meniť. Zrejmé je to z dvoch esejí, ktoré napísala v roku 1953. V nich sa autorka odkláňa od názoru, že logický pozitivizmus je jedinou z možných metód poznania skutočnosti. Stáva sa tak na základe lektúry diela „Tractatus logico-philosophicus“ od Ludwiga Wittgensteina.

Wittgenstein, podobne ako mnohí iní členovia Viedenského krúžku, študoval najprv inžinierstvo, od ktorého sa dostal k logickej analýze jazyka. Robí tak v duchu základnej požiadavky logického pozitivizmu, ktorý na filozofiu kládol nárok prísne vedeckej disciplíny a za jej jedinú skutočnú a legitímnu úlohu považoval objasňujúcu analýzu pojmov

prírodných vied a používania jazyka. Wittgenstein vydal počas svojho života „Tractatus“ (1921), posthum vyšli „Philosophische Untersuchungen“ (Filozofické skúmania) (1953), zbierky aforizmov, poznámok a prednášok. Jeho filozofické úvahy sú ukotvené hlboko vo vedomí života Viedne na prelome 19. a 20. storočia. Ako syn oceľového magnáta a patróna umení sa zaoberal otázkou jazyka a jeho reprezentáciou, podobne ako ostatní predstavitelia tohoto obdobia: Kraus, Schnitzler, Freud a iní. Najdramatickejším svedectvom jazykovej krízy bol Hofmannsthalov „Lord Chandos Brief“ (List Lorda Chandosa). V otázkach etiky a estetiky bolo Wittgensteinovo myslenie ovplyvnené hlavne Kierkegaardom a Schopenhauerom. Ako filozof a Viedenčan stál pred otázkou zjednotenia prírodovedecky určeného myslenia s etikou.

Cieľom „Traktátu“, ktorý Wittgenstein dokončil ako vojak v Prvej svetovej vojne, bolo dokázať, že jazyk používa a-priori systém logiky na to, aby vytváral obrazy, ktorými popisuje danosť sveta. Takéto vety sa dajú empiricky dokázať. Wittgenstein rozdelil vety na zmysluplné, vety bez zmyslu a nezmyselné. Jedine zmysluplné vety sú vety empiricky dokázateľné. *„Die Gesamtheit der wahren Sätze ist die gesamte Naturwissenschaft (oder die Gesamtheit der Naturwissenschaften)“* (Wittgenstein,1999, s. 32). Vety logiky označil za tautológie, teda za vety bez zmyslu. *„Immer kann man die Logik so auffassen, daß jeder Satz sein eigener Beweis ist.“* (Wittgenstein, 1999, s. 75). To, čo je nevypovedateľné, teda vety nezmyselné, označil ako mystické. *„Es gibt allerdings Unaussprechliches. Dies zeigt sich, es ist das Mystische“* (Wittgenstein, 1999, 85). Do sféry nevysloviteľného Wittgenstein zaradil etiku a estetiku. *„Es ist klar, daß sich die Ethik nicht aussprechen läßt. Die Ethik ist transzendental. (Ethik und Ästhetik sind Eins).“* (Wittgenstein, 1999, s. 83). O tejto sfére sa hovoriť nedá. Týmto konštatovanímWittgenstein ukončuje „Traktátus“. *„Wovon man nicht sprechen kann, darüber muß man schweigen.“* (Wittgenstein, 1999, s. 85).

Po napísaní „Traktátu“ Wittgenstein povedal, že jedinou správnou metódou filozofie by bolo „nepovedať nič iné len to, čo sa povedať dá, teda vety prírodných vied“. „Traktátus“ je teda pokusom o ukázanie, že tradičná filozofia bola postavená na omyloch v logike jazyka.

V presvedčení, že „Traktátus“ je definitívnym zúčtovaním so západnou metafyzikou, sa Wittgenstein utiahol na vidiek, kde pracoval ako učiteľ. Koncom dvadsiatych rokov sa opäť kontaktoval s akademickým svetom a v roku 1929 odišiel do Cambridge, kde študoval u Bertranda Russela a kde sa do konca života zaoberal myšlienkami, ktoré boli uverejnené až po jeho smrti.

Bachmannová sa k Wittgensteinovi dostala pravdepodobne prostredníctvom svojho školiteľa Viktora Krafta. Aj ona si podobne ako Wittgenstein uvedomuje, že filozofia logického pozitivizmu nedáva ľudstvu odpoveď na jeho fundamentálne otázky. Wittgensteinovi preto venuje dve eseje, v ktorých sa zaoberá hlavne jeho „Traktátom“. V prvej eseji „Ludwig Wittgenstein – Zu einem Kapitel der jüngsten Philosophiegeschichte“ (1953), venuje pozornosť predovšetkým druhej časti „Traktátu“. Druhá esej „Sagbares und Unsagbares – Die Philosophie Ludwig Wittgensteins“ (1953) bola odvysielaná v Bavorskom rozhlase. Táto esej bola rozšírená o ďalšie poznanie z Wittgensteinovho druhého diela „Philosophische Untersuchungen“ (1952).

V týchto esejach Bachmannová opäť siaha ku svojej dizertačnej práci, ktorou ešte plne stála na strane logického pozitivizmu. Avšak z nich je už zrejmá jej nevôľa nad filozofiou logického pozitivizmu, ktorý vo svojej náruživosti zobraziť celú pravdu, zobrazil len pravdu logiky. Bachmannová opäť, tak ako vo svojej dizertačnej práci, vysvetľuje hlavné tézy neopozitivizmu. Vracia sa ku Carnapovej kritike Heideggera, na základe ktorej

tento dokázal nezmyselnosť Heideggerových filozofických viet. Najväčší priestor je v esejach venovaný Wittgensteinovej argumentácie z „Traktátu“ a to ani nie tak logickej analýze, ale otázkam spojených s etikou a estetikou. Bachmannová analyzuje Wittgensteinove myšlienky ohľadom viet logiky, čím preukázal, že logika „nevypovedá nič“ a logické vety označil ako vety bez zmyslu. Nie je možné zobraziť logickú formu ako takú, ona sa len ukazuje. *„Um die logische Form darstellen zu können, müßten wir uns mit dem Satze außerhalb der Logik austellen können, das heißt außerhalb der Welt.“* (Wittgenstein, *Tractatus logico-philosophicus*, 1999, s. 33)**.** Hranica, hraničná situácia, ku ktorej sa dostávame vo vede pri zobrazení skutočnosti, nemôže byť zobrazená, ukazuje sa v nej niečo, čo je pre nás nemysliteľné – a pretože je to nemysliteľné, nedá sa o tom hovoriť. Každý pokus chcieť vysvetliť jazyk, nesie v sebe predpoklad jazyka ako takého a s tým aj jeho logickú formu. Tomuto zákonu podliehajú všetky vety, ktoré sa podľa Wittgensteinovho kritéria „dajú povedať“. Každá vyššia hodnota alebo význam, ktoré chceme vypovedať, by boli ňou opäť znehodnotené. Zmysel sveta spočíva nie v ňom ale mimo neho. *„In der Welt ist alles, wie es ist, und geschieht alles, wie es geschieht; es gibt in ihr keinen Wert – und wenn es ihn gäbe, so hätte er keinen Wert.“* (Wittgenstein, 1999, s. 82)

Bachmannová vidí „Traktátus“ ako možnú alternatívu, avšak nenachádza v ňom riešenie. Keďže Wittgenstein hodnotí svet ako celok faktov a „Grenzen meiner Sprache sind die Grenzen meiner Welt“. Spoza tejto hranice hovoríme a myslíme, ale nazrieť za hranicu je nám odopreté. *„Diesseits der Grenze stehen wir, denken wir, sprechen wir. Der Weg über die Grenze ist uns verstellt.“* (Bachmann, *Ludwig Wittgenstein – zu einem Kapitel der jüngsten Philosophiegeschichte*, 1992, s. 20). Nemôžeme vytvoriť etické výpovede, pretože veta nie je schopná vypovedať nič vyššie. Bachmannová nakoniec v zmysle „Traktátu“ správne konštatuje, že filozofia nám neodpovedá na otázky, ktoré sme jej zvyknutí klásť. *„Die Bewegung, die hinter diesem Philosophieren steht, das nicht zur Löung unserer Lebensprobleme beitragen kann, das in seiner Leidenschaft nach der ganzen Wahrheit nur die dürre, formelhafte, „ewige“ Wahrheit der Logik zu bieten hat.“* (Bachmann, 1992, s. 21). Bachmannová dochádza k poznaniu, že Wittgenstein bol s „Traktátom“ takisto nespokojný. Výrok, v ktorom Wittgenstein hovorí o tom , že Boh sa vo svete nezjavuje, považuje za jednu z najtrpkejších viet „Traktátu“. Túto konzekvenciu hodnotí ako Wittgensteinov pád pri pozitívnom určení filozofie, čo však bolo zo strany neopozitivizmu ignorované. Otázkou o zmysle bytia sme odkázaní sami na seba. *„Keine der Fragen, die wir an die Philosophie zu richten gewohnt sind, kann sie uns also beantworten. Mit der Frage nach dem Sinn des Seins werden wir auf uns selbst verwiesen.“* (Bachmann, *Sagbares und Unsagbares – Die Philosophie Ludwig Wittgensteins*, 1978, s. 118).

Bachmannová dochádza k názoru, že pre Wittgensteina bolo riešenie z „Traktátu“ takisto neuspokojivé. Ak jazyk určuje náš život, tak z neho musíme vynechať akékoľvek úsudky, úvahy o estetike, etike a umení. O tom sa hovoriť nedá. Ak to ľudia predsa len prežívajú, tak tak musia učiniť v izolácii. To je posolstvo „Traktátu“.

Prvú esej Bachmannová ukončuje provokatívne: *„Oder folgerte er auch, daß wir mit unserer Sprache verspielt haben, weil es kein Wort enthält, auf das es ankommt?“* (Bachmann, 1978, s. 23)

Hoci sa druhej Bachmannovej esej v argumentácii na mnohých miestach zhoduje s prvou, v jej závere nachádzame posun. Autorka tu interpretuje Wittgensteinove „Filozofické skúmania“, ktoré mali obrovský význam pre Bachmannovej intelektuálny vývin až do konca jej života.

Zmena perspektívy v chápaní jazyka

„Filozofické skúmania“, ktoré Bachmannová zakomponovala do záveru svojej druhej eseje „Sagbares und Unsagbares – Philosophie Ludwig Wittgensteins“, mohla pre len ročný časový odstup medzi vydaním „Filozofických skúmaní“ a vysielaním eseje v Bavorskom rozhlase čítať len letmo. Táto esej je poslednou v oblasti filozofie, hoci s filozofiou sa naďalej zaoberať neprestáva. Ňou prispela k tomu, že Wittgenstein sa dostal do povedomia nemecky hovoriaceho priestoru. V roku 1950 cestuje do Anglicka, ale s Wittgensteinom sa nestretla. Plán napísania monografie o Wittgensteinovi zostáva nesplnený. Bachmannová od tohto plánu definitívne odstupuje v roku 1955. Argumentom pre jej rozhodnutie je obava pred nutne vedeckým charakterom tejto publikácie. Avšak svojho angažovania sa o Wittgensteinovu filozofiu sa nevzdáva. Na jej podnet vychádzajú v roku 1960 aj „Traktátaus“ aj „Filozofické skúmania“ vo vydavateľstve Suhrkamp.

Vo „Filozofických skúmaniach“ Wittgenstein zanecháva model inžinierskeho prístupu k jazyku. Jazyk už nechápe ako systém znakov, ale v jeho rôznorodosti ako staré mesto s mnohými starými uličkami a námestiami. *„Und da die Sprache ein Labyrint von Wegen ist (...) so muß die Philosophie den Kampf gegen die Verhexung unseres Verstandes durch die Mittel der Sprache aufnehmen.“* (Wittgenstein, *Philosophische Untersuchungen*, 1999, s. 299). Wittgenstein konštatuje, že otázky filozofie boli v „Traktáte“ chápané nesprávne. Empirickým prístupom k realite, podľa ktorého je každý diel súčasťou systému, sa nevyriešili otázky metafyziky. Wittgenstein sám označil neopozitivizmus ako od života odtrhnutý. Na rozdiel od logického pozitivizmu, ktorý definoval významy slov, si stavia Wittgenstein otázku, ako sa dá vysvetliť význam slova. Wittgenstein v tomto zmysle hovorí o jazyku ako o jazykovej hre a životnej forme. Ak Wittgenstein označil filozofiu ako prostriedok „proti zakliatiu rozumu“, pripísal jej impulz terapeutickej funkcie. Dosah deformácií, ktoré vznikajú z nesprávneho chápania nášho jazyka je veľký. Moci jazyka sa totiž podriaďuje aj naše každodenné vedomie. Ak je filozofia chápaná ako terapia, znamená to, že má istú emancipačnú funkciu. Jej úlohou je „očistenie“ človeka od nesprávneho pochopenia seba samého a svojho jazyka. Vo „Filozofických skúmaniach“ považuje Wittgenstein jazyk za hru, ktorú ľudia hrajú ako napríklad s loptou. *„Steckt uns da nicht die Analogie der Sprache mit dem Spiel ein Licht auf?“* (Wittgenstein, 1999, s. 287). Logika síce môže konštruovať ideálny jazyk, ale jeho používatelia s ním hrajú hru svojich kalkulov: *„...denn, wer einen Satz ausspricht und ihn meint..., betreibt damit einen Kalkül nach bestimmten Regeln.“* (Wittgenstein, 1999, s. 286).

V druhej eseji sa ukázalo, že Bachmannová presne pochopila význam „Traktátu“. Wittgenstein v „Traktáte“ argumentuje, že realite a jazyku je logická forma spoločná. Preto môžeme o realite hovoriť a používať znaky bez toho, aby mali s označovaným niečo spoločné. Jazyk nemôže hovoriť ani o logickej forme ani o niečom nelogickom. Mimo jazyka je všetko náhoda: *„Außerhalb der Logik ist alles Zufall.“* (Wittgenstein, *Tractatus logico-philosophicus*, 1999, s. 78). Na základe tohto poznania Bachmannová v závere eseje hovorí, že problémy filozofie sú len problémami jazyka. *„...die Probleme der Philosophie Probleme der Sprache sind... .“* (Bachmann, *Sagbares und Unsagbares – die Philosophie Ludwig Wittgensteins*, 1978, s. 123). Autorka zaraďuje logický pozitivizmus v rámci historického vývinu filozofie do jej prísne empiricko-pozitivisticko-racionálneho prúdu, pričom zdôrazňuje, že empiricko-racionálne tendencie sú typické pre myslenie západného sveta: *„Und wir erleben heute, welch große Wirkung dieser „positive“ Teil des „Tractatus“ auf die Entwicklung des modernen Denkens, vor allem in den angelsächsischen Ländern, in*

den letzten Jahrzehnten hatte, ja wie er sozusagen zur „Bibel“ des wissenschaftlichen methodologischen Denkens unserer Zeit wurde.“ (Bachmann, 1978, s. 116).

Vo „Filozofických skúmaniach“ Wittgenstein rekoncipoval funkciu jazyka tým, že zanechal abstraktnú rovinu jeho analýzy. Bachmannová v zmysle „Skúmaní“ upozorňuje na multivalenciu jazyka, prirovnáva ho k starému mestu plného úzkych uličiek a malých námestí. Zdôrazňuje Wittgensteinovu požiadavku zo „Skúmaní“, že filozofické problémy sú choroby, ktoré treba odstrániť. *„...so muß die Philosophie den Kampf gegen die Verhexung unserers Verstandes durch die Mittel der Sprache aufnehmen.“* (Bachmann, 1978, s. 124).

O Wittgensteinovi naďalej hovorí ako o najreprezentatívnejšom mysliteľovi súčasnosti, pretože v jeho myslení sa stretli dve extrémne tendencie Západu. Na jednej strane stojí na najvyšších pozíciách v oblasti vedy, ktorou je sprevádzaný technický pokrok, na strane druhej zároveň dokazuje, že pokrok je nie tak veľký ako vyzerá. *„Überhaupt hat der Fortschritt das an sich, daß er viel größer ausschaut, als er wirklich ist:“* (Wittgenstein, *Philosophsiche Untersuchungen*, 1999, s. 229) – je Nestroyov výrok, ktorý Wittgenstein zvolil za epigram „Filozofických skúmaní“. Toto poznanie malo pre Bachmannovú obrovský význam. Jazyk odhaľuje ako hru a zároveň prostriedok pre determináciu psychiky. V samotnej podstate si Bachmannová ozrejmuje hlavne to, že absolutistické systémy sú len ideológiou, ktorá tu nemusí byť navždy. V tomto zmysle koncipuje aj svoje utopické vízie toho, čo „ešte neprišlo“ a zároveň verí, že víťazstvo imperializmu nemusí byť definitíve. *„Man hat mich oft gefragt, warum ich einen Gedanken habe oder eine Vorstellung von einem utopischen Land, einer utopischen Welt, in der alles gut sein wird, in der wir alle gut sein werden. Darauf zu antworten, wenn man dauernd konfrontiert wird mit der Abscheulichkeit dieses Alltags, kann es ein Paradox sein, denn was wir haben, ist nichts. Reich ist man, wenn man etwas hat, das mehr ist als materielle Dinge. Und ich glaube nicht an diesen Materialismus, an diese Konsumgesellschaft, an diesen Kapitalismus, (...).“* (Bachmann, *Wir müssen wahre Sätze finden*, 1983, s. 145).

Záblesky nádeje inej existencie nachádzame hlavne v trilógii „Todesarten“ (Druhy smrti), v utopickej vízii „Princeznej z Kagranu“ z románu „Malina“ ako aj v atmosfére mĺkveho jedenia vo Wadi Halfa z „Prípadu Franca“.

Choroby súčasnosti možno zmeniť len inou životnou formou, je jedno z posolstiev „Filozofických skúmaní“. Vo Frankfurtských prednáškach Bachmanová podobne ako Wittgenstein vyjadruje skepsu nad možnosťou akejkoľvek zmeny bez zmeny reálnych pomerov. *„Mit einer neuen Sprache wird der Wirklichkeit immer dort begegnet, wo ein moralischer, erkenntnishafter Ruck geschieht, und nicht, wo man versucht, die Sprache an sich neu zu machen.“* (Bachmann, *Frankfurter Vorlesungen*, 1978, s. 192)

Ak je teda jazyk len zámerom hovoriaceho a zámer hovoriaceho len výsledkom životnej formy, tak ako to Wittgenstein formuluje vo „Filozofických skúmaniach“, je jazyk len hrou a nástrojom nášho každodenného konania. O niekoľko rokov po Bachmannovej smrti v roku 1973 sa Wittgensteinove dielo stalo jedným z pilierov postmodernistických teórií.[1] Wittgensteinova „jazyková hra“ spĺňala jednu z podmienok postmoderny: odmietnutie totalitárnych systémov v prospech plurality. Táto perspektíva dostihla aj literárnu teóriu a prax, v dôsledku čoho sa opäť prediskutúva funkcia klasickej aristotelovskej literárnej mimézy v prospech mimézy definovanej Platónom.

[1] V roku 1979 vychádza práca francúzskeho filozofa J.F. Lyotarda „La Condition postmoderne“, v ktorej sa tento odvoláva na Wittgensteinovu „jazykovú hru“. (pozn. aut.)

Zoznam bibliografických odkazov

BACHMANN, I. 1985. *Die kritische Aufnahme der Existentialphilosophie Martin Heideggers*. München; Zürich : Hg. von Robert Pichl.

BACHMANN, I. 1983. *Wir müssen wahre Sätze finden. Gespräche und Interviews*. Hg. von Christine Koschel und Inge von Weidenbaum. München; Zürich : Piper Verlag.

BACHMANN, I. 1978. Frankfurter Vorlesungen. In *Werke, Bd. IV*. München : Piper Verlag.

BACHMANN, I. 1992. Ludwig Wittgenstein – zu einem Kapitel der jüngsten Philosophiegeschichte. In *Werke, Bd IV*. München : Piper Verlag.

BACHMANN, I. 1978. Sagbares und Unsagbares – Die Philosophie Ludwig Wittgensteins. In *Werke, Bd IV*. München : Piper Verlag.

BAUDELAIRE, Ch. 1995. *Kvety zla*. Bratislava : Slovenský spisovateľ.

WITTGENSTEIN, L. 1999. Philosophische Untersuchungen. In *Wittgenstein: Werkausgabe Band I* . Frankfurt/Main : Suhrkamp.

WITTGENSTEIN, L. 1999. *Tractatus logico-philosophicus*. In *Wittgenstein. Werkausgabe Bd I*. Frankfurt/Main : Suhrkamp.

ZEMANÍKOVÁ, N. 1998. *Texte der jüngeren Schriftstellergeneration nach der Wende*. In *Zborník príspevkov zo IV. konferencie Spoločnosti učiteľov nemeckého jazyka a germanistov Slovenska 24.-28. augusta 1998 v Bratislave*, s. 258-261. Bratislava.

Grenzgebiet Jahrhundertwende
Erkundungen einer runden Zahl und ihrer Geschichte am Beispiel der Zeit um 1900

Ingrid Pfeiffer

Abstract

Jahrhundertwende als kulturhistorisches Phänomen der Zeitenwende prägt das heutige Verständnis größerer Zeiträume nachhaltig. Ursache und Wirkung sind dabei nicht klar zu unterscheiden. Unruhe und Aufbruchsstimmung treffen auf Gesten des Bewahrens und Erhaltens und liegen nicht selten mit ihnen im Streit. Obwohl die historische Forschung Jahrhundert als Zeitmaß und Jahrhundertwende anhand des Quellenmaterials klar als relativ junge Erscheinungen beschrieben hat, haben die Phänomene sich im Bewusstsein bereits als fixe Größen festgesetzt. Im vorliegenden Beitrag wird versucht, sowohl die historischen Fakten zu skizzieren als auch die gesellschaftlichen Unterströme zu beschreiben, die sich diesen Fakten widersetzen. Als besonderes Beispiel wurden dafür vielfältige kulturelle Äußerungen rund um 1900 erfasst und in ihrer diese Zeitenwende betreffenden Aussage dargestellt.

Die Jahrtausendwende ist überstanden. Wie auch immer jemand persönlich diesen Trubel erlebt haben mag, unbeeindruckt und wohl auch unbeeinflusst hat er niemanden gelassen. Es liegt nahe, die Frage nach dem Phänomen der Jahrhundertwende zu stellen, zu überprüfen, ob es tatsächlich Wenden provoziert oder ob die Menschen, ihre Nervosität auf den Jahres- Jahrhundert- oder gar Jahrtausendwechsel übertragend, Veränderungen auslösen, die keineswegs natürlicherweise aus dem hundertjährigen Zyklus zu begründen sind.

Lassen wir den Jahrtausendwechsel außer acht und nehmen die Jahrhundertwenden 1800 und 1900 in den Blick, und fokussieren wir ihn auf die literarischen Erscheinungen dieser Zeiträume, geben sie sich deutlich als Phasen des Übergangs, der Veränderung, der Suche zu erkennen. Doch auch die Literatur ist Kind ihrer (jeweiligen) Zeit und daher weniger als Erklärungsmodell, denn als Teil des Phänomens heranzuziehen.

Wahrnehmung wird zum Schlüsselbegriff, nicht im Sinne der Trennung von wahr und falsch, sondern in der eigentlichen, der Etymologie des Wortsinns entsprechenden Bedeutung als Vorgang, der unsere Aufmerksamkeit lenkt, mit der wir etwas „wahren“, also beachten. Unsere Wahrnehmung, oft genug von außen gesteuert, wurde um den Jahresbeginn 2000 hart auf die Probe gestellt. Die suggerierte Wendemarke mit ihren Implikationen des Neuen, Besseren, Gemäßeren fand im persönlichen Erleben des einzelnen selten genug Entsprechung. Die persönliche Wahrnehmung widersetzte sich dem verordneten Empfinden, plötzlich „Mensch des 21. Jahrhunderts“ sein zu sollen, nicht zuletzt, weil diesem Begriff mit Definitionen nicht beizukommen schien. Vieles blieb bei aller Aufgeregtheit im Vagen. Auch das verbindet uns mit Aufbruchsstimmungen früherer Zeiten, deren lautes Geschrei inhaltliche Mängel zu überdecken versuchte. Jacob Burckhardt, der große Renaissanceforscher des 19. Jahrhunderts, formulierte 1843 ähnliche Bedenken: „... alles will *Neu* sein, aber auch weiter nichts.“[1] Damals wie heute kann man

[1] Jacob Burckhardt, zitiert nach: Gay, Peter: Das Zeitalter des Doktor Arthur Schnitzler. Innenansichten des 19. Jahrhunderts. Frankfurt/ Main: Fischer 2002. S.177.

sich der Fragwürdigkeit einer durch den Kalender verordneten neuen Befindlichkeit und des Anspruches Altes abzulegen nicht entziehen. Damit ist nicht der Ablehnung von Veränderung das Wort geredet, sondern der Skepsis gegenüber einem neu und anders – Sein um jeden Preis. Dass gerade Fritz von Ostini, der Herausgeber der *Jugend*, einer Zeitschrift, deren Name durchaus als programmatisch zu verstehen war, sich in einem polemischen Aufsatz zur Jahrhundertwende 1900 entsprechend vernehmen ließ, kann als Bestärkung dafür gelten, dass die Aufregungen des Fragens würdig waren und sind.

„Was ist das für ein inferiorer Gedanke, daß die Spannkraft des Menschengeschlechts immer gerade nach dem Kalender ein Jahrhundert aushalten, dann erlöschen und wieder von neuem anheben soll /.../. Es wird gar nichts verändert sein mit dem neuen Jahrhundert, als vielleicht das, daß die vorgedruckten Quittungs- Wechsel- und Akten – Formulare mit 18.. entwerthet sind /.../. Sonst soll alles beim Alten bleiben, soweit das Alte gut ist.“[2]

Zwei wesentliche Fakten lassen sich bereits jetzt feststellen: Jahrhundertwenden sind symbolische Zeiträume und sie sind keine punktuellen Ereignisse. Der „Aufbruch in die Moderne“ um 1900 etwa kann „auf diese Weise selbst ein halbes Jahrhundert umfassen und sich beispielsweise von 1880 bis 1930 erstrecken.“[3] (Ähnliches gilt übrigens auch für die Jahrhundertwende 1800.) Die Irritationen entstehen im Spannungsfeld zwischen Kontinuität und Wandel. Denn selbst wenn man wie Ostini davon ausgeht, dass Veränderungen nicht mit dem Kalender einhergehen, setzen sich Wellenbewegungen der allgemeinen Stimmungslage auch im Individuum fort und erfordern nicht nur, diese Spannung auszuhalten, sondern sie auch am persönlichen Lebensentwurf zu überprüfen. Am Beispiel von 1900 werden die vielfältigen Spannungen und ihre Auswirkungen noch genauer zu zeigen sein, denn: „Auf einem von Kontinuität geprägten Grund hinterlässt der Wandel seine Spuren.“[4] Es ist kein Zufall, dass dieser Satz sowie weitere ausführliche Darstellungen der – destabilisierenden – Veränderungen in Gay’s Arbeit sich in dem Kapitel mit der Überschrift „Auslöser der Angst“ finden. Er zitiert, um die Erschütterungen zu belegen einen Zeitgenossen:

„Kein Glaube, der nicht erschüttert ist , kein anerkanntes Dogma, das sich nicht in Frage gestellt zeigt, keine überkommene Tradition, die nicht von Auflösung bedroht ist.“[5]

Doch die Stimmen der Bewahrer hatten an Kraft verloren, Worte wie die folgenden Prinz Alberts bei einem Bankett für den Londoner Bürgermeister beschworen die gegenteilige Auffassung des selben Phänomens:

„Niemand /.../ kann auch nur einen Moment lang darüber im Zweifel sein, dass wir in einer Periode des wunderbarsten Wandels leben, der in raschem Tempo auf jenes große Ziel zusteuert, auf das in der Tat die ganze Geschichte hinsteuert /.../.“[6]

---

[2] Fritz von Ostini, zitiert nach: Brendecke, Arndt: Die Jahrhundertwenden. Eine Geschichte ihrer Wahrnehmung und Wirkung. Frankfurt/ New York: Campus 1999. S.215.
[3] Brendecke, Arndt: Die Jahrhundertwenden. Frankfurt/ New York: Campus 1999. S.223.
[4] Gay, Peter: Das Zeitalter des Doktor Arthur Schnitzler. Frankfurt/ Main: Fischer 2002. S.175.
[5] Matthew Arnold, zitiert in: ebenda S.178.
[6] ebenda

Zeitrechnung

Um die uns so selbstverständlichen und geläufigen Begriffe – und die dahinter stehenden Phänomene – *Jahrhundert* und *Jahrhundertwende* besser zu verstehen, lohnt sich ein Blick in die Geschichte der Zeitrechnung. Historisch gesehen ist die Jahrhundert*wende* eine Folgeerscheinung des Jahrhunderts. Beide stellen eine vergleichsweise Neuheit innerhalb der Zeitrechnung dar. Sie sind beliebige Größen, jedenfalls beliebiger als tatsächliche historische Ereignisse und daher dazu angetan, mit Bedeutung besetzt und aufgeladen zu werden. Diese Orientierungshilfen für historische Verläufe sind Konstrukte. Mit ihrem chronologisch – deskriptiven Charakter sollen sie helfen, sich im Kontinuum der Zeit zurechtzufinden, treten aber zugleich als Epochensubstitute in Erscheinung.[7]

Zeiträume gedanklich und vor allem erinnernd zu umfassen ist ein menschliches Bemühen und wurde also lange Zeit auch an die Erinnerungsfähigkeit des Menschen geknüpft. Als entsprechende Größenordnungen für den maximalen Erinnerungszeitraum galten ein Menschenleben und – etwas erweitert – das Leben dreier Generationen. In der römischen Kaiserzeit als „tempus memoratum“ bezeichnet, spielte es u.a. bei Zeugenaussagen in Rechtsstreitigkeiten eine Rolle.

Das *saeculum*, ein Vorläufer unseres Jahrhundertbegriffs, bezeichnete allerdings lange keinen Zeitraum, sondern stand für „Welt“, für „diesseitige Welt“ als Antithese zum Jenseits. Für die Entwicklung des Jahrhundertbegriffs wie wir ihn kennen, waren die Einführung der arabischen Ziffern und die Dezimalisierung entscheidend, obwohl auch dann, selbst in der Komputistik, *saeculum* lange Zeit für „Welt“ oder, etwas ungenau für „Zeitalter“ stand. Die Geschichtsschreibung rechnete noch bis ins 18. Jahrhundert mit den sogenannten „anni mundi“, der Zeit seit Erschaffung der Welt, die nur aus den Generationsreihen des Alten Testaments zu errechnen waren und je nach Übersetzung (Septuaginta oder Vulgata) unterschiedliche Zählungen aufwies.[8]

Der allmähliche Bedeutungszuwachs von Jahrhundert und Jahrhundertwende ist nur mit dem Bedeutungszuwachs von Geschichte zu erklären.

„Diese Veränderung besteht in dem, was hier als >Verzeitlichung der gesellschaftlichen Selbstinterpretation< bezeichnet werden soll. >Selbstinterpretation< meint die Art und Weise, in der eine Gesellschaft sich selbst sieht und wertschätzt.“[9]

Doch die Entwicklung der Jahrhunderte als historische Zeitmaße und anerkannte Größen verlief nicht kontinuierlich. Die Durchsetzung des Jahrhundertgedankens nahm den Zeitraum einiger Jahrhunderte in Anspruch. Versucht man eine Zusammenschau der Entwicklung, lassen sich grob vier Phasen ablesen. Als erste kann das von Papst Bonifaz VIII. für 1300 ausgerufene erste katholische Jubeljahr gelten. 1600 hebt sich im weiteren Verlauf vor allem durch Reaktionen protestantischer Prediger als Ereignis heraus. Ein nächster Entwicklungsschub in der Bedeutung der Jahrhunderte und Jahrhundertwenden zeichnete sich um 1800 ab, das vor allem in Deutschland festlich begangen wurde. Aus dieser gesteigerten Wertschätzung und der damit einhergehenden gestärkten Bedeutung von Geschichte wurde schließlich bis ins 19. Jahrhundert eine Art leitendes Prinzip, das alle

[7] vgl. Brendecke, Arndt: Die Jahrhundertwenden. Frankfurt/ New York: Campus 1999. S.133.
[8] vgl. ebenda. S.25ff. Vgl. zu diesem Themenkomplex auch die Darstellungen bei: Immler, Nicole: Jahrhundertwende – Zeitenwende? Graz: Leykam 1999. S.11-35.
[9] Brendecke, Arndt: Die Jahrhundertwenden. Frankfurt/ New York: Campus 1999. S.161.

Bereiche des gesellschaftlichen Lebens durchzog und strukturierte. Dies wiederum ist nicht zu trennen von der Beschleunigung der Entwicklungen.[10]

„/.../ im ausgehenden neunzehnten Jahrhundert galt es bereits als Binsenweisheit, dass drei Generationen nach der Herrschaft Napoleons ein Mensch die Welt kaum wieder erkennen würde, wenn er sich in die Zeit um 1800 zurückversetzt fände.“[11]

Ein „tempus memoratum“ mit 3 Generationen anzusetzen, wäre im 19. Jahrhundert also bereits ein verwegenes Unternehmen gewesen, in dem sich Zeugen wohl kaum noch als sehr verlässlich bewährt haben würden.

Die Mündigkeit des Menschen und der Fortschritt

Doch nochmals zurück zum in vieler Hinsicht wichtigen 18. Jahrhundert, das mit seinen Leitgedanken der *Aufklärung* und des damit zusammenhängenden *Fortschritts* die weitere Entwicklung entscheidend prägte. Mit ihnen sind Strukturvorgaben geschaffen worden, die bis heute wirksam sind. Kants Diktum, Aufklärung sei das Heraustreten des Menschen aus der Unmündigkeit, war hineingesprochen in eine in vieler Hinsicht selbstbewusster werdende Welt, bestärkte das Bewusstsein einzelner und Gruppen, selbst Gestalter ihres Lebens und also der Geschichte zu sein. Es kann nicht verwundern, dass Generationen, die sich in diesem Sinn erstmals als die Schöpfer ihrer eigenen Identität erfahren konnten, *ihr* Jahrhundert als eine wichtige Bezugsgröße erlebten. Im Vorwort zu „Dichtung und Wahrheit“ spricht Goethe bereits vom Jahrhundert als einem Lebensrahmen, und fordert, wie er selbst sagt, etwas „kaum Erreichbares“, nämlich „das Individuum /solle/ sich und sein Jahrhundert kenne/n/.“[12] Auch für Goethe ist das Jahrhundert ein nicht leicht auszumessender Raum, gelebt wird in kleineren, so „/.../ daß man wohl sagen kann, ein jeder, nur zehn Jahre früher oder später geboren, dürfte, was seine eigene Bildung und Wirkung nach außen betrifft, ein ganz anderer geworden sein.“[13] In einem ähnlichen gegenseitigen Wirkungsverhältnis befanden sich Individuum und Gesellschaft. Es kann kaum überschätzt werden, welch massiven Auswirkungen die größere Selbständigkeit und damit auch die größere Verantwortung des einzelnen hatten.

Die Folgen können hier nur beispielhaft angedeutet werden. Der Weg führte zu größerem politischen Mitgestaltungswillen auf der einen Seite, zu einer völlig veränderten Auffassung von Privatheit auf der anderen. Dass auch diese eindeutig politische Folgen hatte, zeigt sich nicht zuletzt in der Einführung des geheimen Wahlrechts (in Großbritannien 1872). Doch auch neue architektonische Auffassungen, die auf den Bedarf an Rückzugsräumen für einzelne reagierten, gehören hierher und lenken den Blick zugleich auf ihr Gegenteil. Individualität als Luxus einer verhältnismäßig kleinen gesellschaftlichen Schicht, der, im Zuge der Industrialisierung, die große Masse der schlecht untergebrachten Arbeiter gegenüberstand. Sie betreffend ging es auch bei der Diskussion um das Wahlrecht noch gar nicht um die Frage ob geheim oder offen, sondern schlicht darum, dass sie auf Grund ihrer geringen Einkommen als Wähler gar nicht in Frage kamen. Trotzdem: erst die Möglichkeit des Aufbruchs einer kleinen Gruppe hat eine allgemeine Sensibilisierung

---

[10] vgl. Brendecke, Arndt: Die Jahrhundertwenden. Frankfurt/ New York: Campus 1999. S.279.
[11] Gay, Peter: Das Zeitalter des Doktor Arthur Schnitzler. Frankfurt/ Main: Fischer 2002. S.175f.
[12] Goethe, Johann Wolfgang von: Aus meinem Leben. Dichtung und Wahrheit. In: Goethe, J.W.v.: Sämtliche Werke Bd. 10. München: dtv 1977. S.13
[13] Goethe, Johann Wolfgang von: Aus meinem Leben. Dichtung und Wahrheit. In: Goethe, J.W.v.: Sämtliche Werke Bd. 10. München: dtv 1977. S.14.

befördern können. Und auch die Beschäftigung mit dem „allerprivatesten Inneren des Menschen“[14], der am Ausgang des 19. Jahrhunderts sich entwickelnden Psychoanalyse wäre ohne dieses grundsätzliche Umdenken kaum vorstellbar.

Fortschritt also als großer Beweger, selbstbestimmter und selbstbewusster als die christliche Heilserwartung, die Geschichte so lange fast ausschließlich bestimmt hatte, ihr aber darin verwandt, auf ein Ziel gerichtet zu sein. Darüber hinaus eignete dem aufklärerischen Fortschrittsgedanken noch weniger der Hang zum Selbstzweck, als der zur Verantwortung für das Wachsen an und mit den eigenen Fähigkeiten.

Dieser Aufbruchsgeist trug auch starke soziale Züge. Die extremen Umwälzungen der Französischen Revolution im ausgehenden 18. Jahrhundert brachten für die weitere historische Einschätzung eine Koppelung von Jahrhundertwende und Revolution, jedenfalls aber Krisenhaftigkeit mit sich. Darin aber zeigt sich weniger ein klarer historischer Befund als vielmehr eine Unschärfe der Begrifflichkeit. Auch Historiker haben versucht, aus diesem zufälligen Zusammenfallen politischer Umwälzung und dem zu Ende Gehen eines Jahrhunderts die eigentliche Geburtsstunde des Jahrhundertbegriffs zu konstruieren.[15]

Zeitenwende(n)

Tatsächlich hat es sich bis heute erhalten, Jahrhundertwenden als Wendezeiten zu erfahren und zu beschreiben, und fasst man den Begriff der Jahrhundertwende weiter, trifft dies auch auf den Ausgang des 19. und den Anfang des 20. Jahrhunderts zu. Nicht zuletzt dieses Dilemma der Begriffe und Einschätzungen hat zur Abfassung dieses Beitrages geführt. Eine eindeutige Klärung kann allerdings nicht angeboten werden. Ein rein fachwissenschaftliches Instrumentarium, das sich auf eindeutiges Quellenmaterial beziehen kann, steht hier nicht zu Gebote, geht es doch gerade um das Aufspüren von im Fluss befindlichen Veränderungen. Die Erklärung dieser Phänomene muss, zumindest bis zu einem gewissen Grad, Spekulation bleiben. Die erste eindeutig „selbstbewusste“ Jahrhundertwende prägt bis heute Erleben und Reflexion dieser Zeitenwenden und hat damit ihrerseits einen Topos geschaffen.

Ein Zeitalter mit vielen Namen

Das folgende 19. Jahrhundert ist in vielem nicht nur nominell der Vorgänger des 20., es ist vielmehr der Ort seiner Prägung, oder, wie Peter Gay über dieses „Zeitalter des Doktor Arthur Schnitzler“ befindet, „/.../ ging das erstere gleichsam mit dem letzteren schwanger“, und ist somit „integraler Bestandteil unserer eigenen Geschichte.“[16] Geprägt vor allem durch Gegensätzlichkeiten, finden viele seiner – gerade seiner widersprüchlichen - Details durch Lebens*geschichte*n, das bauliche, literarische, allgemein künstlerische Umfeld oder die Atmosphären von Familien Eingang in unsere Gegenwart. Geschichtsbewusstsein, dieses Erbe des 18. Jahrhunderts, seine Unterstützung durch Bildung und die Verfügbarkeit der Quellen hat die Zeiten wieder zusammenrücken lassen. Hat in früheren Jahrhunderten Kontinuität das Erinnerungsvermögen unterstützt, tun es seit nun fast 200 Jahren der Hang zur (Selbst)Reflexion und vielfältige Medien.

---

[14] Gay, Peter: Das Zeitalter des Doktor Arthur Schnitzler. Frankfurt/ Main: Fischer 2002. S.326.

[15] vgl. Brendecke, Arndt: Die Jahrhundertwenden. Frankfurt/ New York: Campus 1999. S.177. Brendecke verweist hier vor allem auf die entsprechenden Theorien des französisch – israelischen Historikers Daniel Milo.

[16] Gay, Peter: Das Zeitalter des Doktor Arthur Schnitzler. Frankfurt/ Main: Fischer 2002. S.14.

Die Beinamen, die Zeitgenossen dem 19. Jahrhundert gaben, erschließen das historische Gelände am besten. Die größten faktischen Umwälzungen waren die Folge technischer und wissenschaftlicher Neuerungen. Bezeichnungen als „Jahrhundert der Naturwissenschaft“, „der Wissenschaft“, „des Dampfes“, „der Elektrizität“ [17] rufen Bekanntes herauf, die wohlvertrauten Schlagworte und ihre Auswirkungen auch für den Alltag im beginnenden 21. Jahrhundert bedürfen keiner näheren Erklärung. Des Hinweises auf die Verlierer dieser Entwicklungen bedürfen sie allerdings. Doch selbst darin zeigte das 19. Jahrhundert seine Kraft des Widerspruches, denn aus den schlechten Bedingungen vieler wuchsen Protestbewegungen, die ebenfalls bis heute unser Handeln und Denken prägen.

Der großen Mehrheit der Proletarier in den Städten stand eine kleine Minderheit an Bürgerlichen gegenüber[18], die trotz ihrer zahlenmäßigen Unterlegenheit als bestimmende Schicht diesem Jahrhundert einen der wichtigsten Beinamen, nämlich die Bezeichnung als „bürgerliches“ gaben. Auch wenn wir es bei dieser sozialen Schicht mit einer in sich ausdifferenzierten Gruppe zu tun haben, wies sie doch als Ganzes etwas wie eine gemeinsame Identität auf. Zwar standen das Groß- dem Kleinbürgertum, das Besitz- dem Bildungsbürgertum gegenüber, es verband sie aber u.a. der Wille und das Bestreben, sich zu unterscheiden. Und Unterscheidung hieß vor allem Abgrenzung über Negativmerkmale wie Verbote, (Selbst)Kontrolle, Mäßigkeit und Verzicht.[19] Freud schrieb 1883 an seine Verlobte Martha Bernays: „... man könnte darlegen, wie >das Volk< ganz anders urteilt, glaubt, hofft und arbeitet als wir. Es gibt eine Psychologie des gemeinen Mannes, die von der unserigen ziemlich unterschieden ist.“[20] Heute, im Zeitalter der political correctness, muten diese Zeilen eitel an und machen es schwer, die Selbstverständlichkeit nachzuvollziehen, mit der sie zu Freuds Zeiten geäußert und verstanden worden sein müssen.

Diesem bürgerlichen Selbstverständnis stand jedoch eine kritische Sicht auf ihre Art und ihr (Un)Wesen gegenüber, die nicht wenig zur bis heute gültigen Definition des Bürgers beitrug. Ihre Eitelkeit, ihre Selbstgefälligkeit und nicht zuletzt ihre „Verfeinerung“, mit der sie sich selbst auszuzeichnen meinten, standen vor allem bei avantgardistischen Schriftstellern und Künstlern auf dem Prüfstand. Gustav Flaubert, hier nur als einer von vielen genannt, unterzeichnete bereits 1852 einen Brief mit den Worten: „Gustavus Flaubertus Bourgeoisophobus“ und bestätigte 15 Jahre später, ebenfalls in einem Brief seine Ansicht: „Axiom: Der Haß auf den Bürger ist der Anfang aller Tugend.“[21] Und Arthur Schnitzler, der Herkunft nach selbst ein Angehöriger dieser Schicht, litt schon früh an ihrer Brüchigkeit und fand darin eines der großen Themen, durch die er seine Zeit darstellte. Seine Zugehörigkeit zum Judentum hat die Wahrnehmung dafür sicherlich geschärft.

„An Arthur Schnitzler scheint die These sich zu bestätigen, daß die sich emanzipierenden Juden den Entwicklungsprozeß des Bürgertums in kurzer Zeit noch einmal

---

[17] vgl. Brendecke, Arndt: Die Jahrhundertwenden. Frankfurt/ New York: Campus 1999. S.268.

[18] vgl. Gay, Peter: Das Zeitalter des Doktor Arthur Schnitzler. Frankfurt/ Main: Fischer 2002. S.52. Gay beziffert den Anteil der Bürger in den großen Städten mit 10 – 15%. Berührungspunkte zwischen Bürgertum und Proletariat gab es hauptsächlich auf Grund der Dienstverhältnisse. Dass die einen die anderen näher gekannt hätten, lässt sich allerdings nicht behaupten.

[19] vgl. ebenda. S.51f.

[20] Sigmund Freud, zitiert nach: Gay, Peter: Das Zeitalter des Doktor Arthur Schnitzler. Frankfurt/ Main: Fischer 2002. S.51.

[21] Gustav Flaubert, zitiert nach: Gay, Peter: Das Zeitalter des Doktor Arthur Schnitzler. Frankfurt/ Main: Fischer 2002. S.54.

durchlaufen, wodurch die durch Anpassung erworbene Vertrautheit mit den bürgerlichen Verhältnissen wie die kritische Distanz zu ihnen bestehen.“[22]

Mit dem Naturalismus – und vor allem mit seinen extremeren Spielarten – brach literargeschichtlich alles auf, was sich bis dahin noch ans Bewahren und explizite oder gemäßigte Fortschreiben diverser Traditionen gehalten hatte. Auch wenn diese Radikalität keinen längeren Bestand haben konnte, nicht zuletzt, weil es weder unter den Angesprochenen noch unter den Gemeinten genug Publikum gab, führte sie eine neue Stimme ins literarische und allgemein ins künstlerische Geschehen ein, die sich auch in der Zukunft ihr Stimmrecht erhielt.

„Abgerechnet nämlich, dass ich ein décadent bin, bin ich auch dessen Gegenteil.“[23] Friedrich Nietzsche, von dem dieser Ausspruch stammt, fasst darin nicht nur seine eigene, zwischen Extremen schwankende Existenz zusammen, er vermittelt uns in aller Kürze ein sprechendes Bild seiner Zeit. Das eine *und* das andere sein und wollen, sich dort *und* da zugehörig fühlen; das sind weniger Gesten der Unentschlossenheit als des Ausdrucks von Übergang. Der Begriff des *fin de siècle*, der *décadence* so nah verwandt, birgt in sich das Bewusstsein um das Außergewöhnliche des Erreichten ebenso wie das vom Ende; es ist Abgesang und Aufbruch in einem. Und als dieser Übergang stellt sich die Jahrhundertwende zum 20. Jahrhundert vor allem dar. Eine Epoche, in der Scheitern und Stolz sehr nah beieinander lagen, in der sich Selbstgewissheit und Selbstzweifel aufs engste verbinden. Der Brief des Lord Chandos des jungen Hugo von Hofmannsthal vereint die höchste sprachliche Feinheit mit dem tiefsten Zweifel an der Verbindlichkeit der Sprache in ihrer Relation zur Wirklichkeit. „Es zerfiel mir alles in Teile, die Teile wieder in Teile, und nichts mehr ließ sich mit einem Begriff umspannen.“[24] Und wie um die Gegensätzlichkeit noch einmal zu bestärken, tritt der Begriff „Moderne“ die Gegnerschaft zur Dekadenz an. Hermann Bahr in seiner „Kritik der Moderne“:

„Die Jünglinge wissen es nicht zu sagen [was die Moderne sei] ... Sie haben kein Programm. Sie haben keine Ästhetik. Sie wiederholen nur immer, daß sie modern sein wollen. Dieses Wort lieben sie sehr, wie eine mystische Kraft, die Wunder wirkt und heilen kann ...“[25]

Beide Bezeichnungen unscharf in ihrer Aussage, erscheinen gerade darin als Versuch, der Unsicherheit sprachlich beizukommen. Von >Verzeitlichung< war bereits die Rede, >Versprachlichung< benennt diese Wendezeit ebenfalls. Die (Selbst)Reflexion auf allen Ebenen hatte nicht nur verstärktes und vielfältiges Bemühen um sprachlichen Ausdruck zur Folge, sie rief auch prompt die Kritiker dieses Ausdrucks auf den Plan. Die Sprachphilosophie nährte sich an den Definitionsversuchen und deren Fragwürdigkeit ebenso wie literarisch Schaffende einander kritisch beobachteten, ja einander häufig zu Gegnern wurden und die Angemessenheit in Position und Ausdruck des Gegenübers

---

[22] Scheible, Hartmut: Arthur Schnitzler in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt 1976. S.13.

[23] Friedrich Nietzsche, zitiert nach: Brendecke, Arndt: Die Jahrhunderwenden. Frankfurt/ New York: Campus 1999. S.214.

[24] Hofmannsthal, Hugo von: Ein Brief. In: Hofmannsthal, H.v.: Erzählungen, erfundene Gespräche und Briefe, Reisen. Frankfurt/ Main: Fischer 1979. S.466.

[25] Hermann Bahr, zitiert in: Volke, Werner: Hugo von Hofmannsthal in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt 1997. S.21f

angriffen. Hofmannsthal wurde von Karl Kraus als „Edelsteinsammler aller Literaturen“ bezeichnet. „Genug“, heißt es weiter, „er flieht noch immer das Leben und liebt die Dinge, welche es verschönern.“[26]

Das „nervöse“[27] Jahrhundert - und wie ihm geholfen werden konnte

Neurasthenie, Nervenschwäche, damit war auch auf medizinischem Gebiet ein Wort für den schwebenden Zustand zwischen Desorientierung, Melancholie und einer schwer zu verortenden Selbstgewissheit gefunden. Die Bedingungen von privatem und öffentlichem Leben, von Sinnsuche und allzu rasch steigendem Tempo in Alltag, Kunst und Wissenschaft brachten eine Krankheit hervor, deren Benennung genauso offen und vieldeutig war wie das Leiden selbst. Sigmund Freud erkannte das Phänomen Nervosität als durchaus historische Erscheinung und ging daher davon aus, dass es auch historische Ursachen haben müsse.[28] Der „historische Zug“ seiner Forschungen im übertragenen wie im eigentlichen Wortsinn führte ihn zu der expliziten Analogie zwischen Archäologie und Psychoanalyse. War die Ausgrabung, die Archäologie, zu einer Metapher für historisches Arbeiten schlechthin geworden[29], so war die Anschauung, das Graben im Ich die Erkenntnisarbeit an der Seele. Beiden eignete und eignet die Anstrengung, Verstreutes und Verschüttetes zu einem Ganzen zusammenzufügen. Dass dieses Bemühen um das Ganze den Psychoanalytiker Freud schließlich zur Erkenntnis führte, der Mensch sei „nicht Herr im eigenen Haus“, erscheint zwar gerade in diesem Zusammenhang als Paradox, widerspricht dennoch nicht der Sinnhaftigkeit forscherischer Arbeit. „Beiden“, dem Archäologen und dem Analytiker, so Freud, „bleibt das Recht zur Rekonstruktion durch Ergänzung und Zusammenfügung der erhaltenen Reste unbestritten.“[30]

Kultur-Geschichte

„Daß Dinge geschehen, ist nichts: daß sie gewußt werden, ist alles.“[31] Friedells Aussage ist eine Kurzfassung des Geschichtsverständnisses, das sich ab Mitte des 19. Jahrhunderts verstärkt um zusammenfassende historische Darstellungen bemühte. Geschichte muss gewusst, erinnert, benannt werden, um wirklich und auch für die Gegenwart wirksam sein zu können. Es erstaunt nun nicht mehr, dass gerade die Generation der um die Jahrhundertwende Schaffenden sich dieser Zusammenschau widmete. Sie taten das einerseits im Bewusstsein ihrer Kenntnisse und Erkenntnisfähigkeit andererseits im Bewusstsein der Brüchigkeit der Gegenwart. Bewahren und beurteilen waren diesen Unterfangen gleichermaßen treibende Kräfte. „Der Untergang des Abendlandes. Umrisse einer Morphologie der Weltgeschichte“ (1918) Oswald Spenglers, setzt eine Art Endpunkt an diese Entwicklung. Nicht dass nach ihm Kulturgeschichte nicht mehr geschrieben worden wäre, schon Egon Friedell beweist mit seiner eigenwilligen Darstellung das Gegenteil. Spengler war darum zu tun, die Geschlossenheit von historischen Perioden aufzuzeigen, oder wie Friedell die Arbeit seines berühmten und geschätzten Vorgängers

---

[26] Kraus, Karl: Die Fackel, Heft 1, April 1899, S.25, 27.
[27] vgl. Gay, Peter: Das Zeitalter des Doktor Arthur Schnitzler. Frankfrut/ New York: Campus 2002. S.164ff
[28] vgl. ebenda. S.172.
[29] vgl. Zintzen, Christiane: Von Pompeji nach Troja. Archäologie, Literatur und Öffentlichkeit im 19. Jahrhundert. Wien: Wiener Universitätsverlag 1998. S.57.
[30] Sigmund Freud, zitiert nach: Zintzen, Christiane: ebenda S.356.
[31] Friedell, Egon: Kulturgeschichte der Neuzeit. Die Krisis der europäischen Seele von der schwarzen Pest bis zum ersten Weltkrieg. Bd.1. München: dtv 1995: 1927. S.4.

versteht: „Kulturen sind Organismen; Kulturgeschichte ist ihre Biographie.“[32] Das Vokabular verweist uns auf das ganze Themenspektrum der Zeit, von der Naturwissenschaft bis zur Selbstdarstellung.

„Die Welt von Gestern“

„/Der/ Prozeß einer Verwandlung der untergegangenen Donaumonarchie in Phantasie und Dichtung kennzeichnet einen Großteil der nach der Apokalypse des Jahres 1918 entstandenen Literatur.“[33]

1918 wird von Historikern gern als das Ende der Periode genannt, die wir mit Jahrhundertwende oder fin de siècle bezeichnen. Der Erste Weltkrieg, der Zusammenbruch der Habsburger-Monarchie und die weitreichenden Umstrukturierungen Europas setzten faktisch ein Ende hinter einen großen historischen Abschnitt. Die Krisen danach zeigen deutlich genug, wie schwierig es war, diese Veränderung auch zu vollziehen. Wenn Claudio Magris vom „habsburgischen Mythos in der österreichischen Literatur“ spricht, bezeichnet er mehr als eine wehmütige und sehnsuchtsvolle Rückwärtsgewandtheit. Er bezeichnet vielmehr die Mühen einer Neuorientierung, die ein Ab-Handeln des Vergangenen brauchte, um sich Neuem ganz zuwenden und es gestalten zu können. Er bezeichnet auch das Beschwören einer Kontinuität als Reaktion auf die verunsichernde Veränderung. „/.../ die Zeit gibt die Bilder“, schrieb Stefan Zweig in seiner 1942 verfassten „Welt von Gestern“, „ich spreche nur die Worte dazu, und es wird eigentlich nicht so sehr *mein* Schicksal sein, das ich erzähle, sondern das einer ganzen Generation /.../.“ Manche, auch literarische Rückschau, setzte zwar nicht die Errungenschaften selbst außer Kraft, beschwor aber die Atmosphäre der Sicherheit jener Zeit, in der der „Glaube an den ununterbrochenen, unaufhaltsamen >Fortschritt< /.../ wahrhaftig die Kraft einer Religion“[34] hatte haben können.

Die erschütternden Erfahrungen um 1900 trugen jedenfalls dazu bei, die Einschätzung von Jahrhundert*wende* als Zeitenwende zu befestigen. Allerdings lassen sie im selben Maß von neuem diese Konnotation des Begriffes fragwürdig werden, weil sich u.a. zeigte, wie lange eine Jahrhundertwende dauern kann.

Mit aller gebotenen Offenheit lassen wir Goethe das Schlusswort:

„Innerhalb einer Epoche gibt es keinen Standpunkt, eine Epoche zu betrachten.“[35]

---

[32] Friedell, Egon: Kulturgeschichte der Neuzeit. Die Krisis der europäischen Seele von der schwarzen Pest bis zum ersten Weltkrieg. Bd.1. München: dtv 1995: 1927. S.44.

[33] Magris, Claudio: Der habsburgische Mythos in der österreichischen Literatur. Salzburg: Otto Müller 1988:1963. S.8.

[34] Zweig, Stefan: Die Welt von Gestern. Erinnerungen eines Europäers. Frankfurt/ Main: Fischer 1981: 1944. S.16.

[35] J.W.v.Goethe, zitiert nach: Brendecke, Arndt: Die Jahrhunderwenden. Frankfurt; New York 1999. S. 202.

Spomienky a smiech
Komickosť v prózach Thomasa Brussiga

Nadežda Zemaníková

Abstract

Seit der Mitte der neunziger Jahre ist eine deutliche Zunahme der vielfältigen komischen Darstellungsformen in den die Wende thematisierenden Werken der deutschen Literatur zu verzeichnen. Im Mittelpunkt des Beitrags stehen die Besonderheiten und Funktionen der einzelnen, oft strukturell ambivalenten komischen Formen, die bei der Darstellung der jüngsten Geschichte in den literarischen Texten eingesetzt werden. In exemplarischer Weise wird in den Texten von Thomas Brussig das Komische analysiert und als Mittel der Entlastung von dem bis dahin vorherrschenden Ernst und als Mittel gegen die definitive Auslegung der Vergangenheit verstanden.

Komickosť v spojení s historickou skúsenosťou, komickosť v stvárnení dobových udalostí je podľa Wolfganga Preisendanza nenahraditeľná, ak má literárne dielo uchopiť nesúrodosť medzi bezprostrednou, osobnou skúsenosťou a historiografickým chápaním dejinných udalostí. Teda nie to „oficiálne platné“, to, čo sa očakáva od historika, naopak, to „oficiálne ničotné“ je stredobodom komického stvárnenia dobovej histórie (Preisendanz, 1976, s. 162 – 164).

Ak sa zameriame na nemeckú realitu deväťdesiatych rokov dvadsiateho storočia, tak tým „oficiálne platným“ je bezpochyby historicky významný pád berlínskeho múru a zjednotenie Nemecka, ako aj obtiažny proces vnútorného zjednocovania desaťročia rozdelenej krajiny. V búrlivom procese zjednocovania vzniká aj nová, diferencovaná literatúra reflektujúca spoločenské pohyby. Mnohí autori, ktorí v deväťdesiatych rokoch tematizujú spoločenské zmeny, zaobchádzajú však s veľkou historickou témou svojvoľne, provokatívne, hravo. „Komickosť sa v literatúre vysúva do popredia vtedy, keď sa v spoločnosti, resp. v istých sférach spoločenského života neustále proklamuje, propaguje ideálny stav, no reálna situácia je celkom iná“, pripomína Tibor Žilka (Žilka, 1995, s. 57). V polovici deväťdesiatych rokov zaznamenávame v nemeckej literatúre nielen nezanedbateľný kvantitatívny nárast diel tematizujúcich dejinné zmeny, ale aj zreteľný nárast komických foriem stvárnenia historickej skúsenosti, foriem humoru, satiry a grotesky. Literárne ohliadnutia do minulosti nezriedka trivializujú, bagatelizujú minulosť alebo sa jej vysmievajú.

Tento obrat k rôznym podobám komickosti signalizujú prevažne texty autorov, ktorých socializácia prebiehala v bývalej NDR. Komickosť je vždy zakotvená v určitom spoločenskom kontexte, stavia na určitých kultúrnych kódoch spoločnosti. Spektrum komických foriem je pritom dostatočne široké, a tak ich využívajú aj autori s protichodnými politickými postojmi. Christine Cosentinová vidí u mladšej generácie sklon k fraškovitosti, burleske a zveličujúcemu pikaresknému románu, kým generácia Volkera Brauna podľa nej inklinuje skôr k ironickosti, tragikomickosti, aj k satire a paródii (Cosentino, 1998, s. 470). Takto možno aj u autorov, ktorým sa inak iba ťažko dá vnútiť nejaký spoločný menovateľ, predpokladať nad rámec tematických príbuzností i podobnosť postoja k téme. Popri diferencovaných formách komickosti sú v takmer všetkých textoch citeľné autobiografické črty.

Thomas Brusig patrí ku generácii, pre ktorej označenie sa zaužíval výraz z rovnomennej zbierky básní Uweho Kolbeho „die Hineingeborenen“. Títo dnes približne štyridsaťroční autori sa „narodili do NDR“, vyrástli so samozrejmosťou nemeckého rozdelenia a zjednotenie bolo pre nich úplne novou historickou situáciou. Na sociálne utópie starších kolegov nazerajú so skepsou, sú im vzdialené rovnako ako úloha spisovateľa ako svedomia národa. Dejinné udalosti im dali pocit vykorenenosti, ale nevrhli ich do tvorivej krízy, väčšina z nich za socializmu nič nepublikovala. Roky 1989/1990 boli v ich živote prvými historickými udalosťami svetového významu, ktoré mohli bezprostredne vnímať, azda i preto si mnohí vyberajú túto tému. Na rozdiel od svojich západonemeckých vrstovníkov, ktorí pri stvárnení témy zjednotenia väčšinou využívajú mediálne sprostredkované obrazy, vychádzajú títo autori z priamo, konkrétne zažitého. Očakávania veľkého dobového románu, „spracúvajúceho“ minulosť a zvečňujúceho historický zlom, však ich texty nenaplňujú.

Thomas Brussig je považovaný za najúspešnejšieho „vtipkára“ medzi autormi tejto generácie. V roku 1995 sa vtedy tridsaťročnému východoberlínskemu autorovi v románe *Helden wie wir* (Hrdinovia ako my) podaril istý prelom k novému tónu vo vysporiadavaní s minulosťou NDR. Román, ktorý sa stal jedným z najdiskutovanejších textov nemeckej literatúry deväťdesiatych rokov, stavia na liečivej sile smiechu pri diagnóze straty identity, na jeho terapeutickej funkcii pri traumách po zjednotení.

Helden wie wir je z retrospektívy nízkym štýlom pikareskného románu rozprávaná biografia, ktorú rámcujú epochálne udalosti. Hrdina a zároveň rozprávač v ich-forme s takmer nevysloviteľným priezviskom Klaus Uhltzscht diktuje na kazetu korešpondenta novín New York Times svoj životný príbeh od narodenia – narodil sa 20. augusta 1968, tanky Varšavskej zmluvy sa práve rútili na Prahu – až po pád berlínskeho múru. Klaus rozpráva v neprerušovanom toku priamej reči, takmer bez nadýchnutia, v jazyku často štylizovanom do hrubo obscénneho a vulgárneho výrazu. O reakciách amerického žurnalistu sa čitateľ nedozvedá nič.

Klaus najskôr kabaretisticky líči príbeh vlastnej socializácie v časoch reálneho socializmu. Jeho výchova je plná obmedzovania a obsesií. Rodičia, prezentovaní ako karikatúry, sú personifikáciou sústavného sledovania ducha a tela. Otec je vysokým dôstojníkom „štátnej bezpečnosti“, mama, profesionálna hygienička, stráži úzkostlivo Klausovo telo, potláča všetky sexuálne pudy.

Brussig opisuje dospievanie zakríknutého, zakomplexovaného, na svoje genitálie fixovaného chlapca s grotesknou hyperbolickosťou. Nápadná je príbuznosť protagonistu s typom pikareskného hrdinu. Klaus tu vystupuje ako tvorca a zároveň obeť komickosti. Zamotané situácie, ktoré sú zjavne nad jeho sily, nakoniec vždy s naivitou a šťastím zvláda, stáva sa vo svojej prostote neporaziteľným. Chýba mu síce prefíkanosť a lesť šibala, no rovnako ako pikareskný hrdina necháva sa unášať udalosťami a prispôsobuje sa. Charakteristickou Klausovou črtou je permanentné preceňovanie vlastných síl, ktoré sa dá chápať ako kompenzácia komplexu menejcennosti. Klaus sa cíti byť predurčený na vyššie ciele, vo svojom megalomanstve v sebe vidí budúceho nositeľa Nobelovej ceny.

Komickosť vzniká, keď Klaus vo svojej prostoduchosti a dezinformovanosti všetko číta a chápe doslova, polysémy, narážky, metafory interpretuje priamo, s komickou dôslednosťou poslúcha všetky ideologické heslá, viaže ich pritom s obscénnosťami a tak odhaľuje ich zvrátenosť. S tým úzko súvisí aj ďalší zdroj komiky, jeho prehnané plnenie požiadaviek a noriem, ktoré vedie až do krajnosti. Klaus nereaguje na autoritatívne prostredie odporom, ale naopak okamžite premieňa prázdne floskuly na činy, čím

demaskuje spoločenskú komunikáciu ako pretvárku a faloš. Vo svojej preexponovanej lojálnosti, vo svojom dôslednom vykonávaní príkazov je skutočne švejkovským hrdinom.

Komickosť sa prezentuje v románe v mnohých variáciách, od drsno komického zosmiešňovania v štýle burlesky cez karikatúrnu a fraškovitú hyperbolizáciu až po grotesknú karnevalizáciu v záverečných scénach. Dobre mierený výsmech, šťavnaté prirovnania, zlomyseľné prekrútenia, bláznivé nápady, absurdné pointy, hrubé až oplzlé opisy potláčanej sexuality, veselé, ale precízne detaily, absurdná situačná komika, to všetko nie je Brussigovi cudzie. Nechýba ani do grotesknosti zveličený čierny humor s drastickým podtónom, pri ktorom mrzne úsmev na perách. Brussig miestami zabieha do brutálneho cynizmu, najsignifikantnejšia je preň scéna pri smrteľnej posteli otca.

Originálny humor sa Brussigovi nedarí bez výnimiek. Miestami pripomína pubertálnu komiku a jej žarty. Väčšinou ale autor dokáže umne ťažiť z viacvýznamovosti slov, prekrúcať ich, až kým vyznievajú komicky, alebo zveličovať logiku formulácií, až kým sa odhalí ich zvrátenosť.

Po vojenskej službe začne Klausova sľubná kariéra v „štátnej bezpečnosti“ (Stasi). Bežná prax spolupracovníka tajnej služby je vystavená v románe nemilosrdnému výsmechu. Literárna kritika vyčítala však autorovi bagatelizovanie a zľahčovanie takého fenoménu, akým bola Stasi. Brussig skutočne nemaľuje tajomný, démonický obraz tajnej služby. Čitateľ môže pozorovať prihlúplych agentov, ako bojujú v kancelárii maskovanej ako pošta proti postštrukturalizmu, pretože v ňom vidia nebezpečnú stratégiu nepriateľa, ktorý chce zničiť štruktúru poštovej služby NDR. Že komickosť v stvárnení hrôz nemusí znamenať zľahčovanie hrôz, by mohli potvrdiť rôzne príklady komického stvárnenia fašizmu.

Komickosť vzniká v románe aj pomocou častých intertextuálnych referencií. Heide Hollmerová (Hollmer, 2000, s. 113) uvádza intertextuálne relácie s textami Christoffela von Grimmelshausena, Güntera Grassa, Johna Irvinga, Philipa Rotha, Christy Wolfovej, Sigmunda Freuda, Hans-Joachima Maaza, Ericha Honeckera. Prirodzene patrí Klaus ako spolupracovník tajnej služby k tým mladým mužom v aute pred domom sledovanej spisovateľky, ktorých opisuje Christa Wolfová vo svojej známej poviedke *Was bleibt*. Až po detail rozbitého zrkadla v kúpeľni sa román viaže na spomínanú poviedku, ktorá na začiatku deväťdesiatych rokov vyvolala tzv. nemecko-nemecký literárny spor o úlohe a postavení literátov v socializme.

Klaus kompenzuje svoje nedostatky sexuálnou „záujmovou činnosťou“, ktorú Brussig líči s komickými pointami. Tento „koníček“ vyústi napokon do pozoruhodnej výskumnej činnosti. Výskumnou oblasťou je vzťah socializmu a perverzie a súčasťou výskumného aparátu je „Kartei neuen Typus“, zbierka empiricky, na vlastnom tele preskúmaných perverzií, pomenovaná podľa Leninovho vzoru. Zostavovanie tejto kartotéky paroduje okrem alúzie na ideologický pojem strany nového typu aj smutne známu prax tajnej služby. Môžeme tu znovu objaviť Bachtinovu „smiechovú kultúru“ ako príklad groteskného realizmu, ktorý Michail Bachtin objasňuje na diele Françoisa Rabelaisa, čiže dominanciu hmotno-telesného princípu v zobrazovaní človeka, motívov ľudského tela, jedenia, pitia, vyprázdňovania sa a sexuálneho života v hyperbolizovanej forme (Bachtin, 1995, s. 68).

Román končí sarkastickou persiflážou Christy Wolfovej. Záverečná kapitola s názvom *Der geheilte Pimmel* je travestiou známeho Wolfovej románu *Der geteilte Himmel*, tematizujúceho rozdelenie Nemecka berlínskym múrom. Prostredníctvom napodobňujúceho zveličenia a citačného parodizovania sa v kapitole zosmiešňuje poetická metóda tejto významnej nemeckej autorky a karikuje jej jedinečný štýl. Jej literárnu koncepciu subjektívnej autenticity, jej myšlienky o oslobodení jazyka rozprávač prekrúti

a urobí z nej nakoniec pornoautorku. Ostré útoky smerujú proti výlučnej vážnosti autorkinho uvažovania, ktorá môže zväzovať. Vážnosť sa tu interpretuje ako signál ustrnutia.

Na začiatku kapitoly stojí fraškovito prezentovaná zámena autorky so známou krasokorčuliarskou trénerkou Juttou Müllerovou: obe patria k rovnakej generácii. Autor necháva rozprávača Klausa doslova citovať takmer celú slávnu reč spisovateľky, ktorú predniesla 4. novembra 1989 na berlínskom námestí Alexanderplatz pred viac ako pol miliónom zhromaždených obyvateľov NDR. Posledná mladá generácia NDR tu prostredníctvom Brussigovho hrdinu berie na zodpovednosť prominentné predstaviteľky prvej mladej generácie zaniknutého štátu. Tragédia nenaplnenej utópie budovateľskej generácie sa stáva pre ich potomkov neľútostnou fraškou (Magenau, 2000, s. 44). Brussigov smiech tu nie je zhovievavý, naopak, zraňuje, vysmieva sa z dovtedy nedotknuteľného.

V závere románu Klaus pripomína osamelého satyra. Na hraničnom prechode Bornholmer Straße sa mu 9. novembra v noci podarí skutočný hrdinský čin. Pri pohľade na jeho úd, ktorý sa po páde zo schodov a následnej operácii zväčšil do gigantických rozmerov, zostanú pohraničníci pri berlínskom múre tak ohromení, že ako v hypnóze otvoria bránu do západného Berlína. Klausovi vďačí ľudstvo za koniec studenej vojny. Zveličený, preexponovaný záver robí svojou antiiluzívnosťou a subverziou hodnôt z *Helden wie wir* travestiu toľko očakávaného epochálneho románu. Mýtus o hrdinskom, oslobodzujúcom sa národe sa tu spochybňuje. Práve ten najpriemernejší, neohrabaný a ťažkopádny predstaviteľ starej spoločnosti tu zmení politické pomery. Nízkym štýlom sa ešte umocňuje diskrepancia medzi dejinným významom historickej udalosti a jej zosmiešňujúcim literárnym spracovaním, ktorému chýba pátos akéhokoľvek druhu. Vzniká nesúlad, disproporcia medzi sociálnou závažnosťou vysokej témy a jej karikatúrnym stvárnením. Komickou, grotesknou deformáciou sa vysoké „znižuje“, ako to nazýva M. Bachtin (Bachtin, 1995). Vážnosť sa relativizuje, ale pritom, domnievame sa, nepopiera. Groteska tu preberá funkciu istého korektívu ustrnutých významov. Jörg Magenau tvrdí, že román *Helden wie wir* prišiel v pravý čas, ako oslobodenie, „ein Befreiungsschlag gegen alles Einheitspathos und ´Wir-sind-das-Volk´-Sentiment“ (Magenau, 2000, s. 43).

Grotesknou karnevalizáciou dochádza predovšetkým v záverečných kapitolách k prevráteniu hodnôt, obratu hierarchií. „Hore“ a „dole“ sa vymenia, dochádza k inverzii spoločenského postavenia. Nielen nedotknuteľná literárna kráľovná Christa Wolfová je zosadená z trónu, aj najvyšší predstaviteľ štátu Erich Honecker je degradovaný. Klaus podstúpi nebezpečnú transfúziu krvi, ktorou zachráni generálnemu tajomníkovi život a stane sa jeho „pokrvným bratom“. Kým však Klaus získa nebývalú potenciu, Honecker sa už len bezmocne prizerá prelomovým udalostiam, počúva obohratú platňu a hrá mikádo, hru, kde sa prehrá, keď sa niečo pohne (Brussig, 1995, s. 273). Na vrchole karnevalu takto dochádza aktom „materiálnej výmeny“, ako to označuje Bachtin, k výmene úloh medzi vládcom a poddaným, hlupák z ľudu prevezme moc, zhodí múr a je uctievaný ako kráľ. Osudový zvrat posunie Klausa „z chatrče na trón“ (Pokrivčáková, 2002, s. 33).

Smiech, ktorý tu vzniká, má ambivalentnú povahu. Akokoľvek nezaťaženým dojmom pôsobí, vyrastá z vedomia tragických súvislostí. Pritom si treba uvedomiť, že komickosť je „historickou kategóriou, úzko spätou s typom kultúry a percipientom, ktorému je dielo adresované“ (Žilka, 1995, s. 55). Román teda musí nevyhnutne pôsobiť rozličným spôsobom na čitateľské publikum na východe a na západe Nemecka, rozlične ho prijali aj rozdielne generácie. Satira vždy vsádza na čitateľovu dôvernú znalosť predmetu jej výsmechu. Recepcia románu potvrdzuje, že sa historická realita, prezentovaná formou preexponovanej komiky ako fraškovitá karikatúra, nevníma ako menej autentická, skôr

naopak, ako veľmi presná. V nových spolkových krajinách mohol mať účinok románu práve kvôli rôznorodým formám komickosti a grotesknosti pre čitateľov, ktorých už názov románu pozýva do spoločenstva „hrdinov ako my“, katarzné prvky. Jedna z prvých recenzií priznáva, že *Helden wie wir* je aj smutná kniha, ale „kto ju číta, rehoce sa“ (Dieckmann, 1995). Až blasfemický smiech zažívali čitatelia nad Brussigovým stvárnením všetkých trivialít minulosti, celej jej zadubenosti. Smiech oslobodzuje nielen od vonkajšej cenzúry, ale predovšetkým od vnútorného cenzora, od strachu pred minulým, pred mocou (Bachtin, 1990, s. 38-39). „V komickosti je obsiahnutý hĺbkový demokratický moment dynamickosti, potreby zmeny a radosti z nej, a zároveň vedomie vlastnej – akokoľvek nedokonalej – účasti na tomto procese. Toto je prvotný hybný moment a zmysel komickosti a jej dvojstrannej povahy: vedieť smiať sa na niekom tu znamená aj schopnosť smiať sa na sebe“ (Zajac, 1993, s. 64). Takto chápaná „obrodzujúca funkcia smiechu ako prejavu sebakorekcie“ (Zajac, 1993, s. 63) sa mohla uplatniť aj v recepcii románu *Helden wie wir*.

Brussigov román bol preložený do viacerých jazykov (v českom preklade J. Zoubkovej vyšiel v roku 2000 v Knižnom klube pražského vydavateľstva Labyrint), jeho divadelnú adaptáciu uviedli javiská po celom Nemecku, existuje aj verzia rozhlasovej hry. Na desiate výročie pádu berlínskeho múru malo v nemeckých kinách premiéru sfilmovanie románu podľa Brussigovho scenára. Filmová verzia je tichšia, menej provokatívna ako román.

Bez provokatívnych elementov sa zaobíde aj Brussigova kniha *Am kürzeren Ende der Sonnenallee*, ktorá vznikla v roku 1999 prepracovaním autorovho scenára k filmu Sonnenallee, uvádzaného v slovenských kinách pod názvom Eastie Boys. Kratší koniec Sonnenallee, päť kilometrov dlhej ulice v Berlíne, ktorú rozdeľuje múr tak, že len niekoľko metrov z nej leží vo východnom Berlíne, je zároveň paradigmatickým miestom celej východonemeckej spoločnosti. Spomienky na detstvo a dospievanie, jedna z najpreferovanejších tém nemeckej literatúry v deväťdesiatych rokoch, smerujú teraz do sveta východoberlínskych pubescentov na začiatku osemdesiatych rokov.

Komickosť tu pramení z konfrontácie mladíckeho vzdoru s prostotou strážcov poriadku, obmedzenosťou politických funkcionárov i horlivou poslušnosťou učiteľov. Ďalším zdrojom komickosti sú strety mládežníckeho slangu s jazykom politických hesiel a fráz, líčené presným jazykom s istou lakonickosťou a suchým humorom.

Postavy poviedky akoby sa sami od seba stávali komickými. V postavách rodičov hlavného hrdinu Michu, parodovaných s veľkou dávkou sympatií, doma opozičných, na verejnosti ustráchaných a prispôsobených, v postave strýka zo Západu, ktorý dobrodružne a s veľkou fantáziou pašuje cez múr úplne dovolené veci a vždy sa potí od strachu pred sibírskym gulagom, keď má v nohaviciach tajne ukrytý balíček gumových medvedíkov, v týchto detailoch zaznieva opäť téma hrdinstva a zbabelosti v totalitnej spoločnosti. Vyše 100% volebná účasť, odvodová komisia, pred ktorou sa Michov brat hlási so slovami „prišiel som na váš inzerát“ (Brussig, 1999, s. 32), vojenská služba, zobrazená ako slapstick s groteskными príhodami a jazykovými absurditami, týmto spôsobom stvárnenia sa poviedka značne odlišuje od iných spracovaní rovnakej tematiky, napríklad u Ch. Brummeho.

Tichá komickosť sprevádza konšpiratívne, pololegálne rituály zháňania rockovej muziky. Že práve dvojitá LP-platňa Rolling Stones zachytí strelu pohraničníka a tak zachráni svojmu čerstvému majiteľovi život, je síce karikatúrou, má ale zároveň aj charakter dobového dokumentu (Krätzer, 2000, s. 31).

Výmena úloh prichádza aj na záver tejto Brussigovej prózy, ktorý ponúka vo zveličenom, groteskном podaní opäť absurdne komickú interpretáciu dejinného zvratu

(Hollmer, 2000, s. 155). V poslednej epizóde vystúpi z kolóny áut sovietskej vládnej delegácie muž s materským znamienkom na čele a zázračnými schopnosťami, ktorý nielenže zastaví dážď a opraví starý trabant, ale pomôže na svet aj novému nemeckému dieťaťu.

Satira môže plniť svoju funkciu, iba ak je predloha v karikatúre ešte rozpoznateľná. Literárna kritika upozorňuje na to, že pre úplne mladých čitateľov a rovnako pre čitateľov socializovaných na Západe bude potrebné vysvetlenie špecifických reálií NDR pomocou poznámok. Otázne zostáva, či potom ešte prvky komickosti budú môcť „fungovať". U mladých čitateľov zároveň existuje nebezpečenstvo, že jednostranným chápaním zaniknutého štátu iba ako súčasti nezáväznej, zábavnej pop-kultúry bude dochádzať k nehistorickej redukcii (Krätzer, 2000, s. 44).

Teória komickosti vychádza z toho, že v podstate všetko, čím človek je, čo človek má alebo robí, môže pôsobiť komicky (Lamping, 1996, s. 94). Ak chápeme komickosť ako výsledok istého princípu spracovania, nesmieme nechať nepovšimnutým poznatok, že komika je fenoménom vnímania a je viazaná na historický, kultúrny, sociálny, individuálny a situatívny kontext percipienta. To ju robí zároveň skupinovým fenoménom (Schmidt-Dengler – Sonnleitner – Zeyringer, 1996, s. 13). Akú funkciu spĺňa komickosť Brussigových textov, či je prostriedkom proti definitívnemu výkladu minulosti, alebo silou oslobodzujúcou od zafixovanej vážnosti a poskytujúcou potrebný odstup od nedávnej minulosti, či iba zraňuje svojím provokatívnym postojom k histórii nedotknuteľné hodnoty alebo zľahčuje závažnosť zobrazeného, to rozhodne v konečnom dôsledku čitateľ sám v závislosti od kontextu, ktorý ho determinuje. A možno aj pre tieto texty platí myšlienka J. Wericha: „Humor sám osebe je často absurdný, pretože neraz býva len inou polohou smútku a strachu" (In Žilka, 1995, s. 51).

Zoznam bibliografických odkazov

BACHTIN, Michail. 1989. *Formen der Zeit und des Chronotopos im Roman*. Frankfurt am Main : Fischer.

BACHTIN, Michail. 1990. *Literatur und Karneval. Zur Romantheorie und Lachkultur.* Frankfurt am Main : Fischer.

BACHTIN, Michail. 1995. *Rabelais und seine Welt. Volkskultur als Gegenkultur.* Frankfurt am Main : Suhrkamp.

BRUSSIG, Thomas. 1995. *Helden wie wir.* Berlin : Volk und Welt.

BRUSSIG, Thomas. 1999. *Am kürzeren Ende der Sonnenallee.* Berlin : Volk und Welt.

COSENTINO, Christine. 1998. Scherz, Satire und Ironie in der ostdeutschen Literatur der neunziger Jahre. In *Journal of English and Germanic Philology,* roč. 97, č. 4, s. 467 – 487.

DIECKMANN, Christoph. 1995. Klaus und wie er die Welt sah. In *Die Zeit*, č. 37.

KRÄTZER, Jürgen. 2000. Hineingewachsen. Von Lust und Frust im Dreibuchstabenland. In *TEXT+KRITIK. Sonderband. DDR-Literatur der neunziger Jahre*. München : edition text+kritik, s. 27 – 47.

HOLLMER, Heide. 2000. The next generation. Thomas Brussig erzählt Erich Honeckers DDR. In *TEXT+KRITIK. Sonderband. DDR-Literatur der neunziger Jahre.* München : edition text+kritik, s. 107 – 121.

LAMPING, Dieter. 1996. *Literatur und Theorie. Über poetologische Probleme der Moderne.* Göttingen : Vandenhoeck und Ruprecht.

POKRIVČÁKOVÁ, Sivia. 2002. Hľadanie ducha karnevalu v próze Dušana Dušeka. In *Romboid*, roč. XXXVII, č. 1, s. 32 – 41.

PREISENDANZ, Wolfgang. 1976. Zum Vorrang des Komischen bei der Darstellung von Geschichtserfahrung in deutschen Romanen unserer Zeit. In Wolfgang Preisendanz – Rainer Warning (ed.), *Das Komische*. München : Wilhelm Fink Verlag, s. 153 – 164.

MAGENAU, Jörg. 2000. Kindheitsmuster. Thomas Brussig oder Die ewige Jugend der DDR. In Thomas Kraft (ed.), *Aufgerissen. Zur Literatur der 90er Jahre.* München : Piper Verlag, s. 39 – 52.

SCHMIDT-DENGLER, Wendelin – SONNLEITNER, Johann – ZEYRINGER, Klaus (ed.). 1996. *Komik in der österreichischen Literatur*. Berlin : Erich Schmidt.

SULÍK, Ivan. 1998. Groteskné prvky v literárnej antiutópii. In *Romboid*, roč. XXXIII, č. 10, s. 44 – 54.

VANCEA, Georgeta. 2000. Humor und Komik in der deutschsprachigen Gegenwartsliteratur. In *Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik*, roč. 30, č. 119, s. 133 – 145.

ZAJAC, Peter. 1993. *Pulzovanie literatúry*. Bratislava : Slovenský spisovateľ.

ŽILKA, Tibor. 1995. *Text a posttext. Cestami poetiky a estetiky k postmoderne.* Nitra : Vysoká škola pedagogická.

Zum Problem der Norm im Unterricht von Deutsch als Fremdsprache

Martina Imider

Abstract

L´article traite les notions « culture de langue » et « norme de langue », cependant qu´ on essaye d´affronter des différentes conceptions de norme. Á l´aide de plusieurs exemples, la crevasse qui existe souvent entre le déploiement de la langue et la norme codifiée, est clairement faite. Les normes de langue ne sont pas présentées de manière homogène dans des différents manuels, livres de grammaire et lexique, ce qui laisse le lecteur dans l´ignorance concernant ce qui est encore « juste » ou bien ce qui est déjà « faux ». En outre, le problème devient par là plus compliqué, ce qui fait de l´allemand une langue plurinationale avec trois variations nationales.

Als ausländischer Germanist ist man ständig mit Fehlern konfrontiert. Man ist aus praktischen Gründen gezwungen, sich immer wieder über die Sprache seiner Studenten Gedanken zu machen. Obwohl bestimmte praktische Sprachkenntnisse bei der Aufnahmeprüfung zum Studium der Germanistik in Tschechien unerlässlich sind, trifft der Lehrende sowohl im mündlichen Kontakt als auch in schriftlichen Arbeiten während der Studienjahre auf fehlerhaftes Deutsch seiner Studenten. Das sprachliche Niveau eines Hochschulabsolventen sollte sich durch ein solides Maß an Korrektheit, Kultiviertheit sowie Vielfalt von Ausdrucksmitteln auszeichnen. Als Fehler gelten solche Äußerungen, von denen angenommen wird, dass sie Muttersprachler in der gleichen Situation mit dem gleichen Kommunikationsziel nicht verwendet hätten. Als primäres Lernziel gilt die Kompetenz, das Sprachsystem für konkrete Kommunikationssituationen adäquat anwenden zu können.[1]

Ein Fehler ist aber eine Abweichung von Norm.[2] Dabei entsteht die Dringlichkeit nach Sprachnormen zu fragen. Für den Fremdsprachenunterricht ist die Frage nach der Norm von zentraler Bedeutung.

Im Zusammenhang mit der Norm sprechen einige Autoren über die Sprachkultur. E. Ising definiert Sprachkultur folgendermaßen:

„… Sprachkultur bezeichnet das Niveau eines angemessenen, normgerechten und schöpferischen Sprachgebrauchs in bestimmten Situationen, gegenüber bestimmten Partnern und unter Berücksichtigung des Gegenstandes der Kommunikation…“[3] (Ising, 1977, S. 14).

Unter der Angemessenheit wird sicherlich „komunikative Adäquatheit“ verstanden. Die Normgerechtheit richtet sich zweifehlsohne nach der Einhaltung grammatisch-semantischer Normen. Bis dahin würden wir noch klar kommen. Die größten Schwierigkeiten bereitet sowohl den Sprachwissenschaftlern, als auch den Lehrenden die Kategorie des schöpferischen Sprachgebrauchs. Dieser Begriff bleibt trotz Bemühen vieler

[1] vgl. Stegu, 1997, S. 170 – 172.
[2] vgl. Juhász, 1980.
[3] Ising, 1977, S. 14.

Linguisten auch heute noch unklar und verschwommen.[4] Es ist hier wahrscheinlich die Rede von der menschlichen Phantasie, Kreativität und Spiel. Da vermute ich, hat ein Deutschlehrer-Muttersprachler so was, worauf man sich stützen kann, was man das Sprachgefühl nennt. Der Deutschlehrer- Nichtmuttersprachler bewegt sich dabei oft auf brüchigem Eis. Das Sprachgefühl wird zwar intuitiv nicht nur bei der Aneignung der Muttersprache im Bewusstsein herausgebildet, sondern auch ein sekundäres Sprachgefühl wird beim Erlernen der Fremdsprache bewusst geformt. *Duden, Deutsches Universalwörterbuch* umschreibt den Begriff so: „Gefühl, Sinn für den richtigen und (im Sinne einer gültigen Norm) angemessenen Gebrauch."[5] Da stellt sich hier die Frage, ob man sich auf etwas Intuitives echt stützen kann, wenn man Nichtmuttersprachler ist.

Es ist manchmal erstaunlich, dass ausländische Germanisten einen bewundernswerten, stilistisch differenzierten Wortschatz besitzen, ein grammatisch korrektes Deutsch mit dem weniger deutlichen Akzent ihrer Muttersprache sprechen und sich dadurch z.B. als gebürtige Tschechen zu erkennen geben. Ist das gerade nicht das Hochdeutsch, was erkennen lässt, dass man aus dem Ausland kommt? Die meisten Deutschen sprechen nämlich die deutsche Umgangssprache, bzw. verwenden im spontanen Sprechen und im impulsiven Gespräch regionale Ausdrücke. In jeder Sprache gibt es viele Varietäten und Variationen. Wer Deutsch unterrichtet, muss Norm- und Varietätenentscheidungen treffen. Bei der Auswahl des Lehr- und Übungsstoffes, bei der Bewertung und Korrektur von Leistungen und schließlich während der Unterichtsgestaltung sind Normentscheidungen zu treffen. Wir Deutschlehrer stehen oft vor der Frage: welches Deutsch denn gelehrt werden soll? Es scheint mir leider, dass das Problem der Sprachnorm im Bereich des Deutschen als Fremdsprache bisher nur unzureichend diskutiert wurde. Die deutsche Standardsprache ist, so Ulrich Engel, abstrakt, beschreibbar, sie ist auch lehrbar, und eine angemessene standardsprachliche Kompetenz sichert auch den fehlerfreien und zweckdienlichen Umgang mit aktualen Ausprägungen deutscher Sprache.[6] Nach Wandruszka sollte jeder Schulunterricht einen jungen Menschen darauf vorbereiten, was er mit der Sprache tatsächlich unternemme, welche Bereiche er dann jeweils dazulerne, ausbaue und vertiefe.[7]

Eine große Hilfe zur Förderung von Deutsch in nichtdeutschsprachigen Ländern stellt die Entsendung von Lektoren in mittel- und osteuropäische Länder dar, was vielen Institutionen, wie z.B. der Österreich-Kooperation, dem Kulturinstitut Österreich, dem DAAD, sowie der Robert Bosch-Stiftung zu verdanken ist. Diese Tatsache kann zur Überwindung der bestehenden Diskrepanz zwischen dem Deutschunterricht im Seminarraum im Ausland und der sprachlichen Realität in den einzelnen deutschsprachigen Ländern beitragen.[8] Es scheint ziemlich wichtig zu sein, ausländische LektorInnen zu Wort kommen zu lassen. Dank ihnen können die Studenten mit aktuellem regional unterschiedlichem Wortschatz vertraut gemacht werden. Wo die Lektoren herkommen, wo sie aufgewachsen sind, womit sie sich beschäftigt haben; das sind alles Aspekte, die ihren

---

[4] vgl. Bickes, 1994, S. 21.
[5] *Duden, Deutsches Universalwörterbuch.* Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverlag 1996, S. 1440.
[6] Ulrich Engel: *Deutsche Grammatik.* Heidelberg 1988, S. 12.
[7] vgl. Wandruszka, S. 46.
[8] vgl. Andrea Károly: *Die Bedeutung des plurizentrischen Ansatzes für den Deutschunterricht im Ausland.* In: ÖDaF-Mitteilungen 1 (1996), S. 45 – 48.

Wortschatz geprägt haben. Das ist eine Möglichkeit, ein wenig das Sprachvermögen zu erweitern.

Erst seit dem letzten Jahrzehnt wird Deutsch im DaF-Unterricht als eine plurizentrische Sprache mit drei nationalen Varietäten, nämlich dem deutschen, dem schweizerischen und dem österreichischen Standarddeutsch angesehen.[9] Das heißt, dass Deutsch nicht regional einheitlich, sondern differenziert gesehen wird. Die Lehrbuchverlage begannen langsam, sich auf diese veränderte Situation einzustellen. Als Beispiel dafür können Lehrwerke *Memo*[10] und *Plus deutsch*[11] genannt werden, die jene einzelne nationale Varietäten berücksichtigen, die sich am leichtesten im Wortschatz zeigen lassen. Das Lehrwerk *Memo* präsentiert den Wortschatz in einer sogenannten Regio-Box vergleichend für Österreich, Deutschland und die Schweiz, wie z.B. *Abitur* in Deutschland, gegenüber *Matura* in Österreich und der Schweiz und *Matur* in der Schweiz. Diese Boxen enthalten, was in den verschiedenen deutschsprachigen Ländern als „richtiges Deutsch" (Standarddeutsch) gilt[12] Das Lehrbuch *Plus deutsch* demonstriert an zahlreichen Hörtexten einzelne nationale Varianten, indem jedes Gespräch am Anfang der Lektion, das als Einstieg ins Thema dient, auf deutsch, österreichisch und schweizerisch vorgespielt wird. Ebenfalls im Lehrbuch *Themen neu*[13] werden einzelne standarddeutsche Varianten Österreichs genannt. Dass nationale Varietäten in Lehrwerke einbezogen werden, finde ich besonders dringlich, um bei Lernenden, die Deutsch als Fremdsprache gelernt haben, einen Sprachschock zu vermeiden. Es bleibt abzuwarten, ob sich diese Tendenz fortsetzt und mit der Zeit auch weitere Lehrmaterialien entstehen, die nationale Variation des Deutschen auf weiteren sprachlichen Ebenen berücksichtigen: in der Schreibweise, der Aussprache, Grammatik und auch Pragmatik.

Die Zentralfrage lautet: was ist allerdings die Sprachnorm? Die Bedeutung von Wörtern ändert sich, die Sprache wandelt sich, manches wirkt auf uns bereits gehoben oder archaistisch. Umgekehrt Neuschöpfungen sind noch ungewohnt, an vieles hat man sich schon gewöhnt. Es gibt Veränderungen im grammatischen Bau der deutschen Sprache, die neue deutsche Rechtsschreibung; auch in anderen Bereichen lassen sich ähnliche Entwicklungstendenzen beobachten, etwa im System des Konjunktivs. Auch bei den Verben gibt es die Tendenz zur Beseitigung von Redundanzen, zur Vereinfachung und Systematisierung. Der Fremdwortgebrauch und die zunehmende Überfremdung durch die ungeheure Flut von Anglizismen und Amerikanismen stellt heute ohne Frage ein Problem für die deutsche Sprache dar.[14] Laut dem Testergebnis, so *Die Zeit*, zu welchem Prozentsatz sieben europäische Sprachen mit sechzig der gebräuchlichsten Computerbegriffe umgegangen sind und das englische Wort durch ein ihrem System angepasstes ersetzt

---

[9] vgl. Ulrich Ammon: *Die nationalen Varietäten des Deutschen im Unterricht von Deutsch als Fremdsprache.* 1997, S. 143.

[10] Gernot Häublein; Martin Müller; Paul Rusch; Theo Scherling; Lukas Wertenschlag: *Memo. Wortschatz- und Fertigkeitstraining zum Zertifikat DaF. Lehr- und Übungsbuch.* Berlin und München: Langenscheidt KG, 1995.

[11] Hans-Peter Apelt; Mary L. Apelt: *Plus Deutsch. Lehr- und Arbeitsbuch für die Grundstufe.* Ismaning : Max Hueber Verlag, 2000.

[12] vgl. Ulrich Ammon: ebd., S. 141.

[13] Hartmut Aufderstraße; Werner Bönzli; Walter Lohfert : *Themen neu. Lehrwerk für Deutsch als Fremdsprache.* Ismaning: Max Hueber Verlag, 1998.

[14] vgl. Drosdowski, 1988, S. 18 – 19.

haben, ist das bei Deutsch 50 %.[15] Das Ergebnis signalisiert deutlich, dass das Deutsche eine Mischsprache wird. Die Deutschen bevorzugen in letzter Zeit offensichtlich englische Ausdrücke, obwohl die deutsche Sprache eine voll ausgebildete Kultursprache ist. Bedeutet das vielleicht für uns ausländische Germanisten, sich beim Erlernen der deutschen Sprache immer mehr und öfters mit dem Englischen beschäftigen zu müssen, um korrektes Deutsch sprechen zu können?

Bekannte Grammatiken der deutschen Sprache, es geht um die *Deutsche Grammatik* von Helbig und Buscha, die *Deutsche Grammatik* von Engel, den *Grundriss der deutschen Grammatik* von Eisenberg und die *Duden-Grammatik*, fassen zwar präziser den Begriff der Sprachnorm, aber nur theoretisch, in der Praxis könnten ihn konsequenter und eindeutiger handhaben.[16] Insgesamt imformieren sie nur unzureichend über den Begriff der „Sprachnorm." Die besagten Grammatiken, was die Sprachnorm anbelangt, zeigen keine einheitliche Struktur. Die *Duden-Grammatik* wird als die Standard-Grammatik der deutschen Sprache betrachtet. Die geltende Norm, von der Duden spricht, bezieht sich ausschließlich auf die Hoch- oder Standardsprache. Der Duden soll, nach Drosdowski, über die Rolle eines „Orthographischen Wörterbuches" hinaus zu „einem umfassenden Nachschlagewerk über die deutsche Gegenwartssprache" ausgebaut werden. (Drosdowski, 1980, S. 5)[17] Es gibt zwar Bemerkungen, wie veraltet, selten, nur in Österreich bekannt. Für den Leser ist jedoch entscheidend, was tatsächlich benutzt und als brauchbar anerkannt wird. „Der Sprachgebrauch entwickelt sich weiter, was sich nicht unbedingt schon in kodifizierten Normen niederschlagen muss." (Pleister- Blüher, 1994, S. 64).

Der Leser, der um eine präzise Auskunft bemüht ist, wird auch von den Wörterbüchern in manchen Fällen ganz unterschiedlich informiert. Die Frage der stilistischen Markierung in Wörterbüchern ist ja theoretisch noch ungelöst.[18] Wohl das schwierigste Problem stellt für die Lernenden die Wahl des richtigen Ausdrucks dar. Die Studenten verstehen zwar richtig die Bedeutung des Wortes, haben aber beim aktiven Sprachgebrauch Schwierigkeiten mit der richtigen Wortwahl. „Der Künstler, der echte Dichter", sagt Theodor Fontane, „sucht oft vierzehn Tage nach einem Wort." Bei einem Deutschlernenden geht es allerdings nicht so sehr um die Wahl der passenden Bedeutungsnuance, sondern schlicht und einfach darum, das Wort noch im Bereich seiner Gebrauchsnorm zu treffen. Bei der Verwendung feinster Bedeutungsnuancen wäre auch ein philologisch ausgebildeter Muttersprachler in Verlegenheit, sich für diese oder jene Lösung zu entscheiden. Praktisch wird das Problem noch dadurch komplizierter, dass selbst die einsprachigen Wörterbücher mangelhafte und oft nichtübereinstimmende Angaben über die Bedeutungen der Wörter machen. Man vergleiche nur als Beispiel das Verb *anlegen* im „Deutschen Universalwörterbuch, Duden" mit 10 Grundbedeutungen und mit Varianten insgesamt 12 Bedeutungen und dasselbe Verb im „Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache" mit 8 Grundbedeutungen und mit Varianten insgesamt 16 Bedeutungen. Wenn sich also auch die Lexikographen darin nicht völlig einig sind, was ein Wort ihrer Muttersprache bedeutet, dann ist die Unsicherheit der Fremdsprachenlernenden

---

[15] vgl. Die Zeit, 23.06.1995. In: *Unterwegs. Lehrwerk für die Mittelstufe DaF*. Berlin und München: Langenscheidt KG, 1998, S. 121.
[16] vgl. Pleister-Blüher, 1994, S. 59.
[17] Günther Drosdowski: *Der Duden. Geschichte und Aufgabe eines ungewöhnlichen Buches.* In: Siegl, E.A. 1985. Der Duden als Normierungsinstrument. S. 81.
[18] vgl. Ickler, 1985, S. 110.

umso verständlicher. Damit werden Unsicherheiten im Sprachgebrauch natürlich noch stärker.

Aus den Unzulänglichkeiten der Wortschatzdidaktik, aus dem Bestreben der Lernenden, sich immer komplizierter auszudrücken, sowie aus der unvollständigen Kenntnis der semantischen Struktur der Fremdsprache resultiert die schnell anwachsende Zahl der lexikalischen Fehler, wenn der Lernende sich schöpferisch betätigt und nach den gespeicherten fremdsprachlichen Mustern analoge Formen konstruiert. Auf dieser Ebene der Sprachbeherrschung muss man im Fremdsprachenunterricht der lexikalischen Problematik mehr Zeit und Aufmerksamkeit widmen, vor allem der korrekten kontextuellen und situativen Anwendung des erworbenen Wortschatzes. Die sich aus der semantischen Asymetrie der sprachlichen Zeichen ergebenden Fehler hängen mit der ungenügenden sprachlichen Praxis der Lernenden zusammen, die manchmal nur auf den Unterricht beschränkt ist. Obwohl die Studenten heute über bessere Fremdsprachenkenntnisse verfügen und das Niveau der Lehrbücher gestiegen ist, besteht weiterhin die Notwendigkeit, den semantischen Erscheinungen im Unterricht viel mehr Aufmerksamkeit zu widmen.

Schlussfolgerung

Die Frage nach der Sprachnorm im Unterricht von Deutsch als Fremdsprache ist nicht beantwortet und kann vielleicht nicht auf einfache Weise beantwortet werden.

Literatur

AMMON, U. 1997. Die nationalen Varietäten des Deutschen im Unterricht von Deutsch als Fremdsprache. In *Jahrbuch Deutsch als Fremdsprache 23 (1997)*, S. 141 – 158.

BICKES, H. – TRABOLD, A. 1994. Förderung der sprachlichen Kultur in der Bundesrepublik Deutschland. Bleicher, 1994, S. 20 – 30.

DROSDOWSKI, G. 1988. Ist unsere Sprache noch zu retten? Mannheim: Bibliographisches Institut & F.A. Brockhaus AG, 1988, S. 5 – 24.

Duden, Deutsches Universalwörterbuch. Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverlag 1996, S. 1440.

ICKLER, T. 1985. Norm und Normierung im Bereich „Deutsch als Fremdsprache“. In *Germanistische Linguistik (1985)*, S. 101 – 121.

JUHÁSZ, J. 1980. Interferenzlinguistik. In *Lexikon der germanistischen Linguistik.* Tübingen : Niemeyer.

KRUMM, H.-J. 1997. Welches Deutsch lehren wir? In *Jahrbuch Deutsch als Fremdsprache 23 (1997)*, S. 133 – 139.

PLEISTER, M. – BLÜHER, V. 1994. Zum Problem der Sprachnorm in Grammatiken der deutschen Sprache. In *Jahrbuch Deutsch als Fremdsprache 20 (1994)*, S. 57 – 76.

SIEGL, E.A. 1985. Der Duden als Normierungsinstrument. In *Germanistische Linguistik (1985)*, S. 75 – 87.

STEGU, M. 1997. Ausweitung oder Aufweichung? Zur Rolle des „Fehlers“ in der modernen Fremdsprachendidaktik. In *Forum Angewandte Linguistik. Band 32. Norm und Variation.* (Hg.) K. J. Mattheier. Frankfurt am Main : Peter Lang, 1997, S. 169 – 187.

WANDRUSZKA, M. Die Muttersprache als Wegbereiterin zur Mehrsprachigkeit.

K niektorým aspektom integrovania literatúry pre deti a mládež do nemčiny ako cudzieho

Ivica Lenčová

Abstract

In diesem Beitrag werden einige Aspekte der Integration von Kinder-und Jugendliteratur (KJL) im Anfängerunterricht an den Grundschulen vorgestellt. Die Legitimation der Literatur im Fremdsprachenunterricht wird durch die Argumente inhaltlicher, sprachlicher und methodisch-didaktischer Art begründet. Zum Begriff KJL werden neue Überlegungen angeboten und anschließend wird der Leser mit wichtigen Auswahlkriterien vertraut gemacht.

Prečo práve literatúra do vyučovania nemeckého jazyka?

Aká je súčasná pozícia literatúry v cudzojazyčnom vyučovaní? Po roku 1968 badať zreteľný odklon od tradičného kánonu a od literatúry vôbec, čím bola ohrozená jej legitimita (por. Koppensteiner, 2000). Ostré diskusie za a proti literatúre v NJ ako CJ sa viedli hlavne v 70. a 80. rokoch, keď sa vyhrotila protireakcia voči komunikatívnemu prístupu, ktorý silne potláčal do úzadia estetický fiktívny svet. Paradoxne práve literatúra umožňuje okrem iného dosiahnuť vyučovacie ciele v oblasti reálií, poskytuje uspokojenie a radosť pri čítaní, čím sa vytvárajú základy pozitívneho vzťahu k umeleckému textu a čítaniu vôbec (por. Kast, 1985).

Podľa Storcha (1999, s. 157) je text *„die zentrale sprachlich-kommunikative und didaktische Einheit des Fremdsprachenunterrichts“*. Text pokladajú mnohí pedagógovia a didaktici (Henrici, Švec, Tandlichová, Ehlersová, Koppensteiner, Wicke a i.) za základ výučby cudzích jazykov, pričom sa stretávame s rôznymi klasifikáciami a kritériami rozlišovania textov. Choděra (2001, s. 100) rozlišuje podľa žánrovej charakteristiky texty literárne, (umelecké) a ne-literárne (ne-umelecké). Problém zaraďovania literárnych textov do výučby cudzích jazykov vidí v ich mimodidaktickej podstate, špecifiká tohto druhu textov podľa neho neumožňujú komplexný (didaktický) prístup, a preto nie sú *„fatálně nezbytnou, protože elitní, a tedy určenou k preferenci, ‚povznášející' protiváhou textů ne-uměleckých (ne-literárních), ale pouze s nimi či spíše vedle nich anebo nejspíše až po nich integrální součástí vnitřně vyváženého cizojazyčného vyučování-učení“* (Choděra, 2001, s. 102). S jeho tvrdením môžeme súhlasiť len čiastočne. Zastávame názor, že literárne texty majú byť spolu s inými textami integrálnou súčasťou vyučovania cudzích jazykov od samého začiatku, pričom sa opierame o tézu Tandlichovej (1991), že aj keď literárny text nie je pedagogickým textom, preberá vo vyučovaní jeho funkciu.

Pre lepšiu názornosť sme argumenty hovoriace jednoznačne za prácu s literárnym textom rozdelili do troch okruhov:

1. Argumenty obsahového charakteru
2. Jazykové argumenty
3. Argumenty metodicko-didaktického charakteru

1. Argumenty obsahového charakteru

- V literatúre ide o svojské, špecifické zobrazenie sveta a jeho spoznávanie. Literárne texty sú oknom do literárneho a kultúrneho života cieľovej krajiny. Sú dôležitým zdrojom informácií z reálií, pričom za ich prioritu voči nefikcionálnym textom považujeme nepriame sprostredkovanie skutočnosti (informácie nie sú vždy obsahom práce s literárnym textom) (por. Riemerová, 1996).
- Ide o emotívne, estetické a súčasne etické poznanie, preto literárne texty prispievajú k dynamizácii a súčasne uvoľneniu vyučovacej hodiny. Podnecujú výmenu názorov a diskusiu: ponúkajú žiakom možnosti identifikácie, ale aj diferenciácie (život na škole, podobné životné situácie, rodinné vzťahy, priateľstvá, atď.). Oslovujú ich v afektívnej a citovej sfére, podporujú rozvoj kreativity a fantázie.
- Estetické vnímanie sveta v jeho mnohoznačnosti, mnohorakosti a otvorenosti ovplyvňuje ich vlastné vnímanie, prístup, riešenie a tvorivosť, prispieva k spoznávaniu krásy, ktorá nás obklopuje.
- V tomto prístupe je kódovaný aj etický rozmer estetickej funkcie čítania – princíp otvorenosti vedie nielen k vnímaniu, ale aj k akceptovaniu a tolerovaniu iných.
- V literatúre je tematizovaná bohatá varieta ľudských osudov a vzťahov.
- Ponúka žiakom prosociálne modely správania sa pri ich sebapoznávaní a sebahľadaní, čím spĺňa dôležitú formatívnu funkciu.
- Literatúra je svojím spôsobom interkultúrna.

2. Jazykové argumenty

- Metaforický jazyk približuje čitateľovi reálny svet v jeho univerzálnosti a ambivalentnosti, v nevšednom stvárnení (polysémia, konotácie, metafory,...), ktoré iné druhy textov nereprezentujú dostatočne – tieto jazykové formy ponúkajú estetické kvality jazyka, ktoré žiak nemôže získať, ak by mal k dispozícii iba vecné či odborné texty.
- Ak je globálnym cieľom výučby cudzích jazykov jazyková kompetencia, potom rozvoj esteticko-poetických recepčných schopností a následne kreatívno-produktívnych schopností nemôže zostať bez povšimnutia.
- Literárne texty ponúkajú špecifické možnosti práce v oblasti jazykových zručností (napr. rozvoj tichého čítania).
- Zefektívňujú prácu so slovnou zásobou (systematizácia, aktivizácia, reflexia slovnej zásoby), rozširujú slovnú zásobu o nové okruhy, ktoré sa v učebniciach nevyskytujú.
- Okrem toho umožňujú spracovať gramatické a pragmalingvistické poznatky.

3. Argumenty metodicko-didaktického charakteru

- Literárne texty oslovujú celú osobnosť žiaka, pokiaľ sa do nich zahĺbi.
- K didaktickým prednostiam môžeme zarátať aj fakt, že literárne texty nie sú „opotrebované“, žiaci si ich lepšie uchovajú v pamäti (afektívne a emocionálne komponenty), sú často originálnejšie ako učebnicové texty.
- Z metodického hľadiska nie je potrebné, aby sa ku každému textu realizoval „literárny“ rozhovor. Niekedy stačí text prečítať, nechať ho pôsobiť na recipienta, pocity a dojmy neverbalizovať. Na druhej strane práve literárny text disponuje obrovským potenciálom podnetov na jazykové reakcie, súhlas, odmietnutie a pod.
- Literárne texty sú k dispozícii v knižniciach, školách a inštitúciách na podporu výučby nemeckého jazyka u nás (Goethe-Institut, Regionales Fortbildungszentrum a i.), a to aj vtedy, keď žiak/učiteľ nemá možnosť navštíviť nemecky hovoriacu krajinu. Pri menšej

námahe je možné zaobstarať si ich. Problémom ale zostáva nedostatočná orientácia v súčasnej literaratúre pre deti a mládež nemeckej proveniencie.

- Vhodne vybraný literárny text dokáže zlákať žiaka k jeho opätovnému prečítaniu neskôr, po skončení školy,prípadne k prečítaniu iných diel od toho istého autora.
- Literárne texty sú svojou kompozičnou výstavbou vhodné na samostatné čítanie pri určení si vlastného tempa.
- Svojím potenciálom dokážu zaujať žiaka pre cudzí jazyk, nájsť v jeho osvojení zmysel, motivujú ho k tomu, aby sa ho učil.
- Rešpektujú individualitu žiaka, prispievajú k rozvoju jeho potencialít, zdôrazňujúc jeho kvality.
- Vytvárajú nesimulované komunikačné situácie, a tým aj jedinečné a nefalšované, ktoré nemôžu poskytnúť učebnicové texty.
- V neposlednom rade prispievajú k prekročeniu hraníc edukačných konštruktov (učebnice, učebné osnovy) a napomáhajú tak k získaniu širšieho vzdelania a rozvoju osobnosti žiaka.
- Literárne texty spĺňajú dôležitú pedagogickú funkciu – napomáhajú rozvoju osobnosti, senzibilizujú žiakov na inú kultúru, vytvárajú predpoklady na relativizáciu, prípadne odbúranie predsudkov a klišé voči cieľovej krajine (por. Cornejo, Ehlersová, Hříbiková, Choděra, Koppensteiner, Kostelníková, Riemerová).

Literatúra pre deti a mládež – esteticky menejcenná literatúra?

Detská literatúra vo vyučovaní nemeckého jazyka ako cudzieho? V tejto súvislosti nás síce napadnú obrázkové a iné knižky pre deti, ale priame spojenie s vyučovaním nemeckého jazyka sotva. Literatúra pre deti (s výnimkou rozprávky a malého počtu krátkych básničiek) totiž v učebniciach nemeckého jazyka, s ktorými sa pracuje na ZŠ, chýba. Pri literatúre pre mládež sú asociácie spojené s najnovšími učebnicami komunikatívno-pragmatickej metódy pre SŠ (o. i. aj domácej produkcie – „Schau mal! 1 – 4“), ktoré ponúkajú (aj keď nie v dostatočnej miere) literárne texty a aspoň čiastočne vypĺňajú jej absenciu na ZŠ. Tým sa, samozrejme, možnosti využitia detskej literatúry a literatúry pre mládež nekončia. Tak napríklad existujú pokusy zakomponovať ju do vyučovania pre dospelých, hlavne čo sa týka konkrétnej poézie, krátkych žánrov, klasických rozprávok a antirozprávok). O to logickejšie je integrovať literatúru pre deti a mládež do vyučovania nemeckého jazyka ako cudzieho čo najskôr a začleňovať ju do vyučovania pre začiatočníkov na ZŠ, t. j. vekovej kategórie, pre ktorú je písaná. Ponuka vhodných textov je široká a tematicky pestrá, pričom nemusíme pracovať len s takými známymi autormi, ako je Christine Nöstlingerová, James Krüss, alebo z klasikov Bertold Brecht, či Erich Kästner. Ich výber determinujú didaktické ciele, jazyková úroveň, ako aj špecifiká danej cieľovej skupiny (v našom prípade začiatočníkov vo veku 10 – 15 rokov).

Existuje vôbec literatúra pre deti a mládež?

Slovenské viacslovné označenie *literatúra pre deti a mládež* (v nemčine podobne *KJL – Kinder-und Jugendliteratur*, vo francúzštine a angličtine je to jednoducho *littérature de jeunesse* a *children´s literatur*) zachytáva skupinu adresátov od malého dieťaťa po dospelého mladého človeka a predstavuje súbor najrôznejších textov, ako sú leporelá, obrázkové knižky pre malé deti, zbierky básní, či romány pre adolescentov. Široké spektrum detskej literatúry a literatúry pre mládež s jej rôznymi stupňami komplexity a estetickej náročnosti sťažuje možnosť charakterizovať ju dostatočne presne vo všeobecnosti.

S jej charakteristikou a vymedzením funkcií sa stretáme v mnohých starších i novších literárnovedných a didaktických publikáciách (Hrabák, Vlašín, Žilka, Gansel, Haman a i.). Ako pojem ju nie je také ľahké definovať – v každom prípade by bolo zjednodušené chápať literatúru pre deti a mládež ako určitú skupinu diel s rovnakými znakmi, keďže ide o široké spektrum textov pre pomerne veľké vekové rozpätie s rozdielnou záujmovou orientáciou, vyplývajúcou aj z odlišnej psychosomatickej charakteristiky jednotlivých skupín.
Gansel (1999, 8) rozdeľuje podľa zamerania literatúru pre deti a mládež na:

„1. die Gesamtheit der für die Kinder und Jugendliche als geeignet empfundenen Literatur (intentionale KJL),
2. die Gesamtheit der für die Kinder und Jugendliche geschriebenen fiktionalen und nichtfiktionalen Texte (spezifische KJL),
3. die Gesamtheit der von Kindern und Jugendlichen rezipierten fiktionalen und nichtfiktionalen Texte (Kinder- und Jugendlektüre),
4. ein Teilsystem des gesellschaftlichen Handlungs- bzw. Sozialsystems "Literatur" (Subsystem „KJL“)“.

Pod intencionálnou literatúrou pre deti a mládež rozumieme literárne texty národnej a svetovej literatúry ako aj ľudovú slovesnosť, ktoré pôvodne neboli určené tomuto adresátovi. O ich vhodnosti rozhodli pedagógovia, rodičia, vydavateľstvá, prípadne iné inštitúcie. V 18. storočí, v období osvietenstva, sa začínajú písať texty zvlášť určené pre deti a mládež – túto literatúru označujeme ako špecifickú literatúru pre deti a mládež. Samozrejme, že deti nečítajú len to, čo sa im určí na čítanie (1) a čo je špeciálne pre ne napísané (2). Fikcionálne a nefikcionálne texty, ktoré deti a mládež skutočne recipujú, sa zvyknú označovať ako čítanie pre deti a mládež (3). Súčasne je literatúra pre deti a mládež subsystémom umeleckej literatúry (4).

Horeuvedené aspekty kumuluje Žilka (1984) do definovania literatúry pre deti a mládež ako literárneho subsystému, ktorý v sebe zahŕňa intencionálne a neintencionálne texty, t. j. zámerne a nezámerne tvorené pre deti. Vlašín (1984) ju vníma ako integrálnu súčasť umeleckej literatúry, ktorá je špecifickou modifikáciou svojich funkcií esteticky, eticky a didakticky aktuálna pre čitateľov medzi 3. – 15. rokom. Zdôrazňuje jej aktívnu funkciu k jazyku ako základnému prostriedku zospoločenštenia (výslovnosť, rytmická stránka jazyka, polyfunkčnosť slov, atď.) a tiež v podnecovaní detskej spontaneity, fantázie, mravného a estetického hodnotenia, čo podporuje aj našu intenciu zaradiť literárne texty pre deti do výučby cudzích jazykov.

Pokiaľ ide o vekové kategórie, literatúra pre deti medzi 3. – 6. rokom sa označuje ako literatúra predškolského veku, od 6. – 11. roku ako literatúra mladšieho školského veku a medzi 11. – 15. staršieho školského veku (por. Vlašín, 1984). V novšej didaktickej literatúre (Gansel, 1999) sa literatúra približne do 14 – 15 rokov označuje ako detská literatúra, od 15 do 18 rokov ako literatúra pre dospievajúcu mládež. Žiaci vo veku od 10 do 15 (čiže cieľová skupina, ktoré nás zaujíma) predstavujú sčasti mladší a prevažne starší školský vek.

Aké texty a pre koho?
(Kritériá výberu literárnych textov)

Pri výbere literárnych textov preferujeme požiadavku **„otvoreného“ kánonu**, pod čím rozumieme:

1. otvorenosť k novej literatúre, t. j. k súčasnej literatúre pre deti a mládež,
2. otvorenosť k zmenám, t. j. nechápať literatúru ako fenomén, ktorý sa

3. nemení a nereaguje na zmeny v spoločnosti,
4. otvorenosť k revízii predchádzajúcich poznatkov,
5. otvorenosť v rozhodovaní sa v konkrétnych vyučovacích situáciách.

Záväznými princípmi sú estetická a etická precedentnosť, aktuálnosť, originalita a metodická determinovanosť literárneho textu.

Požiadavku otvoreného kánonu a horeuvedené princípy, ktoré sú pre nás pri výbere literárnych textov rozhodujúce, podporujú aj naše kritériá, ktoré sme sformulovali nasledovne:

- **Orientácia na adresáta**

U adresáta hrajú dôležitú úlohu jazykové znalosti, znalosti z reálií, vek (faktor rastu), predchádzajúce skúsenosti v práci s literárnym textom, jeho záujmy, potreby, želania a túžby, ako aj faktory schopností.

Z mimojazykových komponentov hrajú dôležitú úlohu edukačné tradície (recepcia literatúry nemeckej proveniencie v našej krajine), koordinácia s literárnym programom rodnej literatúry (v nádväznosti na to lokálna validita) (por. Ehlersová, Löschmann – Schröder, Janíková a i.).

- **Orientácia na text**

Literárny text sa vyznačuje rôznym stupňom obtiažnosti: podľa Löschmanna/Schrödera (1984) hovoríme o tzv. objektívnom a subjektívnom stupni obtiažnosti. Kým subjektívny stupeň obtiažnosti je determinovaný osobnosťou žiaka a vyjadruje jeho predpoklady (je rôzny aj v relatívne homogénnych cieľových skupinách), objektívny stupeň obtiažnosti determinujú nasledovné faktory:

> *„– Je mehr der Text eine "eigene Welt" präsentiert, desto schwieriger ist er.*
> *– Aktionsreiche Texte, die Konkretes behandeln, sind leichter verständlich, während erörternde Texte schwieriger sind.*
> *– Einfache, leicht überschaubare Gesamtstrukturen (in Fabeln, Märchen,Liedern, einfachen Gedichten, Epigrammen und Kurzgeschichten) sind für Anfänger/innen besser geeignet als komplexere Gesamtstrukturen (Erzählungen, Romane, Dramen,Balladen, Gedichte).*
> *– Je weniger die grammatischen und lexikalischen Mittel des Textes von der Standardsprache abweichen, desto leichter kann er sein.*
> *– Texte, die stilistische Merkmale aufweisen, die dem Individualstil eines Autors/einer Autorin entstammen, sind schwieriger als Texte, die einfache Figuren enthalten.“* (Löschmann/Schröder, 1984)

Na tomto mieste by sme chceli poznamenať, že horeuvedené faktory nevylučujú pri objektívne jednoduchých textoch subjektívne problémy recipienta/žiaka.

- **Orientácia na ciele cudzojazyčného vyučovania**

Dôležitou didaktickou otázkou v súvislosti s integrovaním literárnych textov do vyučovania CJ je otázka cieľa výučby vo vzťahu k umeleckej literatúre (por. Hříbiková, 2001/2002). Tak ako aj iné druhy textov má literárny text vo vyučovaní cudzích dvojakú funkciu – je súčasne cieľom i prostriedkom. Pod cieľom chápeme postupné získanie čitateľskej kompetencie cez dialógy s literárnym textom (o získaní literárnej kompetencie môžeme hovoriť až na VŠ). V počiatočnej výučbe cudzích jazykov by sme mohli hovoriť

skôr o schopnosti viesť dialóg, komunikovať s textom a o postupnom získavaní čitateľskej kompetencie, opierajúc sa o čitateľské zručnosti a návyky, získané na hodinách literárnej výchovy v materinskom jazyku. Pre začiatočníkov považujeme za vhodné texty zo súčasnej literatúry: sú relevantné vo vzťahu k reáliám, majú obsahovú náplň blízku mladému človeku, odzrkadľujú každodennú skutočnosť.

Literárny text ako prostriedok vedie k rozvoju jazykových kompetencií a kultúrnych poznatkov (neinterpretačný prístup), ale ako špecifický text si vyžaduje iné metódy a formy práce v súlade s kritériami výberu.

- **Orientácia na didakticko-metodickú funkciu textu**

Schröder/Löschmann (1984, s. 32) rozlišujú literárne texty, určené na recepčné účely a literárne texty ako podnety na ústnu komunikáciu. V ich klasifikácii absentuje rola literárneho textu pri rozvoji ďalších jazykových zručností, predovšetkým písania. Aj v súvislosti s rozvojom ústnej komunikácie by sme radi doplnili, že literárne texty neposkytujú len priestor na dialógy, diskusiu, ale aj na interpretáciu, čím sa rozvíja afektívna a citová stránka a tiež kreativita žiaka. Práve tým, že literárny text je do značnej miery otvorený (žiak môže asociatívne doplňovať zdanlivo prázdne miesta), rozvíja fantáziu a divergentné reakcie, čo vedie k jazykovej aktivite, intenzívnej sebareflexii a sebaprojekcii (por. Janíková, 2001/2002).

Považujeme za dobré integrovať literárne texty do väčších vyučovacích celkov ako sú témy a okruhy problémov a u začiatočníkov obsah štrukturovať na princípe propedeutickom, čím sa vytvoria dobré predpoklady pre budúcu prácu na základe žánrového a historického princípu (por. Ehlersová, Janíková, Riemerová, Storch, Gansel a i.).

Popri horeuvedených aspektoch sú pri integrovaní literárnych textov do vyučovania nemeckého jazyka rovnako dôležité aj otázky čitateľskej kompetencie, kritériá výberu literárnych druhov a žánrových foriem, voľba vhodných metód a aktivít, ktorým sme sa v našom príspevku priamo nevenovali.

V intenciách humanistickej edukácie sme sa snažili zdôrazniť myšlienku, že literatúra má vo vyučovaní cudzích jazykov špecifické postavenie svojím motivačným a kultivačným zameraním, a tým ponúka možnosti realizovať činnostné učenie orientované na žiaka, zdôrazňujúce jeho rozvoj v kognitívnej, ale aj emocionálnej a afektívnej oblasti.

Zoznam bibliografických odkazov

BREDELLA, Lothar. 1980. *Das Verstehen literarischer Texte.* Stuttgart.

CORNEJO, R. 2001/2002. O roli literatury v integrované výuce německého jazyka. In *CJ*, roč. 45, č. 4, s. 121 – 123.

EHLERS, Swantje. 1992. *Lesen als Verstehen*. Tübingen : Langenscheidt.

EHLERS, Swantje. 1988. *Literarische Texte lesen lernen*. München : Ernst Klett Verlag.

ESSELBORN, K. 1986. Literaturdidaktik im Bereich Deutsch als Fremdsprache in der Bundesrepublik Deutschland. In: Ehnert, R./Schröder, H. (ed.), *Das Fach Deutsch als Fremdsprache in den deutschsprachigen Ländern*. Frankfurt a.M, s. 267 – 290.

GANSEL, Carsten. 1999. *Moderne Kinder- und Jugendliteratur*. Berlin : Cornelsen.

GAVORA, Peter. 1992. *Žiak a text*. Bratislava : SPN.

HAMAN, Aleš. 1999. *Úvod do studia literatury a interpretace díla*. Jinočany : H/H.

CHODĚRA, Radomír. 2001. *Didaktika cizích jazyků na prělomu staletí*. Rudná u Prahy : Editpress.

KAST, Bernd.1985. *Jugendliteratur im kommunikativen Deutschunterricht*. Berlin.

KELLNER, N.1999. *Literarische Kreativität.* Stuttgart : Ernst Klett Verlag.

KOPPENSTEINER, Jürgen. 2001. *Literatur im DaF-Unterricht*. Wien : öbv und hpt.

HŘÍBIKOVÁ, R.1999/2000. Umělecký text ve výuce CJ. In *CJ,* roč. 43, č. 3, s. 80 – 82.

LENČOVÁ, I. 2002. Grünes Licht für Phantasie. In *Fremdsprache Deutsch*, Heft 27, s. 13 – 17.

LENČOVÁ, I. 1996. Kreativer Umgang mit Literatur im Anfängerunterricht. In *Begegnungen Sondernummer,* SUNG Bratislava. s. 45 – 47.

LENČOVÁ, Ivica.1994. *Literarische Texte im Deutschunterricht. Heft 1*. Banská Bystrica : Metodické centrum.

LENČOVÁ, I. 1999. Literatúra v učebniciach nemeckého jazyka. In *Zborník FHV.* Banská Bystrica : FHV UMB, s. 357 – 374.

LENČOVÁ, Ivica. 2001. *Mit Gedichten spielen. Heft 4.* Banská Bystrica : Metodické centrum.

LÖSCHMANN, M. – SCHR30. 6. 2001.ÖDER, G. 1984. *Literarische Texte im Fremdsprachenunterricht*. Leipzig.

PACKOVÁ, D. 2001. Literární text žije až tehdy, když je čten. In *Lidové noviny*, roč. 14, č. 152, 30. 6. 2001, s. 23.

RIEMER, Claudia. 1996. *Literarische Texte*. In Gert Henrici – Claudioa Riemer, *Einführung in die Didaktik des Unterrichts DaF*. Baltsmannweiler : Schneider Verlag Hohengehren.

STORCH, Günther. 1999. *Deutsch als Fremdsprache – Eine Didaktik*. München : Wilhelm Fink Verlag.

ŠVEC, Štefan. 1995. *Základné pojmy v pedagogike a andragogike*. Bratislava : Iris.

TANDLICHOVÁ, Eva. 1991. *Práca s textom vo vyučovaní anglického jazyka.* Bratislava : SPN.

VLAŠÍN, Š. 1984. *Slovník literární teorie.* Praha : Československý spisovateľ.

WICKE, Rainer E. 1993. *Aktive Schüler lernen besser*. München.

ZELINA, Miron. 1993. *Humanizácia školstva*. Bratislava : Psychodiagnostika.

Projekt im Rahmen des Faches Wirtschaftsdeutsch

Šárka Sladovníková

Abstract

Der Schwerpunkt des Faches Wirtschaftsdeutsch (im Rahmen des Bakkalaureatsstudiums Deutsch in Wirtschaft und Tourismus) in den vergangenen zwei Semestern lag in der Ausarbeitung des Projektes Präsentation der Stadt in Beziehung zu dem potentiellen Investor.

Das Ziel des Projektes war zu zeigen, wie sich die böhmischen und mährischen Regionen und ihre Städte nach der Wende entwickeln und wie sie in den Zeiten der Globalisierung und der verschärften Konkurrenz abschneiden können. Zu den wichtigsten Kriterien für die Akquisition von Investoren bei der Präsentation der jeweiligen Orte gehörten die Höhe der Arbeitslosigkeit, Entwicklung der Verkehrsinfrastruktur, Wirtschaft und Industrie, die wichtigsten bis jetzt an dem Ort angesiedelten Unternehmen und vor allem die Bereitschaft der speziellen Industriezonen für potenzielle Investoren.

Aus unserem Projekt ergaben sich wesentliche Unterschiede zwischen den einzelnen Regionen. Am meisten sind von der schwierigen Situation diejenigen Regionen betroffen, in denen der Rückgang von der Schwerindustrie einen tiefgreifenden Strukturwandel eingeleitet hat. Während Prag zu den reichsten Regionen nicht nur innerhalb der EU-Kandidatenländer, sondern auch der EU-Mitgliedstaaten gehört, weisen die Städte im Osten des Landes hohe Arbeitslosigkeit auf und die Anlockung von Investoren wird durch die fehlende Autobahn schwerer gemacht. Die Ausbildungsstruktur der Bevölkerung und die Fähigkeit der Leute, sich neuen Forderungen anzupassen, sind jedoch Grund zur Annahme, dass besonders nach dem EU-Beitritt auch in diesen Regionen die Entwicklung in einem schnelleren Tempo verlaufen könnte.

Der Lehrstuhl für Germanistik an der Philosophischen Fakultät der Universität Ostrava bietet seit 1996 das dreijährige Bakkalaureatsstudium Deutsch in Wirtschaft und Tourismus an. Diese Einrichtung des Studiums ist relativ jung, trotzdem handelt es sich um einen Bereich, dessen Rolle sowohl im System des Hochschulstudiums als auch in der Praxis immer mehr an Bedeutung gewinnt, im Zusammenhang damit, wie sich unsere Gesellschaft den wirtschaftlichen und sozialen Bedürfnissen und Gewohnheiten in der Welt anpasst.

Das Hauptfach in allen sechs Semestern des Studiums stellt das Wirtschaftsdeutsch dar. Als Lehrer dieses Faches habe ich mir lange Zeit Gedanken darüber gemacht, auf welche Art und Weise man in die Wirtschaftslehre auch Informationen über die aktuelle wirtschaftliche Situation in unserem Land so effektiv wie möglich integrieren könnte; die Studenten sollten an die angegebene Thematik tatkräftig und schöpferisch herantreten, nicht nur mit Hilfe der im Internet erworbenen Daten. Deshalb möchte ich gerne in diesem Artikel mit anderen Pädagogen dieses Faches Erfahrungen austauschen, bzw. ihnen Anregungen für ihre weitere pädagogische Tätigkeit geben.

Es handelt sich konkret um ein Projekt, dessen Bearbeitung einen Teil der Unterrichtseinheit während eines (höchstens zwei) Semesters einnimmt, der normalerweise für ein Referat vorbehalten ist. Der Name des Projektes lautet „*Präsentation der Stadt in Beziehung zu dem potentiellen Investor*“.

Die Aufgabe aller Studenten am Anfang der gemeinsamen Arbeit an diesem Projekt bestand darin, die Hauptkriterien für die Präsentation der Stadt so festzusetzen, dass der potentielle Investor den ersten Impuls bekommt, warum er gerade an diesem Ort unternehmen sollte.

Es ist unumstritten, dass das Profil einer Stadt die Hauptdaten über die jeweilige Stadt beinhalten soll, zu denen solche Angaben gehören wie Lage und Größe der Stadt, Anzahl der Einwohner und Bevölkerungsdichte, Entfernung der Stadt von anderen bedeutenden Zentren und vor allem von der Hauptstadt, Partnerstädte, Bildungswesen, Verkehr und Kommunikationserreichbarkeit des Ortes, Existenz eines Flughafens u.a. Unter dem Punkt Anzahl der Einwohner wäre es interessant, die Altersstruktur der Bevölkerung zu analysieren, d.h. den relativen Anteil der Einwohner in dem vorproduktiven, produktiven und postproduktiven Alter zu vergleichen.

Zu den nächsten, für den potenziellen Investor noch wichtigeren Kriterien sind die Studenten auf Grunde der Brainstormingmethode gelangt. An der ersten Stelle steht die Angabe über die Arbeitslosigkeit in der Stadt und der ganzen Region, bzw. ihre Entwicklung in den letzten Monaten, Anzahl der Langzeitarbeitslosen, bzw. ihre höchste erreichte Qualifikation usw. Zu den weiteren gewichtigen Faktoren kann man die Industriebasis der Stadt und ihrer Umgebung zählen. Falls es sich um eine Stadt mit der in der Vergangenheit reichlich entwickelten schweren Industrie handelt, dann ist es nötig, die verlaufende Transformation und Umstrukturierung der bestehenden Industrie zu fassen. Wir haben uns alle darauf einig gemacht, dass den entscheidenden Faktor für die Investoren die Errichtung der speziellen Industriezonen und deren technische Infrastruktur darstellt. Nicht zu vergessen sind auch die Familienmitglieder der Investoren und die Gestaltung von guten Bedingungen bei ihrer Anpassung an das neue Milieu, d.h. wie man die Freizeit gestalten kann, welche Kultur- und Sportveranstaltungen die Lokalität anbietet, Attraktivität der Lokalität aus der Sicht des Fremdenverkehrs, bedeutende Sehenswürdigkeiten, Kurorte, Möglichkeiten der industriellen und Agrartouristik u.ä.

Der unter den Studenten gewählte Koordinator des Projektes fertigte eine eigenhändig hergestellte Wandkarte der Tschechischen Republik an und markierte an der Karte die als Bestandteil des Projektes gewählten Städte. Nach der Präsentation des Profils der jeweiligen Stadt notierte er ihre Grunddaten in die Karte, damit man am Ende des Semesters die einzelnen Angaben vergleichen und auswerten könnte. Für die Präsentation wählten die Studenten meistens ihre Geburtsstädte.

Die Vorbereitung des Projektes schätze ich bei meisten Studenten sehr hoch, denn sie haben manche Informationen im „Terrain“ erworben – in Informationszentren, bei den zuständigen Angestellten im Magistrat, im Arbeitsamt usw. Die eigentliche Präsentation haben sie mit einer Menge von erworbenen Materialien und Schemen und Graphen zu den statistischen Angaben ergänzt, bzw. um Abbildungen der wichtigen Sehenswürdigkeiten oder technischen Denkmäler auf den Folien bereichert.

In dem nächsten Teil meines Artikels führe ich ein konkretes Beispiel solches Profils an, und zwar der Stadt Ostrava. Am Ende möchte ich Sie mit einigen interessanten Vergleichungen der böhmischen und mährischen Städte bekannt machen, wie sie sich aus unserem Projekt ergaben.

Ostrava

1 Einleitung

Ostrava – die drittgrößte Stadt Tschechiens – ist ein natürliches, administratives, Industrie-, Handels-, Kultur- und Bildungszentrum der Mährisch-schlesischen Region. Nach 1989 kommt die Zeit der Umwandlung der Industrie sowie des Lebens in der Stadt, wann sich allmählich sowohl die Lebensbedingungen der Bevölkerung als auch die gesamte industrielle Struktur ändern. Ostrava bekommt die Gelegenheit, das Zentrum einer dynamischen Region mit großem menschlichen und industriellen Potential zu werden.

2 Lage

Die Stadt Ostrava befindet sich am Zusammenfluss von vier Flüssen – Oder, Ostravice, Opava und Lučina. Sie liegt 360 km östlich von der Hauptstadt Prag, in der Nähe der Grenze an Polen (ca. 10 km nördlich vom Stadtzentrum) und an die Slowakei (ca. 50 km östlich von der Stadt). Die Stadt nimmt einen fast regelmäßigen Kreis mit dem Ausmaß von 214 km² ein.

3 Bevölkerung

Ostrava ist ein natürliches Zentrum der Mährisch-schlesischen Region, wo im Umkreis von 50 km einschließlich des polnischen Teils des Gebietes mehr als 1,5 Millionen Einwohner leben.

Anzahl der Einwohner von Ostrava	319 293 Einwohner
Bevölkerungsdichte	1 492 Einwohner/km²
Anzahl der Einwohner der Mährisch-schlesischen Region	1 277 095

Altersstruktur der Bevölkerung

Alter	absolute Anzahl der Einwohner	relativer Anteil der Einwohner
Vorproduktiv (0 – 14 Jahre)	53 167	16,6 %
produktiv (15 – 59 Jahre)	210 542	66,0 %
postproduktiv (60+)	55 470	17,4 %

4 Bildungswesen

Ostrava gehört zu den durch den industriellen Strukturwandel am meisten betroffenen Gebieten in der ganzen Republik, charakterisiert durch eine rasante Reduktion der Schwerindustrie und steigende langzeitige Arbeitslosigkeit. Zu den starken Seiten Ostravas gehört ein genügendes Potential an qualifizierter Arbeitskraft, die bei der Entwicklung neuer Wirtschaftsaktivitäten eingesetzt werden kann.

In Ostrava existiert ein reich entwickeltes Netz von staatlichen und privaten Mittelschulen, die ihre Studenten für die Praxis oder für weiteres Studium an verschiedenen Hochschulen vorbereiten. Die Stadt Ostrava hat vor, eine Grund- und Mittelschule zu gründen, wo in Fremdsprachen unterrichtet wird.

In der Stadt befinden sich zwei staatliche Hochschulen: Bergbauakademie – Technische Universität Ostrava und die Universität Ostrava. Neben diesen Hochschulen

findet man hier auch die private Hochschule für Unternehmen, deren Absolventen den akademischen Grad Bakkalaureat erreichen. In den naheliegenden Städten Opava und Karviná sind die Fakultäten der Schlesischen Universität.

5 Wirtschaft

Die Struktur der industriellen Produktion in Ostrava beruhte historisch auf Steinkohlen-förderung und –bearbeitung und auf danach anknüpfenden Zweigen – Metallurgie, Kokereien, der chemischen Industrie, auf der Produktion des elektrischen Stroms und auf dem Bauwesen. In 1994 wurde die Steinkohlenförderung auf dem Gebiet der Stadt beendet, Metallurgie und schwerer Maschinenbau dominieren jedoch bis heute. Für diese Zweige sind jedoch umfassende Transformationen und Umstrukturierung typisch, die durch eine wesentliche Reduktion von Arbeitsplätzen gekennzeichnet sind.

Arbeitslosigkeit in April 2003 war 16,5 %.

6 Verkehr

Die Stadt Ostrava ist ein wichtiger Verkehrs- und Kommunikationsknotenpunkt der ganzen Region. In deren Nähe befindet sich der internationale Flughafen Ostrava – Mošnov und die Stadt ist ein potentieller Binnenhafen der Flussschifffahrt (falls der Fluss Oder schiffbar gemacht wird).

a. Straßen und Autobahnen

Die Anknüpfung von Ostrava an das Autobahnnetz wird die Autobahn D 47 sicherstellen, deren Bau im Jahre 1999 begann und die einen Bestandteil des VI. europäischen multimodalen Verkehrskorridors Polen – Ostrava – Anknüpfung an D1 Richtung Brno – Österreich – Italien darstellen wird.

b. Flugverkehr

Internationaler Flughafen Ostrava – Mošnov, 25 km vom Stadtzentrum entfernt, ist der größte regionale Flughafen in Tschechien mit der Landebahn 3 500 x 63 m. Es ist ein Flughafen mit einem regelmäßigen und unregelmäßigen Binnenverkehr sowie internationalem Verkehr. Die Kapazität des Gebäudes umfasst eine Million Passagiere jährlich. Ganz in der Nähe wurde eine Free-Zone errichtet.

c. Eisenbahnverkehr

Die Eisenbahnverbindung Prag – Ostrava ist ein Bestandteil des II. Eisenbahnkorridors, der in die Entwicklungspläne der europäischen Infrastruktur eingegliedert ist und der an Korridore in Österreich und Polen anknüpft. Die inzwischen schon realisierte Modernisierung des Korridors ermöglicht kürzere Fahrtzeiten. Daraus folgen: größeres Interesse an Personen- und Güterverkehr, höhere Qualität des Verkehrs sowie die Erhöhung der Kapazität des Korridors.

7 Industriezonen

Die Stadt Ostrava bietet den Investoren für ihre unternehmerische Aktivitäten Industriezonen an, die mit der notwendigen technischen Infrastruktur ausgestattet sind.

a. Industriezone Hrabová

Die Produktionszone Ostrava, die ein Bestandteil der Industriezone ist, bietet in der ersten Etappe 20 ha Grundstücke für Investoren an, mit Entwicklungspotential von weiteren

44 ha. Das Gebiet ist im Einklang mit dem Bebauungsplan für leichte Industrie, Lagerräume und kleine Produktion bestimmt. In die östliche Hälfte sind kommerzielle, bzw. Gesellschafts- und Unterhaltungsobjekte, Unterkunft und Administrative situiert. Das Gebiet kann in der Zukunft auf 180 ha vergrößert werden. Zur Zeit sind im Rahmen der Industriezone die Hypermärkte Makro und Tesco in Betrieb. In verschiedenen Stadien der Vorbereitung sind die Vorhaben, Einkaufszentren Globus und eventuell Lettenmayer zu bauen.

Dem Bebauungsplan nach ist dieses Gebiet vor allem für leichte Industrie geeignet, möglich ist die Erweiterung auf Objekte der Administrative, Dienstleistungen und des Handels. Bei der Entscheidung über die Lokalisation eines konkreten unternehmerischen Vorhabens werden exportfördernde, technologisch progressive Produktionsarten bevorzugt, die auf Zusammenarbeit mit lokalen Herstellern und Lieferanten orientiert sind.

b. Industriezone Ostrava – Mošnov

Diese Industriezone bietet in der ersten Etappe 22,5 ha Grundstücke für Investoren im Eigentum der Stadt Ostrava an. Im Nordosten grenzt diese Zone an den Flughafen Ostrava – Mošnov. Die Grundstücke für die erste Etappe liegen zwischen dem Flughafen und der örtlichen Kommunikation, die Gebietsreserve für Weiterentwicklung befindet sich südlich und südöstlich von der Fläche für die 1. Etappe.

c. Wissenschaftlich-technologischer Park

Die Gesellschaft Wissenschaftlich-technologischer Park AG wurde 1997 gegründet, und zwar mit dem Ziel, die Entwicklung moderner exportfördernder Technologien sowie die Einführung der Ergebnisse der wissenschaftlichen Forschung in die Praxis zu unterstützen. Es wurde von der Stadt Ostrava, der Agentur für regionale Entwicklung GmbH, der Bergbauakademie – Technischen Universität, der Universität Ostrava und der Schlesischen Universität gegründet.

Für diese Zwecke kaufte die Stadt Ostrava Grundstücke im Gesamtausmaß von fast 10 ha und führte dorthin die technische Infrastruktur ein. Über die Ausnutzung der Grundstücke entscheiden standartgemäß der Eigentümer (Stadt Ostrava) und Betreiber des Parks (Gesellschaft Wissenschaftlich-technologischer Park AG). Das erste hier situierte Unternehmen ist die tschechisch-spanische Gesellschaft INGELECTRIC und seit 2003 gibt es hier das zentrale Mehrzweckgebäude für kleinere Unternehmen.

d. Karolina – Entwicklungsgebiet für Erweiterung des Stadtzentrums

Das Gebiet Karolina wurde früher für Schwerindustrie ausgenutzt. Zur Zeit wurde die ursprüngliche industrielle Bebauung abgerissen und es wird die Beseitigung von Altlasten durchgeführt. Das Gelände befindet sich in unmittelbarer Nähe des Zentrums, 500 m vom historischen Platz entfernt. Durch den Abriss der industriellen Bebauung wurde eine umfangreiche Fläche für weitere Entwicklung des Stadtzentrums freigemacht. Das ist eine Besonderheit dieses wichtig gelegenen Geländes und aus diesem Grunde wurde ein internationaler urbanistisch-architektonischer Wettbewerb ausgeschrieben, dessen Ergebnisse im November 2000 veröffentlicht wurden. In der Konkurrenz von 90 Entwürfen gewann die Arbeit polnischer Architekten aus Gliwice.

e. Lokalität NEW CITY

Die Lokalität im Ausmaß von 6 ha bildet einen Bestandteil des Gebietes Karolina, das zum Gegenstand eines internationalen urbanistischen Wettbewerbs wurde. Dem

Entwurf nach soll die NEW CITY das bestehende Zentrum der Stadt Ostrava erweitern und ergänzen. Es wird sich um eine städtische Form der kompakten Bebauung handeln, die um eine innere Fußgängerzone mit einem Platz gelegen sein soll. Am Rande der Lokalität sollen städtische Kommunikationen und öffentlicher Stadtverkehr (Straßenbahn, O-Bus) führen.

Im östlichen Teil der Lokalität wird eine multifunktionelle Blockbebauung mit sechs Geschossen geplant. Bestimmung: Einkaufsmöglichkeiten, Dienstleistungen, Büros und ergänzende Verpflegungs- und Unterhaltungseinrichtungen.

f. Schlesisch-ostrauer Burg

Die schlesisch-ostrauer Burg ist das älteste kultur-historische Denkmal in Ostrava. Es wurde Ende des 13. Jhs. in der Nähe des Zusammenflusses der Flüsse Ostravice und Lučina gebaut. Ursprünglich diente die Burg zu Militärzwecken, bis 1327 stand sie an der Grenze des polnischen Staates, wo sie eine Wehrfunktion gegen mährische Länder erfüllte.

Die Ruinen der gotischen Burg dehnen sich auf der Fläche ca. 90 x 70 m aus. Den Kern des Burgareals bildet das Torso eines Palastgebäudes, das nördlich, östlich und südlich von einem Wehrsystem umgeben ist. Bis heute blieb eine der Basteien erhalten. 1534 wurde die gotische Burg zu einem Renaissanceschloss umgebaut und die Spuren dieses Umbaus sind in den Überresten der Ruine bis jetzt sichtbar.

Das Gelände der Burg kann vor allem auf dem Gebiet der Kultur, Erholung, Unterkunft oder Club-, bzw. Bildungseinrichtungen ausgenutzt werden. Eine sinnvolle und wirtschaftliche Ausnutzung des Geländes kommt nur im Zusammnehang mit der Revitalisierung und neuer Ausnutzung des umliegenden Gebietes in Frage.

g. Bahnhof Ostrava – Svinov, Einkaufs- und Gesellschaftszentru

Der Entwurf der zukünftigen Gestaltung des Bahnhofs Svinov und seiner Umgebung stützt sich auf eine urbanistisch-architektonische Studie der Herrichtung des Geländes vor dem Bahnhof und auf eine verkehrs-urbanistische Studie der Neugestaltung des Betriebs des Bahnhofs. Eine grundsätzliche Herrichtung des Geländes vor dem Bahnhof im Ausmaß von fast 2 ha und des Bahnhofsgebäudes wird in den Jahren 2003 – 2004 durchgeführt, im Zusammenhang mit der Modernisierung des II. Eisenbahnkorridors.

Im Areal zwischen dem Bahnhof und den Brücken auf der Opavska Straße sollte ein Einkaufs- und Gesellschaftszentrum mit integrierten Parkplätzen realisiert werden. Die Grundstücke unter dem zukünftigen Objekt sind im Eigentum einer AG mit großem Anteil der Stadt Ostrava.

Das Ziel des Projektes ist, die Erreichbarkeit des Bahnhofes mit den Mitteln des öffentlichen Straßenverkehrs zu verbessern, den Komfort der Passagiere beim Umsteigen zu erhöhen und den städtischen Charakter des Stadtbezirks Svinov zu verstärken.

8 Möglichkeiten der Freizeitgestaltung

Die Stadt Ostrava hat sich in den 90er Jahren sichtbar zum Besseren geändert. Einst von der Industrie als eine schwarze und schmutzige Stadt gekennzeichnet, hat die Stadt in den letzten Jahren ihre Industrieproduktion beschränkt, ein schöneres Antlitz angenommen, sie hat begonnen, mit einem reichen gesellschaftlichen, kulturellen, sportlichen, touristischen und Handelstreiben zu leben.

Das Mährisch-schlesische Nationaltheater mit den Opern-, Ballett-, Schauspiel- und Operettenensembles gehört zu den meistgeschätzten Theaterbühnen in Tschechien. Eine reiche Geschichte haben auch das Petr-Bezruč-Theater, das Kammertheater Arena und das

im Jahre 1953 gegründete Puppentheater, das seit 1999 seinen Sitz in einem neuen Gebäude hat, dem modernsten seiner Art in Mitteleuropa. Zu den bekantesten Theaterfestspielen gehört das internationale Festival des Puppentheaters Spectaculo Interesse. Das Musikleben der Stadt erreicht mit den alljährlich veranstalteten internationalen Festspielen Janáčeks Mai mehr als ein Vierteljahrhundert seinen Höhepunkt. Die Janáček-Philharmonie Ostrava ist heute ein weltbekanntes Orchester, das zahlreiche Konzerte im Rahmen der Stadt vorbereitet und auch an Welttourneen teilnimmt. Zu dem Phänomen der Stadt ist in den letzten Jahren die Stodolní Straße geworden, wo ein neues Zentrum des Nachtlebens mit ca. 50 Clubs und Restaurants entstanden ist.

Sportjournalisten sehen Ostrava als eine Stadt, die in den höchsten Wettbewerben in allen Sportarten vertreten ist. In der Stadt gibt es Spitzenmannschaften im Eishockey, Fußball, Volleyball, Handball und Basketball, man findet hier auch eine neue Floorballhalle. Den Einwohnern der Stadt und den Sportgemeinschaften stehen 205 Sportplätze, 5 Stadien, 130 Turnhallen, 3 Winterstadien, 5 Schwimmbäder, 11 Schwimmhallen, 264 Sportclubs und 15 Reitclubs zur Verfügung. Das beliebteste Ziel im Sommer ist das gut ausgestattete Naturschwimmbad in Poruba, das größte seiner Art in Mitteleuropa. In der unmittelbaren Umgebung der Stadt befinden sich drei große Golfspielplätze und zwei Sportflughäfen. Durch die Stadt führen zahlreiche Radwege. Die Bezirke am Stadtrand sind mit markierten Wanderwegen durchwirkt sowie die nahen Beskiden, die als ein Erholungs- und im Winter als ein Skizentrum ausgenutzt werden.

Zu den oft besuchten Zielen der Einwohner sowie der Touristen gehört das Bergbaumuseum auf dem Gelände der ehemaligen Grube Anselm unter dem Berg Landek. Man kann in die ursprünglichen Flöze fahren und sich überzeugen, unter welch schweren Bedingungen die Bergleute arbeiteten, man kann hier interessante Sammlungen der Bergbautechnik oder historischen Grubenlampen bewundern. Ein ähnlicher Anziehungspunkt ist das nationale Kulturdenkmal Grube Michal, wo die Besucher erproben können, wie Bergleute ihre Schicht begonnen haben, und sich die sehenswerte wertvolle Technik ansehen.

Der Besuch des Zoologischen Gartens, der zu den größten in Tschechien gehört, ist vor allem für Kinder vorgesehen.

9 Warum Ostrava?

Weil diese Stadt durch ihre Geschichte, Entwicklung und Lage zu großen Veränderungen fast schicksalhaft vorbestimmt wurde.

Die Schwerindustrie wird reduziert und die Steinkohlenförderung auf dem Gebiet der Stadt wurde im Jahre 1994 völlig beendet. Die Umstrukturierung bringt mit sich die Entwicklung von Kleinunternehmen, Dienstleistungen, Handel, aber auch Verbesserung der Umwelt, die mit dem Aufbau einer modernen technischen und Informationsinfrastruktur verbunden ist, mit der Erneuerung des Wohnungsfonds und mit der Entstehung von neuen Aktivitäten auf allen Gebieten des Lebens. Eine passende Grundlage dafür stellt qualifizierte und relativ billige Arbeitskraft dar. Die Dynamik der gegenwärtigen Entwicklung wird durch die Entstehung von einigen Industriezonen unterstützt sowie durch die Möglichkeit, finanzielle Beiträge aus den Strukturfonds der EU zu erhalten.

Die bewunderungswerte Fähigkeit der Stadt, trotz der Reduktion der Industrie dem Pessimismus nicht zu erliegen, unterstützt durch politische Stabilität, bringt schon sehr positive Ergebnisse. Der Rating im Wert „A-“, erteilt der Stadt durch die Agentur Standard & Poor´s im November 2001, ist ein gutes Zeichen für die Welt des Unternehmens und der Investitionen, ein Zeichen dafür, dass die Stadt glaubenswert ist. Mehrere ausländische

Gesellschaften haben das inzwischen zu Investitionen in diese Metropole genutzt. Ostrava wird im neuen Jahrtausend zur einzigartigen Gelegenheit für weitere Investoren, die sich in dieser dynamischen Stadt durchsetzen können.

Schlussfolgerungen

Aus unserem Projekt stellte sich heraus, dass Tschechien immer noch ein geteiltes Land darstellt. Die Wirtschaft wird zwar komplett umstrukturiert, staatliche Betriebe privatisiert und freie Marktwirtschaft gefördert, trotzdem gibt es markante Unterschiede zwischen einzelnen Regionen. Während sich in Prag viele ausländische Investoren angesiedelt haben und dementsprechend die Arbeitslosigkeit niedrig ist, kann man den Osten des Landes immer noch als eine marode Welt bezeichnen. Einst eine der erfolgreichsten Industriezonen Europas geriet in eine tiefgreifende Krise. Das Gebiet wurde seit langem abhängig von Kohle und Stahl als Arbeitgeber, zusätzlich verursachte diese einseitige Wirtschaftsstruktur massive Umweltbelastungen. Die guten Zeiten der Schwerindustrie sind aber vorbei. Kohlezechen, Kokereien und Stahlwerke mussten schließen und die Krise der Montanindustrie griff auch auf andere Branchen über. Um einige der privatisierten, einst staatlichen Betriebe profitabel zu machen, mussten zehntausende Arbeitnehmer freigesetzt werden. Markant ist das vor allem in der Mährisch-schlesischen Region, wo die Arbeitslosigkeit zu den höchsten in Tschechien gehört: Ostrava – 16,5 %, Frýdek-Místek – 14,6 %, Nový Jičín – 14,2 %. In dieser Region gibt es auch die höchste Bevölkerungsdichte unter den untersuchten Bezirken – 175 Einwohner pro km², im Vergleich z.B. zu der Südböhmischen Region, wo es nur 62 Einwohner pro km² gibt. In der Mährisch-schlesischen Region ist die höchste Anzahl der Hochschulabsolventen in ganz Mähren, auf der anderen Seite gibt es hier aber auch die höchste Anzahl der Leute, die nur einen Grundschulabschluss erreicht haben. Aus dem Vergleich der Altersstruktur der Bevölkerung ergaben sich keine wesentlichen Unterschiede, außer der Städte Frýdek-Místek und Zlín in der gleichnamigen Region. Während die Einwohner im produktiven Alter in den meisten Städten um 65 % der gesamten Population der Stadt darstellen, ist diese Angabe in Frýdek-Místek um 5 % höher und in Zlín um 20 % niedriger. Dementsprechend leben in Zlín beinahe 37 % der Leute im postproduktiven Alter, was in den anderen Städten normalerweise 17 % ist.

Zu den erheblichen Entscheidungskrieterien der Investoren gehört bestimmt die Existenz der Autobahn und das ist leider bei der Akquisition der Einleger einer der wesentlichsten Nachteile der Regionen in Mähren.

Gegenden, die in der Vergangenheit nicht so stark durch Betriebe der Schwerindustrie geprägt wurden, weisen wesentlich bessere Angaben auf. Als Beispiel einer aufblühenden Stadt könnte Mladá Boleslav in der Mittelböhmischen Region dienen. Direkt nach Mladá Boleslav führt die aus den EU-Mitteln aufgebaute Autobahn. Das größte Unternehmen in der Stadt, das einen strategischen Partner in der VW Group schon kurz nach der Wende gefunden hat, stellt jeden zweiten Einwohner der Stadt an. Es produziert 500 Octavias täglich, die vor allem auf dem tschechischen, slowakischen und deutschen Markt ihren Absatz finden. Obwohl die Löhne bei Skoda um mehr als zwei Drittel niedriger als in Deutschland sind, sind die Steuereinnahmen der Stadt relativ gut. Und solange es Skoda gut geht, geht es auch der Stadt gut. Ebenso gut geht es den Städten, die aus ihrer reichen Geschichte und Kulturerbschaft profitieren können, wie z.B. Český Krumlov in der Südböhmischen Region. Die Stadt wurde 1992 in die UNESCO-Erbschaft-Liste eingetragen und jährlich besuchen sie 1,5 Millionen Touristen. Die Entwicklung des

Dienstleistungssektors ist auf dem Erfolgskurs und dementsprechend liegt die Arbeitslosigkeit bei dem gesamtstaatlichen Durchschnitt – um 8 %.

Um den schwierigen Anpassungsprozess in dem ganzen Land bewältigen zu können, ist die Zusammenarbeit der privaten, kommunalen und staatlichen Akteure nötig. Die kleinen und mittelständischen Unternehmen, die Motor der Wirtschaft darstellen, müssen gefördert werden. Um mehr Investoren in unser Land anzulocken, sind Sanierung und Aufbau der Verkehrsinfrastruktur sowie Unterstützung seitens der Verwaltungsstrukturen von entscheidender Bedeutung. Natürlich erwarten alle Regionen, dass zu ihrer weiteren Entwicklung ihnen auch finanzielle Mittel aus den Strukturfonds der EU behilflich sein werden, denn mit Ausnahme von Prag versprechen sich alle tschechischen Regionen, dass sie nach der Ausarbeitung entsprechender Projekte für ihre Realisierung auch finanzielle Unterstützung aus Brüssel bekommen werden.

Literatur

ACHILLES, U. – KLAUSE, D. – PLEINES, W. 1998. *Marktplatz. Deutsche Sprache in der Wirtschaft.* Köln : Labonte, Büro für Verlagsmarketing. ISBN 3-933357-00-4

BAKALA, J. a kol. 1993. *Dějiny Ostravy.* Ostrava : Sfinga. ISBN 80-85491-39-7

BUHLMANN, R. – FEARNS, A. – LEIMBACHER, E. 1995. *Wirtschaftsdeutsch von A – Z.* Berlin und München : Langenscheidt KG. ISBN 3-468-49849-7

Ein kleiner Führer durch Ostrava. Ostrava : Städtisches Informationszentrum Ostrava, 2002.

FRITSCH, U. – KNAPPE, K. 2002. *Wirtschaft auf einen Blick.* Köln : Bank-Verlag Köln.

Ostrava. Handbuch für Investoren. Ostrava : Studio CMYK, 2002.

Ostravská nej. Ostrava : Studio CMYK, 2002.

Karpathenverein v Banskej Bystrici a jeho činnosť v období prvej Československej republiky

Michal Schvarc

Abstract

Der Beitrag behandelt die Geschichte eines der grössten deutschen Vereine inder Slowakei in Banská Bystrica von seiner Entstehung 1889 bis zum hektischen Herbst 1938. Schildert die Tätigkeit des Karpathenverein und seine Auswirkung an das Leben der deutschen Minderheit in Banská Bystrica.

Významným prvkom na kultúrnospoločenskom poli našich dejín bolo obyvateľstvo nemeckého pôvodu, aj keď nikdy netvorilo viac ako 5 % z celkového počtu obyvateľstva, prichádzajúce na naše územie od 13. storočia vo viacerých kolonizačných vlnách.

Počas historického vývoja sa na Slovensku vytvorili tri súvislejšie nemecké jazykové ostrovy – Bratislava a okolie (Pressburg), oblasť Kremnice a jej okolia, Hornej Nitry (Hauerland – tento názov sa ustálil koncom tridsiatych rokov, podľa nemeckých názvov obcí v tejto oblasti s príponou *–hau*, odvodené od slovesa *hauen*, čo znamená *klčovať*) a Spiš (Zips). Okrem týchto jazykových ostrovov bola prakticky v každom meste zastúpená nemecká menšina.

Po rakúsko-maďarskom vyrovnaní roku 1867 sa nemecká menšina na Slovensku dostala do zložitej situácie. Bola vystavená maďarizačnému tlaku, ktorý sa prejavoval odnárodňovaním a vymieraním nemeckého národného života. Vznikom samostatného Československa dostala nemecká menšina na Slovensku možnosť plného národného a kultúrneho rozvoja. Otvorili sa pred ňou perspektívy, o akých sa jej v Uhorsku ani nesnívalo. Bolo preto zdanlivo paradoxné, ale pre situáciu nemeckej menšiny na Slovensku charakteristické, že sa proti ČSR stavala zásadne negativisticky. Spočiatku to bolo pod maďarským vplyvom, pretože väčšina slovenských Nemcov bola už do takej miery odnárodnená, že plne podliehala maďarskej agitácii. Čoskoro sa tento maďarský vplyv dostal do konfliktu s vplyvom sudetonemeckým, pretože „Weimarská republika“ a ešte vo väčšej miere potom nacistické Nemecko prenikali medzi slovenských Nemcov prostredníctvom sudetonemeckých organizácií. Politické a kultúrne inštitúcie slovenských Nemcov sa stali arénou ostrého zápasu medzi maďarským vplyvom riadeným z Budapešti a sudetonemeckým vplyvom, za ktorým stáli nemecké ríšske organizácie. Záblesky pozitívneho postoja voči Československu sa tak u slovenských Nemcov čoskoro stratili a slovenskí Nemci nevyužili všetky možnosti slobodného demokratického vývoja, ktoré sa im núkali.

Spolková činnosť medzi nemeckým obyvateľstvom na Slovensku mala dlhú tradíciu a bola veľmi bohatá. Kultúrne a športové spolky pracovali už pred rokom 1918 a pokračovali vo svojej činnosti aj po roku 1918, aj keď ešte nemali schválené stanovy.[101] Najznámejšie boli Karpatský spolok (Karpathenverein) a Tatranský spolok (Tatraverein).

[101] KOVÁČ, D. : *Nemecko a nemecká menšina na Slovensku* (1871 – 1945). Bratislava, Veda 1991, s. 73.

Karpathenverein začal svoju činnosť v roku 1873 v centre Horného Spiša v Kežmarku.[2] Činnosť spolku bola zameraná na oblasť turistiky, lezectva a jedným z hlavných cieľov bolo objavovanie a sprístupňovanie Vysokých Tatier verejnosti. Spolok postupne rozšíril svoju pôsobnosť na územie východného a stredného Slovenska. Ťažisko jeho práce bolo vo Vysokých Tatrách, kde významnou mierou prispel k rozvoju turistiky, horolezectva a lyžiarstva. Hlavnými oblasťami činnosti Karpathenvereinu boli: 1. sprievodcovská a záchranárska činnosť, 2. vysokohorská turistika a horolezectvo, 3. zimné športy, 4. ochrana prírody[3], ktoré však v jednotlivých pobočkách neboli zastúpené rovnomerne a nebol na ne v jednotlivých obdobiach činnosti spolku kladený rovnaký dôraz. Zásluhou Karpathenvereinu vznikla vo Vysokých Tatrách sieť horských chát a útulní. Z najznámejších to boli Karfunkelturmhaus pri Zelenom plese, turistický a mládežnícky dom dr. Guhr na Hrebienku a Sliezsky dom pri Velickom plese.[4]

Vrcholným orgánom Karpathenvereinu bolo hlavné predstavenstvo spolku, ktoré malo svoje sídlo v Kežmarku a to riadilo činnosť jednotlivých pobočiek a sekcií. Na čele stál hlavný vedúci – dr. Michal Guhr, neskôr dr. Mikuláš Szontahg, ďalším orgánom bol hlavný výbor, ktorého členmi boli vedúci jednotlivých pobočiek a sekcií.[5] Ako tlačový orgán Karpathenvereinu vychádzal „Karpathenpost“ a v rokoch 1934 – 1943 vydával časopis „Die Karpathen“.[6] Okrem spomínaných časopisov vychádzalo každoročne periodikum „Turistik, Alpinismus und Wintersport“ (od roku 1934 pod názvom „Turistik und Wintersport“), ktorý mal odborný charakter a vychádzal ako ročenka Karpathenvereinu.[7] Karpathenverein ako spolok nemeckej menšiny na Slovensku bol člen dvoch najvýznamnejších nemeckých strešných organizácií v Československej republike, a to HDW – Hauptverband der deutschen Wintersportvereine so sídlom v Liberci (nem. Reichenberg), majúci pod svojou kuratelou lyžovanie a zimné športy, a HDGW – Hauptverband der deutschen Gebirgs – und Wandervereine sídliaci v Ústí nad Labem (nem. Aussig an der Elbe) zastrešujúci nemecké spolky turistického charakteru. Oba nemecké strešné zväzy dotovali ríšskonemecké organizácie, čo sa odzrkadlilo hlavne po roku 1933 a vyvrcholilo v roku 1938 glajchašaltáciou týchto organizácií v tzv. Volksgemeinschaft pod vedením exponovaného nacistu Konrada Henleina.

V Banskej Bystrici začala pobočka Karpathenvereinu činnosť roku 1889. Jej iniciátorom, zakladateľom a jej prvým vedúcim bol Karol Csipkay, vtedajší podžupan Zvolenskej župy, neskôr súdny radca justičného dvora v Budapešti. Post vedúceho zastával až do roku 1918.

Počet členov v roku založenia pobočky bol 113, v nasledujúcich rokoch stúpol až na 167, začiatkom 20. storočia došlo k miernemu úbytku členskej základne – počet sa zredukoval na 94. V roku 1906 mala pobočka zaregistrovaných 155 a roku 1909 až 199 členov. Vojna samozrejme pribrzdila prílev nových členov.

V prvom decéniu sa činnosť pobočky obmedzovala na opravy turistických ciest a chodníkov (Jamka, Ďumbier, Pustý Hrad), značenie ciest a na organizovanie túr a výletov

---

[2] Rok a miesto založenia spolku sa nachádza na oficiálnej pečati spolku – pôvodne založený ako Magyarországi Karpátegyesület.

[3] BOBRÍK, M.: Nemecké telovýchovné organizácie a spolky na Slovensku. In: *Historický časopis*, 36, 4, 1988, s. 583.

[4] Tieto útulne a chaty boli uvádzané na hlavičkovom papieri hlavného predstavenstva spolku v Kežmarku.

[5] Štátny okresný archív v Banskej Bystrici (ďalej ŠOKA BB), fond Karpatský spolok – pobočka v Banskej Bystrici (ďalej KS BB), škatuľa 1, 2. Korešpondencia 1931 – 1938.

[6] *Encyklopédia Slovenska, zv. 3*, Bratislava, Veda 1979, s. 48.

[7] ŠOKA BB, fond KS BB, šk. 2, korešpondencia 1934, č. 8/1934.

do širšieho okolia Banskej Bystrice (jaskyňa Tufná, Ďumbier). Pri príležitosti osláv tisíceho výročia príchodu starých Maďarov do Karpatskej kotliny pobočka zhotovila album so zábermi Banskej Bystrice a okolia.[8] Nasledujúce roky až do vypuknutia 1. svetovej vojny boli rokmi úspešnej činnosti, čo sa odzrkadlilo hlavne vo výstavbe horských chát a útulní – a to na Ďumbieri, kde sa postavila horská chata, počas vojny úplne zničená. V roku 1906 pobočka postavila turistickú chatu s vyhliadkou na Panskom Dieli (Herrenteil).[9] Okrem toho sa podieľala i na príprave a značení vychádzkových a turistických chodníkov v okolí Banskej Bystrice, predovšetkým pri úpravách serpentínovej cesty na Urpíne. Táto cesta mala dĺžku vyše 10 km a jej cieľom bola Vartovka, pôvodne veža z obdobia tureckých vojen, kde sa roku 1909 postavila vyhliadka. Do tohto obdobia spadá aj výstavba útulne Kohútova na Krížnej v blízkosti Majerovej skaly.[10]

Od roku 1911 sa rozšírila činnosť pobočky aj na oblasť zimných športov. Na Bánoši bola vybudovaná sánkárska dráha a veľká starostlivosť sa venovala lyžovaniu. Pobočka viedla kurzy turistických vodcov. Najznámejším vodcom bol Béla Göllner, ktorý disponoval kľúčmi od horeuvedených chát a útulní.[11]

Funkcionármi pobočky v období existencie rakúsko-uhorskej monarchie boli: vedúci: K. Csipkay (1889 – 1918), zástupcovia vedúceho E. Heinrich (1889 – 1892), J. Papp (1893 – 1910), A. Huberth (1910 – 1918).[12]

Vznik ČSR a z toho vyplývajúce spoločensko-politické zmeny na Slovensku sa odrazili v činnosti nemeckých turistických spolkov. Členskú základňu tvorili predovšetkým príslušníci nemeckej a maďarskej národnosti. Vznikom ČSR sa oslabili hospodárske pozície maďarskej menšiny, predisponovala svoje finančné prostriedky do Budapešti, čím sa oslabila ba až zanikla činnosť Uhorského karpatského turistického spolku na Slovensku. Obdobie 1918 – 1920 možno nazvať tzv. mŕtvym bodom[13] v činnosti nemeckých turistických spolkov na Slovensku, čoho dôsledkom bola rozkolísaná politická situácia.

Bývalí vedúci funkcionári Uhorského karpatského turistického spolku prejavovali negativistický postoj voči ČSR. Skutočnosť, že sa slovenskí Nemci ocitli v spoločnom štáte s tromi miliónmi sudetských Nemcov, sa prejavovala postupným narastaním veľkonemeckých tendencií v radoch nemeckej menšiny na Slovensku. Kolbišťom sudetonemeckých a maďarských záujmov sa stala hlavná oblasť pôsobenia Karpathenvereinu – Spiš.

Konzekvenciou stagnácie spolku boli prieťahy pri schvaľovaní stanov spolku, schválené napokon ministrom s plnou mocou pre správu Slovenska roku 1922 pod číslom 3358/22.[14] Na základe tohto schválenia začala svoju obnovenú činnosť i banskobystrická pobočka Karpathenvereinu. Oficiálne mohla pôsobiť až schválením jej stanov príslušným župným úradom. Stanovy schválil župný úrad Zvolenskej župy 28. 7. 1923 pod číslom 22 689/23 adm. II.[15]

---

[8] ŠOKA BB, fond KS BB, šk. 2, korešpondencia 1933, č. 12/1933.
[9] Hlavnými prispievateľmi na stavbu boli R. Tulinszky a J. Meiser. Náklady dosiahli sumu prevyšujúcu 3 600 uhorských korún.
[10] ŚOKA BB, fond KS BB, šk. 2, korešpondencia 1933, č. 12/1933.
[11] Tamže.
[12] Tamže.
[13] BOBRÍK, M.: Nemecké telovýchovné organizácie a spolky na Slovensku. In: Historický časopis 36, 4, 1988, s. 550.
[14] Štátny oblastný archív v Banskej Bystrici (ďalej ŠOBA BB), fond Pohronská župa, šk. 265, č. 22 689/1923 adm. II.
[15] Tamže.

Na prvom zasadnutí výboru pobočky, konanom 29.1.1923 v Banskej Bystrici, sa rozhodlo, že bude vystupovať pod názvom „Zweigverein des Karpathenvereines in Banská Bystrica“, odvolávajúc sa na paragraf 4 bodu 1. štatútov schválených ministerstvom s plnou mocou pre správu Slovenska, ktorý hovorí, že úradnou rečou spolku je jazyk nemecký, ale vo vnútornom styku môže každý člen používať svoj materinský jazyk.[16]

V stanovách spolku sa v 1. bode uvádza názov – Karpathenverein – a jeho členenie na centrálu a pobočky. Znakom spolku je plesnivec umiestnený na modrom pozadí lemovaný zlatou stuhou s nápisom Karpathenverein, Gegr. 1873. Účelom spolku bolo sprístupňovanie Karpát, zvlášť Vysokých Tatier, vôbec priblíženie krás prírody v tuzemsku i zahraničí, rozvoj turistického ruchu. Dôležitý je paragraf 2 bodu 2, ktorý uvádza, že spolok nie je politický.

Ďalej sa v stanovách hovorí o budovaní siete turistických chát a útulní, organizácii turistických a iných kultúrno-spoločenských podujatí.

Členom spolku mohla byť každá osoba, bez ohľadu na pohlavie. Cudzinci sa mohli stať členmi na základe povolenia príslušného ministerstva. Základným a podporujúcim členom mohla byť i osoba právnická. Členovia sa delili na mládežníkov – pod 18 rokov a nad 18 rokov – riadni, podporujúci, základní a čestní.

V stanovách sa hovorí o sídle spolku – Kežmarok, hlavnom predstavenstve a o funkcionároch spolku (tajomníci, pokladník, revízor, právny zástupca, komisie spolku). Nasledujúcimi bodmi štatútov sú verejné zhromaždenia a činnosť pobočiek.

Na základe štatútov Karpathenvereinu sa každá pobočka organizuje sama, sama si vytvára vlastný jednací poriadok a sama si volí výbor a funkcionárov. Každá pobočka mala pozostávať najmenej z tridsiatich členov a na svoj vznik a činnosť potrebovala schválenie vlády. Úlohou pobočiek bolo sprostredkovanie styku medzi centrálou a členstvom, zabezpečenie vyberania ročného členského a nábor nových členov. Pobočka bola povinná odvádzať centrále 40 % z vybratého členského, zasielať centrále začiatkom každého kalendárneho roka zoznam svojich členov. Jednou z ďalších povinností pobočiek bolo zvolanie minimálne jedného valného zhromaždenia do roka a predloženie jeho záverov verejnosti.

Ďalšími bodmi stanov sú záležitosti týkajúce sa Múzea Karpathenvereinu, útulní, zmien štatútov a riešenia spolkov. Poslednými bodmi sú rozpustenie spolku a klauzula, v ktorej sa hovorí o rozpustení spolku nariadením vlády, ak ten vybočí z rámca schválených stanov alebo by ohrozoval záujmy štátu alebo záujmy vlastných členov.[17]

Na prvom zasadnutí výboru pobočky 29. 1. 1923 prítomní delegáti zvolili funkcionársky zbor: predseda – Paul Renner, podpredsedovia – Otto Wünsch a Franz Bayer, sekretár – Leopold Singer, notár – Ernest Sebök, pokladník – Jozef Michník a Pavel Bruoth. Okrem spomínaných zvolených funkcionárov sa zasadnutia zúčastnili Aladár Hubert (dovtedajší podpredseda sekcie Karpathenvereinu pre Zvolenskú župu), Bélla Göllner (turistický vodca), Vincent Cserkely (bývalý sekretár), Vojtech Bukovčan a za centrálu hlavný tajomník Július Andreas Hefty.[18] V tom čase mala pobočka Karpathenvereinu v Banskej Bystrici 58 riadnych členov.[19]

V rokoch stagnácie pobočky (1919 – 1923) sa jej činnosť obmedzila len na ochranu a udržiavanie horských chát a útulní. Jej najvýznamnejšia chata s vyhliadkou na Panskom

[16] Tamže.
[17] ŠOBA BB, fond Pohronská župa, šk. 265, č. 22 689/1923 adm II.
[18] Tamže, zápisnica zo zasadnutia výboru pobočky z 29. 1. 1923.
[19] Tamže.

Dieli bola silne poškodená, avšak pobočka na jej opravu nedisponovala potrebnými finančnými prostriedkami, preto sa v tejto záležitosti na hlavné predstavenstvo Karpathenvereinu v Kežmarku, ktoré síce pomohlo istými čiastkami, ale náklady aj tak nebolo možné vykryť.[20] Preto bolo jednou z prvých a hlavných úloh pobočky zabezpečiť prevádzku tejto chaty.

Od roku 1924 sa postupne aktivizuje činnosť pobočky. Výbor na svojom zasadnutí 12.4. prijal program letnej sezóny, ktorý zahŕňal 21 podujatí – túry do blízkeho okolia Banskej Bystrice, rozdelené podľa náročnosti, a výlety mimo oblasť Banskej Bystrice, napr. Dobšinská ľadová jaskyňa.[21]

V januári 1925 sa pobočka snažila usporiadať lyžiarske preteky v Banskej Bystrici, ale snahu pobočky pribrzdila centrála Karpathenvereinu, ktorá organizáciu pretekov považovala za neúčelnú, pretože obdobné podujatie v tom čase usporiadala pobočka Karpathenvereinu v Kremnici.[22] Okrem týchto aktivít môžeme ešte spomenúť stavbu skokanského mostíka v Laskomerskej doline – Jamke, za spolupráce s lyžiarskymi odbormi Klubu československých turistov a YMCA. Počet členov za rok 1924 bol 125.[23]

Nasledujúci rok sa činnosť pobočky orientovala na oblasť spopularizovania lyžovania i turistiky v meste svojho pôsobenia. Pobočka usporiadala v dňoch 7. – 8. 2. 1925 v Banskej Bystrici lyžiarske preteky a k účasti prizvala i ďalšie bystrické spolky ako Slávia, YMCA a Klub československých turistov. Bližšie správy o tomto podujatí nemáme.

V tomto roku začala pri pobočke činnosť skupina pre jaskynný výskum. Pobočka sa zaoberala plánom výstavby nového skokanského mostíka pod Vartovkou na Kope. Z výročnej správy za rok 1925 sa dozvedáme, že počet členskej základne pobočky sa zvýšil na 200 a podujatí v letnej sezóne sa zúčastnilo 180 osôb. Pobočka za pomoci Klubu československých turistov sprístupnila pre verejnosť svoju útulňu na Panskom Dieli.

Banskobystrický Karpathenverein vytvoril, podobne ako spolky rovnakého zamerania, v rámci svojej pôsobnosti telocvičné družstvá – mužské, ženské a detské. Ich vedením boli poverení Mikuláš Bömches a Fritz Schön.

Vrchol zimnej sezóny 1926/27 v činnosti pobočky predstavovali lyžiarske preteky Tatranského okruhu HDW v Banskej Bystrici 5. a 6. 2. 1927. Pohronský Hlásnik o nich napísal: *„Závody, projektované vo väčšom slohu, mali účel propagačný, avšak úspechu (okrem nedele pri skoku) nedocielili. Poriadatelia sa totiž neubránili viacerým chybám: Tí, ktorí chceli vidieť, ako závodníci prichádzajú k cieľu, museli cieľ hľadať, poneváč v uliciach nebolo značky, ktorá by ich orientovala. Tiež účasť závodníkov mohla byť väčšia, keby poriadateľstvo bolo včas oznámilo, že závodu smú sa zúčastniť aj tie spolky, ktoré nie sú zahlásené do lyžiarskych zväzov. Malá účasť pri cieli akiste nemile pôsobila na účastníkov. Avšak poriadajúcemu spolku treba tiež vysloviť uznanie, lebo vymerať vyznačkovať dráhu 40 km dlhú neni malá práca. Kritika je podaná v najlepšom úmysle a na prospech veci*“.[24] Dejiskom skokanskej časti pretekov bol mostík na Jamke v Laskomerskej doline, prvých skokanských pretekov v Banskej Bystrici vôbec.[25]

V letnej sezóne, tak ako každoročne, usporiadala pobočka viacero turisticko--náučných podujatí, medziiným Dobšinská ľadová jaskyňa, hrad Krásna Hôrka a Vysoké

[20] ŠOKA BB, fond KS BB, šk. 1, zápisnice zo zasadnutia výboru pobočky za rok 1923.
[21] ŠOKA BB, fond KS BB, šk. 1, zápisnica zo zasadnutia výboru z 12. 4. 1924.
[22] Tamže, zápisnica zo zasadnutia výboru z 8. 11. 1924.
[23] Tamže, zápisnica zo zasadnutia výboru z 13. 1. 1925.
[24] Pohronský Hlásnik, II. ročník, č. 4, 17. 2. 1927, s. 4.
[25] ŠOKA BB, fond KS BB, šk. 1, výročná správa 1927.

Tatry. Vedúci pobočky P. Renner počas návštevy Vysokých Tatier obdržal v Kežmarku, v hlavnom sídle spolku, titul čestného člena.[26]

Kým roky 1924 – 1927 môžeme označiť za progresné v činnosti pobočky, tak rok 1928 je rokom úpadku. Výročná správa pobočky za rok 1928 začína slovami: *„Je to náročná úloha zostaviť správu o uplynulom roku, ktorý právom môžeme nazvať rokom nečinnosti“*. Organizácia spolkového života pobočky prakticky prestala existovať. Uskutočnilo sa len niekoľko podujatí a to z nedostatku horských vodcov a nezáujmu členstva. Ďalšou príčinou bolo zrušenie pretekov v Banskej Bystrici centrálou spolku a ich pridelenie kremnickej pobočke. Táto udalosť obrala i vedúcich činovníkov o elán a chuť do práce a viedla ku zmenám vo funkcionárskom zbore pobočky. V máji z postu vedúceho abdikoval Pavel Renner, svoj odchod ohlásili Fritz Schön a Pavel Bothár.[27] Odchodom viacerých aktívnych členov sa pobočka dostala do kritickej situácie, výbor apeloval na svojich členov s platením dobrovoľných príspevkov, lebo hrozilo, že spolok bude nútený svoju činnosť zastaviť.

Od roku 1925 pracovala pri pobočke Karpathenvereinu v Banskej Bystrici skupina pre jaskynný výskum. Oblasť jej bádania sa rozprestierala od Kremnických vrchov na západe až po Dobšinskú ľadovú jaskyňu na východe. Tohto roku skupina podnikla 13 denných a 4 nočné výpravy, ktorých sa zúčastnilo 75 ľudí. Jej pozornosť sa sústredila na Dobšinskú ľadovú jaskyňu a na krasové útvary pri Červenej Skale a Telgárte. V bystrickom okolí previedla výskumy v jaskyni Tufná.

O rok neskôr sa skupine podarilo objaviť jaskyňu Telgártske „prepadlisko“, kde sa postupne prebádali nasledujúce časti: Horný, Prostredný a Dolný dóm, Predsieň, Krížovú sieň, Schodisko a stalagmit Samotár.

Rok 1927 už taký úspešný nebol. Skupina sústredila prácu na škrapovú oblasť Poniky – Slovenská Ľupča, avšak bez mimoriadneho úspechu. Ďalšími objektmi výskumu boli Ratajová a novoobjavená jaskyňa v Bystrej. V Tufnej objavila skupina pozostatky prehistorických zvierat, zaslala ich profesorovi Liebusovi na nemeckú Pražskú univerzitu na posúdenie a nakoniec materiál ukončil svoju púť v múzeu Karpathenvereinu v Poprade. Roku 1928 sa skupina rozpadla odchodom viacerých aktívnych členov a vedúceho ing. F. Schöna.[28]

Ďalšou skupinou pôsobiacou pri pobočke Karpathenvereinu v Banskej Bystrici v 20. rokoch bola lyžiarska. V roku 1923 sa stala členom Tatranského okruhu v rámci HDW[29] (Hauptverband der deutschen Wintersportvereine – Hlavný zväz nemeckých spolkov zimných športov). HDW, so sídlom v Liberci (Reichenberg), zastrešoval nemecké kluby a spolky v ČSR. Založený bol 23. 11. 1919 v Prahe. Jeho úloha spočívala v zjednotení etnických Nemcov na poli zimných športov v ČSR za prísneho dodržiavania princípu árijskej rasy. Z členstva v tejto strešnej organizácii vyplývali pobočke rôzne výhody a zľavy na ČSD a poistnom.

Počet členov lyžiarskej skupiny v dobe jej existencie kolísal od 23 po 33. Najznámejšími pretekármi skupiny, čo je vzhľadom na horeuvedený princíp HDW paradoxom, boli Slováci Ján Ružinský a Pavel Novák. Obaja boli vynikajúcimi lyžiarmi a skokanmi, čo dokázali víťazstvami na viacerých pretekoch regionálneho charakteru a výbornými umiestneniami na podujatiach s medzinárodnou účasťou. Roku 1928 ohlásili

[26] ŠOKA BB, fond KS BB, šk. 1, výročná správa 1927.
[27] Tamže, výročná správa 1928.
[28] Tamže, šk. 1, skupina pre jaskynný výskum 1925 – 1928.
[29] ŠOKA BB, fond KS BB, šk. 1, korešpondencia s HDW rok 1923, č. 1.

pretekári J. Ružinský, P. Novák a O. Mojžiš prestup do Zväzu československých lyžiarov, čo vyvolalo nevôľu v hlavnom predstavenstve spolku. HDW vo svojich stanovách zakazoval prestup lyžiarov do iných organizácií a klubov. Ak by sa prestup bol zrealizoval mohol byť potrestaný zákazom činnosti nielen dotyčný pretekár, ale i klub a to zo strany Medzinárodného lyžiarskeho zväzu.

Vedúci Tatranského okruhu v HDW Dezider Reichhart v liste adresovanom pobočke Karpathenvereinu v Banskej Bystrici zdôraznil, že P. Novák je výborný lyžiar a je v záujme všetkých zainteresovaných strán, aby naďalej súťažil za Karpathenverein a to i napriek nemalým nákladom a nelichotivej finančnej situácie pobočky.[30] Avizovaný odchod spomínaných lyžiarov znamenal rozpad lyžiarskej skupiny.

Po preklenutí čiastočnej stagnácie sa pobočka roku 1930 prebrala k novému životu. O túto skutočnosť sa veľkou mierou zaslúžil i nový vedúci spolku, Oskár Bárczy, banskobystrický obchodník a podnikateľ, vynikajúci tenista a predseda Maďarského tenisového zväzu pri Československej lawn-tenisovej federácii. Napriek oživeniu spolkového života sa pobočka ocitla vo finančných ťažkostiach. Z tohoto dôvodu sa zriekla spolufinancovania stavby nového skokanského mostíka na Kope (Mostík generála Milana Rastislava Štefánika) a záštitu nad stavbou prevzal miestny Ski klub. K oživeniu činnosti prispelo organizovanie besied a prednášok. Najčastejším hosťom – prednášajúcim bol Július Andreas Hefty, hlavný tajomník Karpathenvereinu. Jeho časté návštevy Banskej Bystrice zdôvodňovala miestna tlač tým, že kupuje bystrických pretekárov za lyže a výstroj.[31] Pobočka sa od tejto jeho činnosti dištancovala.

Jednou z prvoradých úloh pobočky bola rekonštrukcia chaty na Panskom Dieli. Z nedostatku finančných prostriedkov adresovala žiadosti o finančnú pomoc na štátne orgány rôznych stupňov – Krajinský úrad v Bratislave, Okresný úrad v Banskej Bystrici a Mestskú radu. Mesto i Okresný úrad výpomoc prisľúbili, ale zostalo nakoniec len pri sľuboch. Na rekonštrukciu chaty bola potrebná suma okolo 25 tisíc korún.[32]

Okresný výbor v Banskej Bystrici projekt rekonštrukcie chaty zamietol ako nedostačujúci a nepoukázal pobočke prisľúbené peniaze. V tejto situácii čiastočne pomohlo hlavné predstavenstvo spolku, darujúc centrálny príspevok za roky 1932 a 1933 na rekonštrukciu útulne.[33] Vďaka spomenutej skutočnosti mohla pobočka previesť na útulni aspoň tie najzákladnejšie práce, ako oprava strechy a okien a inštaláciu pece.[34] Za správcu chaty bol zvolený Ján Sabadoš. V rámci osláv 60. výročia založenia Karpathenvereinu uviedla pobočka v Banskej Bystrici svoju chatu na Panskom Dieli do prevádzky. V apríli 1935 však chatu zachvátil ničivý požiar.[35] Z útulne sa nič nezachovalo a pobočka bola nútená započať s výstavbou novej chaty. Prostriedky na výstavbu pobočka nemala. Začala opäť horlivá zhánka za potrebným kapitálom. Do akcie sa pripojil aj Július Andreas Hefty. Pobočka podobne ako v predchádzajúcich rokoch hľadala pomoc u štátnych orgánov. Svoju žiadosť o pridelenie finančnej výpomoci zdôvodňovala obľúbenosťou a vysokou návštevnosťou chaty banskobystrickou verejnosťou.[36] Krajinský úrad žiadosť zamietol s odôvodnením, že o materiálnu pomoc už požiadal banskobystrický Ski klub a vyzval

[30] Tamže, šk. 1, korešpondencia s HDW rok 1929, č. 8.
[31] Pohronský Hlásnik, VI. Ročník, č. 1, 2. 1. 1931, s. 4.
[32] ŠOKA BB, fond KS BB, šk. 1, korešpondencia 1931, č. 35/1931.
[33] Tamže, č. 47/1931.
[34] Tamže, č. 50/1931.
[35] Tamže, šk. 2, korešpondencia 1935, č. 16/1935.
[36] Tamže, č. 27/1935.

pobočku, aby sa so Ski klubom dohodla na výstavbe spoločnej chaty.[37] Obe zainteresované strany spočiatku s návrhom nesúhlasili. Predovšetkým Karpathenverein sa bránil argumentom, že vyhorená chata bola jeho majetkom a žiada, aby mu bola pridelená finančná podpora.

V januári 1936 sa uskutočnilo jednanie oboch spolkov. Vedúci pobočky Oskár Bárczy informoval centrálu o tejto záležitosti: „Úrady poskytnú subvenciu len jednému spolku a odporúčajú, aby sa chata postavila spoločnými silami. S návrhom súhlasil zástupca Ski klubu“. [38] Bárczy požiadal o odklad jednaní, pretože nemal plnú moc o tejto záležitosti sám rozhodnúť.

Výbor pobočky na zasadnutí 10. 1. 1936 rozhodol návrh na výstavbu spoločnej chaty podporiť, samozrejme za podmienok, že si pobočka udrží svoje práva, v prenajímacej zmluve budú zahrnuté obe strany a oba spolky musia vložiť do výstavby rovnakú sumu.

Pobočka získala na tento zámer od mesta 5 tisíc korún a 8 500 korún od poisťovne za vyhorenú chatu. Chata mala slúžiť na rekreačné účely. Háčik bol v tom, že vojenské orgány kategoricky odmietli výstavbu na starom mieste z neznámych strategických dôvodov.[39]

Hlavné predstavenstvo Karpathenvereinu zaujalo k záležitosti nasledujúce stanovisko: *„Hlavné predstavenstvo víta možnosť výstavby spoločnej chaty na Panskom Dieli. V tejto záležitosti sa však pobočka musí riadiť podľa stanov Karpathenvereinu: Pristúpenie ku projektu sa musí udiať na základe rovnakých práv a povinností oboch partnerov. Pozemok a chata so všetkým príslušenstvom a prístavbami musia byť v rovnakej miere spoločným majetkom oboch spolkov. Výstavbu a správu chaty by mala viesť komisia, v ktorej bude pobočka disponovať polovicou miest a hlasov. Aj v pozemnoknižnej vložke musí pobočka figurovať ako majiteľ polovice pozemku a budovy. Podľa stanov Karpathenvereinu sa môžu peniaze spolku využiť len na také stavby, ktoré sú len vo výlučnom vlastníctve spolku. Čiže suma vyplatená za zhorenú chatu poisťovňou, nemôže byť použitá na výstavbu tejto chaty. Pobočka smie použiť tie prostriedky, ktoré za týmto účelom získala od štátnych orgánov a ktoré na tento účel vyzbierala. V každom prípade musí investovať pobočka do stavby rovnakú sumu ako Skiklub“*.[40]

Nakoniec zo stavby spoločnej chaty zišlo. Dôvodom boli neprekonateľné bariéry na oboch stranách. Ski klub chatu na Panskom Dieli otvoril koncom decembra 1937 pod názvom Chata na Šachtičke.[41]

Pobočka Karpathenvereinu sa po konečnom zamietnutí návrhu spoločnej chaty pokúsila získať povolenie na výstavbu vlastnej chaty na Panskom Dieli. Povolenie od úradov nezískala. Podobne spolok pochodil i s plánom výstavby turistickej chaty v Riečanskom sedle.

Napätá medzinárodná a vnútropolitická situácia roku 1938 sa negatívne odzrkadlila v činnosti pobočky. Tohto roku vyvrcholila v Československu glajchšaltácia nemeckých organizácií a spolkov. Samozrejme neobišla i HDGW (Hauptverband der deutschen Gebirgs – und Wandervereine – Hlavný zväz nemeckých horských a turistických spolkov so sídlom v Ústí nad Labem), členom tejto strešnej organizácie bol aj Karpathenverein, ktoré sa začlenilo v júni 1938 do tzv. „Volksgemeinschaft“ pod vodcovstvom Konrada Henleina.

---

[37] Tamže, č. 46/1935.
[38] Tamže, č. 67/1935
[39] Tamže, č. 67/1935.
[40] Tamže, č. 73/1935.
[41] Tamže, šk. 2, korešpondencia 1937, č. 51/1937.

Pobočka sa nedobrovoľne stala súčasťou „Volksgemeinschaft“. Aj jej stanovisko k tejto udalosti bolo zamietavé: *„Naše štatúty nedovoľujú, aby sme podliehali vedeniu s politickým charakterom. Naše členstvo okrem Nemcov tvorí aj veľký počet Maďarov, Slovákov a Židov a ich odchodom by bola ohrozená činnosť našej pobočky“*.[42] Hlavné predstavenstvo spolku nechalo na uváženie svojich pobočiek či do „Volksgemeinschaft“ vstúpia alebo nie. Ale politický tlak Ríše prostredníctvom SdP (Sudetendeutsche Partei) aj jej predĺženou rukou na Slovensku KdP (Karpathendeutsche Partei) bol neúnosný. Ďalším krokom k úplnej glajchšaltácii celého Karpathenvereinu bolo zakotvenie tzv. árijského paragrafu do stanov spolku v novembri 1938. Na základe tohto ustanovenia museli nenemeckí členovia do konca roku 1938 zo spolku vystúpiť.

Pobočka i k tomuto kroku zaujala kritické stanovisko: *„Členom našej pobočky je dobre známe, že spolok založili spišskí Nemci a sme presvedčení tiež o tom, že spolok nikdy nevystupoval ako nemecká nacionalistická organizácia, ale ako turistické združenie všetkých obyvateľov Karpatskej kotliny. To potvrdzuje i skutočnosť, že prevažná väčšina členov je inej národnosti ako nemeckej – hlavne Maďari a Slováci –, ale vedenie spolku, ako prejav uznania práce spišských zakladateľov, bol vždy v rukách spišských Nemcov.*

Počas 65-ročnej spolupráce všetkých členov spolku, aj keď boli rôznej národnosti, sa vytvorili veľké materiálne a vysoké morálne hodnoty, ktoré nemožno považovať za nemecko--nacionálne dedičstvo. Aby sa tieto vytvorené hodnoty nášho spolku neohrozili, žiadame hlavné predstavenstvo, aby spolok bol vedený naďalej v doterajšom duchu a zostal naďalej otvorený pre všetky národnosti Karpatskej kotliny“.[43]

V dôsledku zavedenia árijského paragrafu a územných zmien spôsobených Mníchovskou dohodou a Viedenskou arbitrážou, stratila pobočka 19 členov, resp. 7 členov sa nachádzalo na území Maďarska. Predseda pobočky Oskár Bárczy v decembri abdikoval zo svojej funkcie a presťahoval sa do Budapešti. Glajchšaltácia pobočky a celého spolku sa zavŕšila na valnom zhromaždení Karpathenvereinu 13. 4. 1939, ktorom sa rozhodlo o začlenení Karpathenvereinu do strešnej organizácie nemeckých telocvičných a turistických spolkov na Slovensku – DTSV (Deutscher Turn – und Sportverein).[44]

Charakteristickým znakom pre všetky športové spolky bolo, že sa snažili mať na čele spolku a vo výbore ľudí s vysokým postavením a to v rámci možností, z hľadiska sily spolku i jeho charakteru.

V Karpathenvereine na čelných miestach stáli podnikatelia, vyšší úradníci a inteligencia.

Karpathenverein v Banskej Bystrici bol za prvej Československej republiky, predovšetkým v 20. rokoch vnímaný ako elitársky klub. Miestna tlač ho nazývala elitnou maďarskou spoločnosťou mesta.[45] Nebola to úplne pravda. Časť členstva pochádzala aj zo slovenského prostredia.

Prvým vedúcim (Obmann) pobočky Karpathenvereinu v Banskej Bystrici bol Pavel Renner starší, ktorý v tejto funkcii pôsobil v rokoch 1923 – 1928. Za zásluhy obdržal titul čestného člena Karpathenvereinu. P. Renner bol medzi členstvom pobočky obľúbenou postavou, bol vynikajúcim spoločníkom. Aj napriek odchodu z postu vedúceho naďalej sa aktívne zapájal do spolkového života, figuroval ako čestný predseda pobočky. Jeho

[42] ŠOKA BB, fond KS BB, šk. 2, korešpondencia 1938, č. 16/1938.
[43] Tamže, č. 27/1938.
[44] Tamže, šk. 2, korešpondencia 1939, č. 7/1939.
[45] Hronské noviny, VI. ročník, č. 6, 28. 6. 1924, s. 1.

špecialitou bývalo každoročné varenie gulášu na Šturci. V Banskej Bystrici bol známym zlatníkom.

Druhým predsedom bol Oskár Bárczy a to v rokoch 1930 – 1938. O. Bárczy sa prezentoval ako veľmi ctižiadostivý človek. Zaoberal sa podnikateľskou a obchodnou činnosťou. Na Masarykovom námestí vlastnil obchodný dom so športovými potrebami a luxusným tovarom. V 20. rokoch pôsobil v tenisovom oddieli ŠK Slávia a vypracoval sa na jedného z najlepších tenistov na Slovensku. Spolu so sestrou vytvorili v miešanej štvorhre nezabudnuteľný pár, ktorý dominoval na väčšine turnajov regionálneho i celoštátneho charakteru. Pod jeho vedením sa pobočka v 30. rokoch prebrala k novému životu. Vďaka jeho bohatým stykom nadviazala pobočka kontakt s viacerými maďarskými, rakúskymi a nemeckými klubmi a spolkami podobného zamerania. Ako vedúci banskobystrickej pobočky Karpathenvereinu bol prizvaný za člena Cudzineckej komisie, ktorá sa vytvorila v Banskej Bystrici ako poradný zbor pre rozvoj cudzineckého a cestovného ruchu v stredoslovenskom regióne. V decembri 1938 z vyššie spomenutých dôvodov odstúpil z funkcie vedúceho pobočky.

Zo známych osobností boli členmi pobočky: hudobný skladateľ Viliam Figuš-Bystrý, vlastník známej banskobystrickej stavebnej spoločnosti Alfréd Gescheid, továrnik Eduard Furgyik, technický radca Samuel Gally i známa slovenská herečka Mária Markovičová, v mladosti vynikajúca tenistka.

Osobitnou kapitolou sú najznámejší pretekári banskobystrického Karpathenvereinu – Slováci Ján Ružinský a Pavel Novák. O Jánovi Ružinskom sa dochovali viaceré novinové správy. V Pohronskom Hlásniku 3/1928 je o ňom napísané: *„Ján Ružinský je nielen najlepší lyžiar v Banskej Bystrici, ale i na celom Slovensku. Letošné jeho výsledky tomu dosvedčujú. Je tiež dobrým sportsmanom, poradí každému, zostáva skromný a tak si ho ešte viac vážime. Prajeme sympatickému borcovi mnoho zdaru“*. V roku 1931 bol kritizovaný za nedostatok národného uvedomenia za to, že bol členom Karpathenvereinu.[46] V roku 1928 prestúpil do ŠK Vysoké Tatry, na majstrovstvách ČSR v lyžovaní je uvádzaný už ako člen Skiklubu Banská Bystrica. Zoznam vyhratých a úspešných pretekov tohto pretekára bol veľmi dlhý. Ján Ružinský sa na dlhý čas zapísal do vedomia verejnosti ako najlepší bystrický lyžiar a ako otec lyžovania v Banskej Bystrici. Pavel Novák bol podobne ako Ján Ružinský, všestranný lyžiar, ale najviac úspechov dosiahol v skokoch na lyžiach. Mal niekoľko vynikajúcich rekordných skokov, ktoré svedčili o jeho majstrovstve.[47]

Obaja pretekári sa významnou mierou pričinili o rozvoj a propagáciu lyžovania a to nielen v Banskej Bystrici a vychovali celý rad budúcich vynikajúcich pretekárov.

Karpathenverein je najstarším spolkom svojho druhu v Banskej Bystrici. S jeho menom sú spojené prvé kroky lyžiarskeho športu a turistiky v masovejšom meradle v Banskej Bystrici a jej okolí. Počas existencie Uhorska pôsobil ako organizácia poplatná oficiálnej štátnej ideológii. Po rozpade monarchie a vytvorení Československa sa dostal do zložitej situácie. Pobočka prakticky až roku 1924 obnovila svoju činnosť, prispôsobenú zmeneným podmienkam, a pokračovala v predvojnovej činnosti – turistike a zimných športoch. Okrem turistiky a lyžovania venoval Karpathenverein veľkú pozornosť sprístupňovaniu Nízkych Tatier širokej verejnosti ako vhodného lyžiarskeho terénu a oblasti pre rozvoj cudzineckého ruchu.

---

[46] Pohronský Hlásnik, VI. ročník, č. 4, 23. 1. 1931, s. 4.

[47] FREMAL, K.: *Zimný sen. Z dejín lyžovania v Banskej Bystrici a okolí do roku 1945*. Banská Bystrica, 1997, s. 10 – 11.

Spolok v zimných mesiacoch usporadúval lyžiarske preteky a v lete sa zameriaval na organizovanie spoločenských akcií, hlavne výletov a túr. Veľkej obľube sa tešili pohodlné kratšie výlety zábavného charakteru, spojené s varením gulášu. Takým miestom bol Šturec. Ďalšími obľúbenými cieľmi výletov sa stali Krížna a Panský Diel. To svedčí o tom, že väčšina účastníkov boli skôr výletníci a to sa bralo do úvahy. Len určitá skupina ľudí chodila na náročnejšie, ba až náročné i viacdňové výlety so spaním „pod holým nebom“ alebo v kolibách.

Spolok nemal politický charakter, okrem kultúrno-osvetovej činnosti, bolo jeho zameranie čisto športové a spoločenské. V rokoch 1938 a 1939 sa stal obeťou politiky glajchšaltácie nemeckých spolkov v Československu, resp. na Slovensku.

Menný zoznam autorov článkov

Daňová, Mária, PhDr.
Katedra germanistiky
Fakulta humanitných vied
Univerzita Mateja Bela
Tajovského 40
974 01 Banská Bystrica, SK
danova@fhv.umb.sk

Ďuricová, Alena, PhDr., PhD.
Katedra germanistiky
Fakulta humanitných vied
Univerzita Mateja Bela
Tajovského 40
974 01 Banská Bystrica, SK
duricova@fhv.umb.sk

Höhn, Eva, Mgr.
Katedra germanistiky
Fakulta humanitných vied
Univerzita Mateja Bela
Tajovského 40
974 01 Banská Bystrica, SK
hoehneva@fhv.umb.sk

Imider, Martina, Mgr.
Katedra germanistiky
Filozofická fakulta
Ostravská univerzita
Reální 5
701 00 Ostrava 1, CZ
Martina.Imider@osu.cz

Jurčáková, Edita, Mgr., PhD.
Katedra germanistiky
Fakulta humanitných vied
Univerzita Mateja Bela
Tajovského 40
974 01 Banská Bystrica, SK
jurcakova@fhv.umb.sk

Lenčová, Ivica, PhDr.
Katedra germanistiky
Fakulta humanitných vied
Univerzita Mateja Bela
Tajovského 40
974 01 Banská Bystrica, SK
ivica_lencova@web.de

Ľupták, Marek, Mgr.
Katedra germanistiky
Fakulta humanitných vied
Univerzita Mateja Bela
Tajovského 40
974 01 Banská Bystrica, SK
luptak@fhv.umb.sk

Pfeiffer, Ingrid, Dr.
Katedra germanistiky
Fakulta humanitných vied
Univerzita Mateja Bela
Tajovského 40
974 01 Banská Bystrica, SK
i.pfeiffer@nextra.a

Rajnohová, Adriana, Mgr.
Katedra germanistiky
Fakulta humanitných vied
Univerzita Mateja Bela
Tajovského 40
974 01 Banská Bystrica, SK
adriana_rajnohova@web.de

Schvarc, Michal, Mgr.
Múzeum
Slovenského národného povstania
Kapitulská 23
974 01 Banská Bystrica, SK

Sladovníková, Šárka, Dr.
Katedra germanistiky
Filozofická fakulta
Ostravská univerzita
Reální 5
701 00 Ostrava 1, CZ
sarka.sladovnikova@osu.cz

Štefaňáková, Jana, Mgr. PhD.
Katedra germanistiky
Fakulta humanitných vied
Univerzita Mateja Bela
Tajovského 40
974 01 Banská Bystrica, SK
jana@fhv.umb.sk

Tuhárska, Zuzana, Mgr.
Katedra germanistiky
Fakulta humanitných vied
Univerzita Mateja Bela
Tajovského 40
974 01 Banská Bystrica, SK
zuzatuharska@hotmail.com

Vajičková, Mária, doc., PhDr., CSc.
Katedra nemeckého jazyka a literatúry
Pedagogická fakulta
Univerzita Komenského
Mlynské Luhy 4
813 34 Bratislava, SK
vajickova@fedu.uniba.sk

Zemaníková, Nadežda, PhDr.
Katedra germanistiky
Fakulta humanitných vied
Univerzita Mateja Bela
Tajovského 40
974 01 Banská Bystrica, SK
zemanikova@fhv.umb.sk

Germanistické štúdie

Vedecká redaktorka:
PhDr. Alena Ďuricová, PhD.

Zodpovedná redaktorka:
Mgr. Jana Štefaňáková, PhD.

Recenzenti:
prof. PhDr. Elena Baranová
doc. PhDr. Mária Vajičková, CSc.

Technický redaktor:
Bc. Anna Stražovcová

Príspevky prešli nevyhnutnou jazykovo-editorskou a technickou úpravou.
Za obsahovú stránku a jazykovú úroveň zodpovedajú autori príspevkov.

Rozsah: 133 strán (10,25AH; 11,46VH)
Formát: A5
Náklad: 30 ks
Vydanie: prvé

Vydavateľ:
Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied
2003
Banská Bystrica

ISBN 80-8055-847-7
EAN 9788080558475